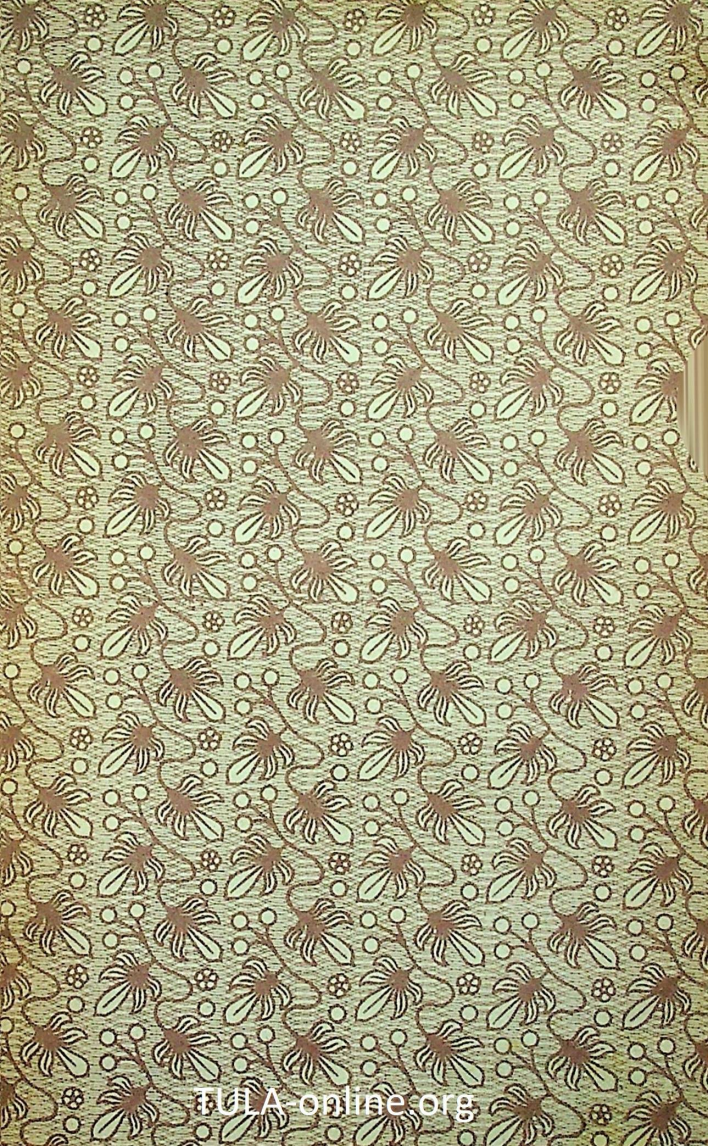

Романа Геник-
Березовського

TULA-online.org

Копія

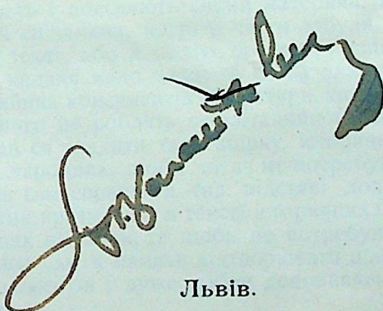
Козацкі часи

В

Народній Пісни

з замітками

В. БУДЗИНОВСКОГО.

A large, stylized handwritten signature in dark ink, likely belonging to the author or publisher, V. Budzinskyi. The signature is written in a cursive style and is positioned diagonally across the lower half of the page.

Львів.

З друкарні Народної (Манецких, Коперника ч. 9

Накладом. В. Будзиньовського.

рок згаданих істориків, а доповнив його пізнішими записками оголошуваними від 1882 р. в „Київській Старині“ ; 2) пісні, очевидно зложені з двох пісень, я розбивав на дві пісні і на відворот, стягав окремо записані частини одної пісні ; 3) після заміток перших критичних впорядчиків цих пісень скорегував я імена героїв і назви місцевостей, перекручені пізнішими співаками ; 4) в піснях, котрі перейшли через московські уста, скорегував я деякі разячі московіцизми. Інших поправок в тексті я не робив ніяких.

Від сирого материялу, який доси друковано, пісні сеї збірки різнять ся найбільше розмірами і більшою повнотою змісту, бо я стягав варянти пісні в одну пісню. При сій роботі поступав я так : 1) до найповнішого змістом і найліпшого формою варянту я втягав з прочих варянтів уступи, котрі доповняли єго зміст ; 2) уступи основного варянту заступав я уступами з прочих варянтів, як вони були вірніші історично, або ліпші формою. Жерел, звідки взята кожда пісня, або при піснях стягнених з варянтів, звідки взятий кождий уступ пісні, не цитую, бо се звичайним читачам цілком непотрібне. „Ученим“ се єще менше потрібне, бо учені, або кандидати на учених самі знають, звідки я що взяв (Антонович, Драгоманів і 288 місячників Київської Старини.)

Причиною скупости історичних пояснень є в и к л ю ч н о обставина, що я не міг позволити собі на більше виданє.

В. Б.

Зміст

Борба з Татарами і Турками, замітки	1
1—3. Татарський напад І. П. III.	9
4—5. Татарський понас. І. П.	10
6. Полон Коваленка	11
7. Полон Волинянки	12
8. Полон двох сестер	12
9. Полон трех попадянок	13
10—11. Полонені Подолинки І. 14 П.	15
12. Плач невольників	15
13. На турецькій каторзі	17
14. Буря нищить турецький корабель	20
15. Викип з полону	20
16. Викип козака з неволі	21
17—18. Бранка І. 22, П.	24
19. Дівчина будить козака	25
20. Іван Коновченко	26
21. Іван Богуславець	36
22. Стріча козацького судна з турецьким	39
23—24. Турки під Почасвом І. 40. П. 140	41
25. Умираючий козак і кінь	41
26. Козаки беруть Варну. (з заміткою)	42
27. Самійло Кішка (замітки 58)	44
28. Козак Супрун і сестра козачка	61
29. Смерть козака Овраменка	63
30. Похід на Крим	64
31. Козак вибирає ся в похід	65
32. Поворот з походу	65
33. Козак Голота	66
34. Побовнище	69
35. Пожар в стену	69
36. Оборона	69
37. Татарка наймичка	70
38. Буря нищить козацьку флоту	70
39—40. Козак продає коня І. і П.	71
41. Козак і кінь	72

VI,

42.	Здобуте Азова (з замітками)	63
43.	Похід Свирчовського (замітки 75)	76
44—45	Жінка Богданка (замітки 77) I. 78, II.	79
46—47.	Смерть Безвідного Li80 II.	85
48.	Брат купує сестру	85
49.	Козак-дівчина	86
50.	Смерть трех братів у Самарі	87
51.	Іван Сірко (замітки 90.)	94
52.	Вдова Сірчиха	95
53.	Атаман Матяш	98
54.	Маруся Богуславка (замітки 100)	101
55.	Ліпший Турок, ніж польська неволя	104
56.	Брат продав сестру Туркам	104
57.	Отець продав доньку Туркам	108
58.	Теща в полоні у зятя	110
59.	Олексій Попович	112
60.	Розмова Дніпра з Дунаєм	118
61.	Турки убивають бранку	119
62.	Ліпша смерть ніж Турок	120
63—64.	Смерть Байди (замітки 141) I. 122, II	124
65.	Буря ратує невольницю	125
66—68.	Азівські брати	126
	" Варянти (замітки 136) II. і III.	137
69.	Смерть козака Бандурнста	142
	Борба козацтва з Польщиною, замітки	140
70.	Смерть Лебедина	151
71.	У Волощину!	151
72.	На Запороже!	152
73.	На Україну!	153
74.	Ви мені не пани!	153
75.	Чута	154
76.	Горе жити на чужині.	154
77.	Дума Запорожця	155
78.	Хмельницький і Барабаш (замітки 157)	158
	Польсько-жидівський гнет і повстання замітки	165
79—80	" " (дума) I. 171, II.	175
81.	Жовті Води	180
82.	Під Корсунем	181
83.	Полон польських гетьманів	185
84.	Горе Потоцької	186
85—86	Перші побіди I. і II.	187
87.	Очищена Україна	188
88.	Побовище	188
89.	Мордоване панів	189
90.	Перебийніс	190

VII.

91.	Смерть Перебийноса	191
92.	Облога Збаража	194
93.	Смерть Нечая	194
94.	Іван Богун (замітки 201)	202
95.	Похід в Молдавічину (замітки 202)	203
96.	Під Берестечком (замітки 207)	209
97.	Ой ріку Стиру! (замітка 215)	210
	Мир з Польщию і нове повстанє, замітки	216
98.	„ Дума	2 7
	Татарско-Польська дружба замітки	220
99.	Під Жванцем	221
100.	За чужі гріхи	223
101.	Про переяславській угоді (з заміткою)	223
102.	Смерть козака	224
103.	Смерть Хмельницького (з заміткою)	225
104.	Брюховецький і Сірко (замітки 230)	231
	Мазепа, Петрик і Палій, замітки	2
105.	Смерть Вечірченка	237
06.	Семен Палій	238
	Нищенє України, замітки	243
107.	Бранка	247
108.	Рекрут	248
109.	Вдовин син	249
110.	Козаки в Гусарах	249
111.	В панській службі I 250, II. 251, III.	252
112.	Смерть в Московщині	252
113.	Робота на лінії	254
114.	Гусари на лінії	255
115.	Канальна робота	255
116.	На границі трех держав (замітки 260)	259
117.	Мені нема перемини!	260
	Вовнні походи, замітки	261
118.	Чумаки в кримській поході	263
119—120.	Під Перекопом I 264, II.	265
121—1 2.	Похід в Молдавічину I 265, II.	266
123.	Під Хотинном	267
124.	Під Кістріном	267
125.	Чумаки за Десною	269
126.	Кара за дезерцію (замітки 271)	270
127.	Москалі на Україні	2 1
128—129.	В прибалтійській краю, замітка і I. 271, II.	272
130.	Фелікс Потоцький	273
131.	Капітєт, з замітками	273
132.	Панські розбої	274
133.	Козак і лях	274

VIII.

134.	Дівчина пращає козака	275
135.	Татаре йдуть!	276
136.	Чумаки	276
137.	Смерть в Крими	277
138.	Смерть Янчука	278
139.	Смерть Морозенка	279
140.	Смерть Гнатка (замітка 280) По полтавськiм бою, замiтки	281
141.	Царські обiцянки	283
142.	Союз з Шведами	284
143.	Цар не вiрить Украiнi	284
144.	Тепер гiрше жити	285
145.	В чужiй службi	285
146.	Запорожець Швачка	285
147.	Не багато погуляли	287
	Знищене Запорожа, замiтки	289
148—150	Зруйноване Сiчи I 299, II. 300, III. 301	301
151—152	По полтавськiм бою I. 301, II.	303
153.	Затяжники	305
154.	Межоване Запорожа	306
155.	Орлик	306
156.	Над Синохою	307
157.	Поворот на Запороже	308
158—159	Зруйноване нової Сiчи I 308, II.	312
160—161	Сiчова Старшина I. 312, II.	313
162.	В дорозi до Турка	313
163.	Запорожцi у султана	314
164.	Ой дали нам землю	315
165.	Пiд Измаїлом	315
166—167.	На Кубань! I i II.	316
168.	До Грицька Нечоси	317
169—170.	Не пiдемо на Кубань! I. i II.	318
171—177.	Запороже пiд Москалем I. 318, II. 319, III. 320, IV i V 321, VI i VII	322
178—181.	Житє в Туреччинi I, II i III 323, IV.	324
182—173.	Брат на брата! I i II.	324
184.	Ой бреши Москалю!	325
185.	Не вернемо на Русь	325
186.	Зруйноване Задунайскої Сiчи	325
187—188.	Брати не в купi I i II.	326
189.	Занапастила вiйско	327

БОРБА З ТАТАРАМИ І ТУРКАМИ.

Страшні набіги Татарів, котрі від другої половини XV-го століття майже рік у рік десяткували наше населене, руйнували економічно край, нищили плоти нашої культурної праці, підтинали розвій наших соціальних і державних інституцій і знищили нашу силу політичну, а наслідок довели до того, що наші землі дістали ся в руки наших сусідів, маємо завдячити політиці Москви і Польщі. Вони зробили нашого союзника — кримську орду клятим нашим ворогом. Се їх заслуга, що почавши від Менглі герая кримські хани нищили Русь без перерви, що напади на рускі землі стали ся дідичною програмою ханів, як головне услівє життя їх народу.

Перше знакомство з Татарами зробила Русь в 1223 році. По обох сторонах долинного Дніпра, там де пізнійше по уступленю Татарів на Крим витворила ся независима держава руска — запорожска республіка, кочували тоді орди Половців, перемішані з респтками тих руских племен, що перед приходом Печенігів, були панами чорномор-

ских степів. На Половців натиснули в 1222 році сполучені в Золоту Орду орди азійських народів, котрих у нас названо Татарами. Половці хотіли здержати сей похід Золотої Орди і раз вже побиті, прикликали на поміч руских князів. Сполучених Половців і Русинів розбили Татари на прах. Стано ся се над рікою Калкою в 1223 році. Татари пимстилися за сю поміч, яку рускі князі дали против них Половцям, бо хоч по битві над Калкою щезли на якийсь час, то в 1239 році, по знищеню московских земель, ударили на Русь, зруйнували її за кількома наворотами і підбили під свою власть. Рускі князі і безкняжі громади признали над собою зверхність ханів Золотої Орди, що усадовила ся над Волгою і платили їм данину. У внутрішні справи руских земель Татари впрочім не мішали ся, о скільки не втягали їх до сих справ самі Русини. Що до селянства, то Татари навіть опікували ся ним, бо цілю татарської політики на Русь було ослаблене значеня князів.

По сих перших нападах татарских, котрі віддали Русь під власть Золотої Орди, Руска земля — о скільки платила наложену данину — була вільна від Татарів. Лише на чорноморских степах, де в часі першої появи Золотої Орди сиділи Половці, розложила ся часть татарської орди. Чорноморські Татари відразу звернули свою увагу на Крим, засіяний богатими італійскими кольоніями купецкими, котрі еще в часі першого і другого нападу в рр. 1223 і 1239 дістали ся під татарську зверхність. Поволи Татари посувають ся щораз дальше і щораз численніше

на полудне, осідають в степах Крима і на північнім его згір'ю.

Сі наддніпрянські, а відтак кримські Татари були зразу тільки відділами війська Золотої Орди, розставленими на окраїнах татарських володінь. Над ними стояли офіцери (беки, беї, еміри), зависимі від хана Золотої Орди, що сиділи над Волгою. В другій половині XIII. столітя від р. 1266 зачинає упадати сила ханів Золотої Орди, а з тим і єдність всеї орди. Зв'язь чорноморських Татарів з Золотою Ордою рве ся; дотеперішні відділи сеї орди стають самостійними і зачинають витворювати власний осередок в Крими, на котрий що раз більше стягають ся Татари з наддніпрянських степів.

Перші напади татарські на Русь були виключно ділом Золотої Орди. Кримська Орда, особливо від коли стала рвати свої звязи з Золотою Ордою, на Русь не нападала. Противно, вона була нашим союзником в борбі проти спільного ворога: Золотої Орди. Борбу о увільнене Руси з під власти Золотої Орди розпочали литовські князі, коли зачали збирати рускі землі в литовско-руську державу. Литовско-руський князь Ольгерд розгромив Татарів на Синій Воді в 1363 році і пригорнув до своєї держави Київщину і Поділе. Кримський емір Мамай був тоді, так само як і Литва, в напружених відносинах до Москви. Се довело до союзу між Ольгердом а Мамаєм. Підпираючи Мамає, Ольгерд вже в 70-их роках XIV столітя уложив угоду між Руссю а Кримскою ордою. Сей союз став еще сильнійший, коли Кримська Орда опанувала цілий

Крим, відірвала ся цілком від Золотої Орди і утворила самостійну державу кримську.

В другій чвертині XV століття вже цілий Крим був в руках начальника кримської орди Хаджі-герая, котрого зробив ханом литовско-рукий князь Витовт. Хаджі-гераєви повело ся зробити початок окремішности Крима під панованем своєї династії. Остаточно уґрунтовано державну окремішність Крима в середних десяти літах XV-го століття. Наслідком того була вічна борба Кримців з Золотою Ордою, що довело до тісного союзу Кримської Орди з литовско-рускою державою.

Хаджі-гераї був приятелем литовско-руського князя Витовта і на кожде єго жадане прислав єму свої війська. Сей хан татарський не лиш здержував напади своїх орд на рускі землі, але в додатку параліжував Золоту Орду, через що вона не могла нищити Русь так, як би хотіла. Хаджі-гераї вирік ся навіть прав тарарської орди на рускі землі (здобуті Золотою Ордою), зрезигнував з земель, котрі відтак покрила козацка організація, що витворила демократично-війскову республіку: Запороже.

Союз між Русію а Кримом розбив ся доперва за Менґлі-герая, котрий обняв ханство в 1467 р., а прогнаний зразу, укріпив ся на ханстві при помочи Туреччини. За се ханство він став в 1479 р. васалем Туреччини.

Приязнь між Русію а Кримцями розбила ся в слідующий спосіб: Між кримськими ханами а ханами Золотої Орди була скажена ненависть. Кримскі хани мусіли стати прия-

телем кожного ворога Золотої Орди, а зне-
навидіти кожного приятеля сеї Орди. Казимир великий князь Литви, а відтак король польський заприязнив ся з ханом Золотої Орди Ахметом і памовив єго до нападу на Москву. Московський князь звернув ся о поміч до хана Кримців, Менглі-герая і підмовив єго, щоби ударив на Литву, як тільки Золота Орда ударить на Москву. Як лиш Ахмет рушив на Москву, Менглі-герай зпав на Поділе, щоби Казимир не мав відваги іти на поміч Золотій Орді. Від сеї пори Кримска Орда лупить без перерви і немилосерно рускі землі, а то тим більше, що Казимир дальше удержував зносни з Золотою Ордою і вічно драгував тим Кримску Орду. Москва, котрій вічно грозив сеї союз Казимира з Золотою Ордою, вічно підбунтовувала Кримців до нападів на землі Литви і Польщи, навіть тогди, коли з сими державами вже помирила ся. В вересни 1482 р. Менглі-герай здобув і злупив Київ і післав московському князеви Іванови золоту чашу і таріль з Софійської катедри. Іван дякував Менглі-гераєви за сеї похід і бунтував єго до дальших нападів. В рр. 1485—7 Кримці пустотять Поділе. В р. 1449 руйнують Київ і через цілу осінь і зиму пустошать Київщину. В зимі 1490 р. нищать Волинь, і повторяють се на другий рік.

Сю політику підбурюваня Кримскої Орди против нас Москва веде дальше. Польський король Казимир і єго наслідник Ольбрахт дальше драгують Кримців своїм союзом з Золотою Ордою. Наслідком одного і другого було се, що наш союзник став найлютіїшим ворогом нашим, бив нас і нищив на-

ші землі за гріхи московських князів і польських королів.

* * *

Щоби зрозуміти сі безперервні дрібніші напади і більші походи Татарів на Русь, як також напади нашого козацтва на Крим і інші землі зверхника Татарів, царгородського султана, треба передовсім знати, що в сих часах не було різниці між війною між двома народами, а рабунком. Народ воював тоді з народом, не як нині, на се, щоби підбити під свою владу і прилучити до власної держави кусень чужої землі, лише виключно для добичі. Чим мавтнійший був який народ, тим більше грозили ему напади бідного некультурного сусіда. Вовиний похід робив ся для добичі, або щоби за рабунок заплатити рабунком і знищенням рабівника. Війна була тоді „промислом“ так добрим і честним, як шевство, або торговля.

Кримські Татари були народом, для котрого такі чисто рабункові походи в чужі землі були справою життя. Земля в прирівнанню до численности орди була за бідна, а в додатку Татари не любили мучити ся хліборобством. Вони мусіли помагати собі „промислом“ воєнним, то є рабованнем других народів. Москва і Польща розірвала татарско-руський союз, напустила Татарів на рускі землі, Русь була найблизшим їх сусідом, обезсиленним Половцями, внутрішніми замішаннями, нападами Золотої Орди, тож не диво, що Кримська Орда зробила собі з Руси шпихлір, до котрого зголошувала ся все, коли тільки на Кримі зачав ся „передпогок“, або в за-

галі, коли до сего була добра нагода. Дрібніші ватаги робили тогди майже безперервн експедиції на власну руку в околиці положені найблизше татарських кочовищ, т. є. в землі Запорожців, щоби захопити в степу табун конній, пограбувати пару осель, взяти в полон пару осіб. Через те ціла історія Запорожа є безперервною борбою населеня Запорожа з Татарами. Більше знищенє робили походи великих орд, котрі запускали ся глубше в наші землі, заганяли ся далеко на північ і на захід.

В сих походах Татари забирали все, що могли донести їх коні, а знищивши все, чого не могли забрати, старали ся як найскорше утечи перед погонею. Головною ціллю їх воєнних походів, значить, головним предметом їх рабунку був ясир. Татари старали ся забрати з собою як найбільше людей, головно молодих, сильних і здорових мужчин, молодих, здорових а гарних дівчат. Вони тому так полювали на людей, бо торгівля людьми давала їм величезні зиски. Передовсім вони числили на се, що родина викунить невільника. Невикуплених вони продавали. На Кримі був найбільший торг невільниками. Місто Кафа заосмотрювало пів сьвіта бісурменського, особливо їх гареми в дівчата. Мужчин продавано до тяжкої роботи, особливо властителям турецьких галєр, де невільників приковувано на ціле жите до весел. Невільниками Татари платили також свій податок турецькому султанови.

Як Татари напали на наше село, то злутивши і знищивши єго, брали з собою кого лиш могли взяти, а решту вирізували, не

щадячи ні старців ні дітей. Коли вже саме знищене, яке робили татарські напади, були для нас страшними катастрофами, то тим страшнішими були вони сим ясиром. Спалене село мож було відбудувати, а знищену працю відробити. Не так легко мож було переболіти розлуку з забраною Татарами дитиною, любкою, милим. Вони там гнили в вязниці, або ішли на торг, щоби солодко жило ся бісурменському богачеві, щоби сковані і катовані зьвіром-наставником, о голоді і холоді до смерти гарувати в турецькій каторзі.

Як все своє горе, так і сі, стягнені на наші землі Польщию і Москвою напади татарські разом з всіми їх наслідками, народ наш виспівав у пісні. Хоч спізнали ся збирачі тих пісень, сеї събіваної історії нашої і до наших часів не дійшла навіть тисячна часть сих живих документів історичних, то все таки навіть сі пісні, котрі повело ся уратувати, малюють се страшне горе, се нещастє, яке переслідувало кілька поколінь нашого народу так живо, так ярко, що читаючи їх, тобі здає ся, мов би все те діяло ся нині, перед твоїми очима. Народна пісня малює нам напади Татарів, знищене осель, різню, долю бранців, заходи, щоби їх відбити або викупити, муки невольників на чужині в кайданах і на галерах, щасливі і нещасливі утечі з неволі і відплату нашого козацтва, котре руководячи ся засадою „око за око, зуб за зуб“, відповідало нападами на татарські і турецькі землі, рабунком і різнею.

Татарський напад.

I.

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей вигоптала орда кіньми маленькії діти,
Ой маленьких вигоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

II.

За річкою огні горять,
Там Татари полон ділять.
Село наше запалили,
І багатство розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людий ведуть:
Коло шиї аркан веть ся,
А по ногах ланцух беть ся. —
А я бідний з діточками,
Піду лісом стежечками.

III.

Не світи їм місяченьку,
Ні тепер, ні коли,
Тільки-ж тому миленькому,
Як іде до дому...

А вже-ж місяць за горами,
А Татаре в поли,
Не світи їм місяченьку,
Ні тепер, ні коли...

Татарский попас.

I.

Ої у полі береза стояла,
На березі зузуля кувала
Питала ся зузуля берези:
— „Чом береза біла не зелена?“
— Як я маю зеленою бути?
Підомною стояли Татари,
Шабельками гиля обтинали,
Ясенькїї огні розкладали,
Копитами землю грасували,
З під коріня води добували,
Вороного коня напували.

II.

Чом ти гаю чорний стоїш,
Чом гаю не зеленїєш?
— Як я маю зеленїти?...
Була зима сутужная,
Ішло військо великое,
Підомною ночувало,
Корінечко подоптало
І гілечко постинало:
Корінечко копитками,
А гілечко шабельками.

Полон Коваленка.

Із-за гори буйний вітер віє,
Там Коваленко пшеницю сіє...
Із-за другої дробен-дощик мочить,
Там Коваленко пшеницю волочить.
Сіє, посіває, до Господа стиха промовляє:
„Роди, Боже, пшеницю як лаву,
Мені на пожиток, а людям на славу“.
Ой, в неділеньку, рано, пораненько,
Тай ізбирає женців Коваленко
Та збирає женців, та все виборний,
Хлопці, дівчата, та молодії
Та подавав серпи їм золотії;
Ой повів женців долом долиною,
До тої пшениці, до озимої;
„Ой жніте женці, розкинайте ся,
На чорну хмару озирайте ся.
Я піду до дому та поснідаю,
Жінку, діточок, та одвідаю;
В неділю раненько пообідаю,
Як рано буде, тої вас відвідаю“.
Пішов Коваленко битими шляхами,
Зострівсь Коваленко та з Татарамі.
Ох і жнуть женці, розкинають ся,
На чорную хмару озирать ся.
Ой то-ж не хмара, то-ж орда іде
А Коваленко та передок веде.
Зв'язали руки да сирницею,
А залили очі да живницею.
Його білі руки тай ізв'язали
Його ніженьки тай іскували.
„Ой, повій вітре, тай від півночі,
На білеє лице, на карії очі!
Ой нехайже я та подивлю ся
На свої женці на молодії,

А на ті серпи тай на золотії,
Десь мене Господь та покарав,
Що я в неділю женців позбрав;
Ой десь же мене та Господь побив,
Що рано в неділю я горілку пив;
Ой десь мене Господь Бог не простив,
Що я у неділю серпи позубив“.

Полон Волинянки.*)

Із за гори, гори, з темнього лісу
Татари ідуть, Волиночку везуть.
У Волиночки коса з золотого волоса, —
Щірий бір освітिला,
Зелену діброву і биту дорогу.
А за нею біжить у погою
Батенько її.
Кивнула — махнула білою рукою:
„Верни ся батеньку, верни ся рідненький!
Вжеж мене не однімеш,
І сам старенький загинеш;
Занесеш голову на чужую сторону,
Занесеш очіці на турецькі границі!“

Полон двох сестер.

Чому кури не пієте,
Чому люде не чуєте?
Турки село звоювали,
Громадами людей гнали.
Межи ними дві сестриці,

*) Дівчини з Волині.

Повели їх по жерниці.
А жерниця ніжки коле,
Чорну кровцю проливає;
Чорний ворон залітає,
Тую кровцю попиває.
„Проси, сестро, Турка-мужа,
Нехайі косу русу утне,
Най до мамки мої пішле:
Най си мамка не фрасує,
Най нам віна не готує!
Бо ми віно утратили
Під явором зелененьким
За Турчином молоденьким.

Полон трех попадянок.

Коли Турки воювали
Білу челядь*) забирали;
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.
Одну взяли попри конї,
Попри конї на ременї;
Другу взяли попри возї,
Попри возї на мотузї;
Третю взяли в чорні мажі...
Що ю взяли попри конї,
Попри конї на ременї,
Тота плаче: „Ой Боже мій!
Косо моя жовтенькая!
Не мати тя розчісує,
Візник бичем розтріпує!“
Що ю взяли попри возї,

*) Жіноцтво, дівчата.

Попри возі на мотузї,
Тота кричить:
„Ой Боже мій! ніжки мої!
Ніжки мої біленькі!
Не мати вас умиває,
Пісок пальці роз'їдає,
Кровця пуки заливає!“
Що ю взяли в чорні мажі*),
Тота плаче, тота кричить:
„Ой Боже мій! очка мої!
Очка мої чорненькі!
Тільки краю проходили,
А білий сьвіт не виділи!“

Полонені Подолянки.

I.

О сеї ночі стучало, гриміло,
Я думала, що брат з войська їде
А то їхали Татарє-Буяре...
Везли з собою три Подоляночки.
Три Подоляночки, всі три сестрички.
Ой старшую везли в червонім убранї,
А середню везли в зеленім жупанї,
А найменшу везли голеньку, нагеньку.
Ой найстаршій треба чипок вишити,
А середній треба віночок увити,
А найменшу треба на Дунай пустити...
Нехай пливе до вітця до матоньки
До своєї родиноньки.

*) Великий чумацький віз.

II.

Не дві хмароньки з між гір виступають,
Ой рано-рано з між гір виступають.
Там Татарове Подол воювали
Ой рано-рано...
Вивоювали три Подоляночки.
Старшая плаче по волах, по коровах,
Середня плаче своїй гіркої долі,
Меншая плаче до батька до матоньки.
Ой старшій дайте воли і корови,
Середню дайте молодим охвицирам,
Меншу пустіте з тихою водою,
Ой рано-рано з тихою водою.

Плач невольників.

Не ясний сокіл квилить-проквиліє,
Як син до батька — до матери з тяжкої
[неволі]
В городи християнські поклон посилає,
Сокола ясенького рідним братом називає:
„Соколе ясний,
„Брате мій рідний!
„Ти високо літаєш, ти далеко буваєш...
„Чому у мого батька — у матери ніколи
[в гостях не буваєш?
„Полинь ти, соколе ясний,
„Брате мій рідний,
„У городи християнські,
„Сядь — пади
„У мого батька й матери перед воротьми,
„Жалібненько проквилі,
„Об моїй пригоді козацкій припомяни.

„Ще моему батьку й матері більшого жалю

„Нехай батько й мамуся [завдай.

„Мою пригоду козацкую знають,

„Статки, маєтки збувають, — скарби
[збирають,

„Головоньку козацкую з тяжкої неволі ви-
[зволяють!

„Бо як стане Чорне море согравати,

„То не знати-ме отець, либонь мати

„У котрій каторзі шукати:

„Чи у пристани козловській *),

„Чи у городі Цариграді на базарі.

„Будуть ушкали, **) Турки-яничари набігати,

„За Червоне море у Орабськую землю про-
[давати,

„Будуть за нас срібло, — злото не лічачи,

„Сукна дорогі поставами, не мірячи, за нас
[брати.

То брат-товариш тое зачуває,

До брата — товариша промовляє!

„Товаришу брате, мій рідний!

„Та не треба нам в городи християнські по-
[клону посилати,

„Свому батьку й матці більшого жалю зав-
[давати.

„Бо хоть наш батько й мати будуть добре
[дбати,

„Ґрунти, великі маєтки збувати,

„Скарби збирати, —

„Та не знати-муть, де в якій тяжкій неволі
[турецкій синів своїх шукати:

*) Город на Криму, головний торг не-
вільниками.

**) Розбишаки.

„Що сюди ніхто не заходжає,
„І люд хрещений не заїжджає,
„Тільки соколи ясенські літають,
 На темниці сїдають,
„Жалібненько квілять-проквіляють.
„Нас всіх бідних невольників у тяжкій не-
 [воли турецькій
„Добрим здо́ овлєм навіщають“.
Тоді дала ся бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
Кайдани руки-ноги поз'їдали,
Сирая сириця до жовтої кости
Тїло козацкеє проїдала.
То бідні невольники на кров, на тїло погля-
 [дали,
Об вірі християнській гадали,
Землю турецьку, віру бісурменьську прокли-
 [нали:
 „Ти земле турецкая, віро бісурмень-
 [ская!
 „Ти розлуко християнська!
„Уже бо ти розлучила не одного за сім літ
 [війною,
Мужа з женою, брата з сестрою,
„Діток маленьких з отцем і маткою!
 „Впзволь, Боже, бідного невольника
 „На сьвяторуській берез,
 „На край веселій,
 „Між наїд хрещений.

На турецькій каторзі.

Ої на чорному морю,
На білому каменю,

Много там війська понажено
У три ряди бідних безщасних невольників
[посаджено.
По два та по три до купи посковано
По двох кайданів на ноги покладено,
Сирою сирицею назад руки повязано.
У сьвяту неділю не сизі орли заклекотали,
Як то бідні невольники у тяжкій неволи
[заплакали,
У гору руки підіймали, кайданами забря-
[жчали,
Господа милосердного прохали та благали :
„Господи милосердний! Створи з неба ясне
[сонце-мати.
„Нехай будуть кайдани коло ніг ослабати,
Спрая сириця коло ніг ослабати.
„Хай ми будем, бідні, безщасні невольники
„У чужій землі хоч мале число полегкости
[собі мати
„Подай нам, Господи, з неба дрібен дощик,
„А з низу буйний вітер!
„Хочай би чи не встала на Чорному морю
[бистра хвиля ;
„Хочай би чи не повиривала якорів з ту-
[рецької каторги !
„Давнож ся нам турецька-бісурменьська ка-
[торга надоїла :
„Кайдани-залізо ноги повиривало,
„Віле тіло козацьке коло жовтої кости по-
[шмуغляло !“
Баша турецький, бісурменьський,
Недовірок християньський,
По ринку він походить,
Він сам добре тебе зачуває,
На слуги свої, на Турки-яничари зо зла гукає:
„Кажу я вам, Турки-яничари, добре ви дбайте !“

- „І з ряду до ряду захожайте,
„По три пучки тернини і червоної таволги*)
[набирайте,
„Бідного невольника по тричі в одному місці
[сци затинайте!“
То ті слуги, Турки-яничари, добре дбали,
Із ряду до ряду захожали,
По три пучки тернини і червоної таволги
[у руки набирали,
По тричі в одному місці бідного невольника
[затинали,
Тіло біле козацьке молодецьке коло жовтої
[кости оббивали,
Кров християнську неповинно проливали.
Стали бідні невольники на собі кров хри-
[стиянську добачати,
Стали землю турецьку, віру бісурменську
[клясти-проклинати:
„Ти земле турецька, віро бісурменська,
„Ти розлуку християнська!
„Не одного ти розлучила мужа з женою,
„Брата з сестрою,
„Діток маленьких з отцем і маткою!
„Хто у тобі срібло-зото заробляє,
„В чужій землі несе, пегуляє;
„У турецькій землі одрадою собі немає.“
Визволь, Господи, всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги бісурменської
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселій,
Між мир хрещений.

*) лоза.

На сьвяторуский берег,
У гореди християнські!
Даруй, Боже милости вашій,
І всьому війську запороскому,
На многая літа!

Буря нищить турецкий корабель..

Ой зза гори хмарка виступає...
З тої хмарки дощик накрапає,
Та синього моря доповняє.
А синє море розіграло,
Турецкий корабель розірвало;
Ввійшло війська сорок тисяч
О сорок на сорок, ще й чотири....

Викуп з полону.

Верх Бескида калинова,
Стоїть ми там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин пе,
Перед ним дівча поклін бе:
„Турчин, Турчин, Турчинойку,
„Не губ мене молодойку...
Іде тато, одмін несе,
Одмін несе, возом везе,
Не дасть мені загинути“.
Одмінойки та її не стало,
Дівча гірко заплакало...
Верх Бескида, калинова
Стоїть ми там корчма нова...
А в тій корчмі Турчин пе,
Перед ним дівча поклін бе:.

— „Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губ мене молодойку;
Їде мамця відмінити,
Не дасть вна мві загинути“.
Одмінойки та й не стало,
Дівча гірко заплакало.
Верх Бескида калинова
Стоїть ми там корчма нова...
А в тій корчмі Турчин не,
Перед ним дівча поклін бе:
Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губ мене молодойку;
Їде милий одмін несе,
Одмін несе, возом везе“.
Милий прийшов, таї відійшов,
Ліпший мплий, як брат рідний.

Викуп Козака з неволі.

Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише
До батенька листи пише:
„Най ся тато я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Щоби за тя сину дати?
„Вісім волів я з ярмами,
Ще до того я з плугами“.
— Ой маю я сину дати,
Волиш сину загибати“.
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До матінки листи пише:

„Най ся ненька я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Щоби за тя сину дати?
„Вісім коров я з теляти“.
— Ой маю я тільки дати,
Волиш сину погибати“.
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він тяжко дине,
До сестрички листи пише“.
„Най ся сестра я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Що би за тя брата дати?
Сорок овець я з ягнятем.
— Ой маю тільки дати,
Волиш брата загибати“.
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він тяжко дине,
До милої листи пише:
„Най ся мила я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Що би за тя милий дати?
„Сімеот качок тай від хати“.
— Ой волю я, мій миленький,
Весь маєток відогнати,
Ніж ти маєш загибати.

Б р а н к а.

I.

„Гонять мамо на сторожу,
Під Чорний ліс на могилу.
Видить ми ся, мoya мамко,
Що, відав, я там загину!“

— Відперайся, мій синоньку,
Що тя болить головонька,
Що коника тай не маєш. —

Коня дали, осідлали,
На сторожу виправляли.
Їду мило, їду другу,
Їду пічку, одну другу —
Мій коничок ослабає,
Сон головку похиляє.

Ой припнув я кониченька
До дубонька зеленого,
Сам приклонив головоцьку
На маленьку годиноньку.

Ой заснув я, моя мамко!
Ой прибігли татароньки,
Аркан втяли, кона взяли,
Дівці бранці дарували.
Ой встаю я ранесенько,
Нема-ж мого ворон коня!
Ой вийду я на могилу,
Подивлюся на долину:

Їдуть Ляхи на три шляхи
А Козаки на чотири,
Щоб їм коні припochили.
А Татари кіньми грають,
Мого коника ведуть.
На нім сидить дівка бранка,
Дівка бранка Маріянка.

Русу косу розчесала,
До батенька лист писала.
Дрібне листе пописує,
Там у воду пометує:

Плинь-же, плинь же дрібне листе,
До мого тата в гості.
Най ся тато не турбує,
Най ми посаг не готує;

Ой вже-ж бо я посаг мала
Під явором зелененьким,
Та й з Турчином молоденьким ;
Із Турчином, Арабином
Таї з цевіром Татаринном.

II.

Та йшов козак дорогою,
Дорогою широкою.
Не сам іде, коня веде...
Коня веде за поводи.
Припняв коня до прикорня,
До аркана шовкового,
Сам ляг спати біля нього :
Сіделечко в головочки,
Стременечко у бочечки.
Чи спав, не спав-прокинув ся ..
Нема коня у прикорні,
Ні прикорня дубового,
Ні аркана шовкового.
Пійшов козак тиняючи,
Свого коня шукаючи.
Війшов козак на могилу,
Таї заглянув у долину...
А в долині корчма стоїть
Коло корчми огонь горить,
Коло огня Турок сидить.
Сидить Турок, люльку курить,
Коло нього дівка сидить.
Дівка бранка косу чеше :
„Косо ж моя русявая!
За кого-ж ти заручена ?
За Турчина заручена,

За Татара засватана ;
За козака рушник дала —
За Татара заміж пішла.

Дівчина будить Козака.

Ой матусю, ти не гай мене,
В далеку дорогу виряжай мене.
Тепер пічка та темненькая,
Козаку дорога та недалекая.
Ой їхав козак та дорогою,
Пустив голосочок та дібровою,
Пустив голосочок та зеленою.
Ой щось мені та дрімаєть ся,
І кінь підомною спотикаєть ся.
Ой пуцу коня на степ, на долину,
А сам ляжу на час, на годину.
Ой сплю годину, та сплю і другую,
А вже повертає та на третюю.
Ой добрая та годиночка,
Десь узяла ся та дівчиночка,
Ой вирвала вона та травиченьку,
Вдарила козака та по личеньку,
Вдарила козака та по білому.
„Ой встань козаче, годі тобі спати,
Бо вже твого коня в степу не видати.
Татари ідуть і коня ведуть,
Тобі молодому з пліч голову зігнуть.
Татари ішли і табун гнали,
Й твого коничка у табун заняли.
Ой хоч коня займуть, то другий буде...
Тебе зарубають, мені жаль буде ;
Бо й по вік такого уже не буде“.

Іван Коновченко.

На славії Україні, в городі Корсуні,
Жив корсунський полковник Филон;
То він по городах листи засипав,
Сотників і полковників і козаків рядових,
В охотне військо викли ав.
— „Ой ви сотники і полковники і козаки
[рядові];
Винники, броварники, п'яниці та костерники!
„Котрому не хочеть ся по винницях горі-
[лок курити,
Котрому не хочеть ся по броварях пиво ва-
[рити,
Котрому не хочеть ся в кости іграти,
Дурию гуляти — ідїте зі мною,
Корсунським полковником,
В охотне військо гуляти, під город Тягиню¹⁾
Котрій охотник піде зо мною
На Черкешо-долину гуляти,
Слави рицарської заживати,
За віру християнську в одній стані стати!
Чи не дасть нам Бог якої добичі собі мати?“
То тєє словами промовляє,
У п'ятницю до города Черкас поспішє,
В суботу рано пораненько
Цьвітнує корогов крещату виставляє.
То вже крикне, покрикне
На сотники на полковники,
На отамани, на осаули,
На козаки молодії
І на слуги військові:

¹⁾ Ті, що в кости грають.

²⁾ Турецке місто Бендер.

Що ви сотники і полковники,
Отамани і осаули!
Ідїть за мною, корсуньським полковником
В охотне войско гуляти,
На Черкеню-долину, під город Тягиню,
За віру християнську в одній станї стати,
Будем рицарської слави доставати,
Будем ми сапанові боти топтати!
То всі сотники і полковники замовчали.
Тільки у городі Черкасі там жила вдова,
Жена Коновчиха, по мужу Грициха.
То вона собі мала сина єдиначка,
Івася Коновченка-удовиченка.
Вона єго з малих лїт годувала,
У найми не пускала,
На чужі руки, на потураня не давала,
Та до доброго розуму доводила,
Та все милосерного Творця молила:
„Господи Боже милий і всі святиї!
Поможіть мені Івася сина годувати,
До доброго розуму доводити,
Щоб було де при старости лїт
Віку дожити, головоньку приклонити“.
Як ста: Івась Коновченко-удовиченко
До доброго розуму доходить,
Стали козаки, старі пани молодці
У город у Черкас находити.
Стали охотне війско викликати.
То він ті листи у вічі забачає,
До свої матусі рідненької,
Вдови старенької словами промовляє:
„Ой вдово, старенькая жоно,
Ти мати моя рідненька!
Благослови ти мене мати
З корсуньським полковником, паном Филоном,
На Черкеню-долину піти погуляти,

Слави рицарскої заживати,
За віру християнську в одній стані стати,
Чи не дасть нам Господь милосерпий
Якої добичі собі мати!“
То промовить удова словами,
Й обіллеть ся гіркими слезами:
„Ой Івасю, сину єдинчику!
Чи у тебе нічого іспити, або із'їсти,
Чи у тебе півчому хорошенько ходити,
Чи тебе мірская старшина не почитає,
Чи тебе козацкая громада зневажає?
Не благословлю я тобі, сину,
На Черкеню-долину гуляти,
А благословлю тобі, сину, чотири коні во-
[ронні
І загороди одлучати, та іти у поле хліба
[пахати ;
Козаків на хліб, на сіль взивати,
То будуть тебе люде добре знати,
Будуть тебе чтити поважати“.
Та обізветь ся Івась словами
І обіллеть ся гірко слезами:
„Ой мамо, удово, черкаская жено!
Хоч і буду я на полі хліба-солі пахати,
Козаків на хліб, на сіль зазивати,
Будуть мене козаки домарем,
Гречкосієм прозивати..
Не хочеть ся мені за плугом ходити,
Та спини ломати,
На воли козацким гласом гукати.
Сапаних чобіт по борознам викривляти,
Китаєвих жупанів пилом напиляти!
Ей, схотілось мені, мати, в Черкеню-долину
З корсуньским полковником піти погуляти,
Та схотілось мені, мати,
Весь козацкій звичай узнати.

Займи-ж ти чотири воли чабанні,
До жида до города Крилова поженш,
І добрий з ним торг учини...
Та пятьдесят червінців доложи,
Та мені одного коня купи,
Котрого козацька душа полюбила".
То промовить удова словами,
І обіллеть ся гірко слезами :
„Бодай ти сину Івасю сего не діждав,
Щоб я вітцівску худобу збувала
Та тобі коня купувала!"
У неділю дуже рано удова,
Черкаская жена думала-гадала
Та до Божого дому на моленіє одхожала,
І козацку-молодецку зброю схоронила.
Івась Коновченко від сна уставав, по стінах
[глядає,
Нігде козацької зброї не забачає.
Тільки у запічку батьківська пищаль сіяє.
То він козацький звичай знає,
Семпнядну пищаль за плечі закладає,
До корсунського полковника сімсот верст
[махає,
Його на Черкені-долині на спочивках заставав.
То він до палати прихожає,
Шапку складає, громким голосом окликає.
То корсунський полковник його голос зачу-
[ває,
Від сна уставав, за білу руку його бере хватає,
Словами промовляє, здоровлям поздоровляє :
„Ей здоров Івасю, прекрасній рицарю!
Чи то по своїй волі зайшов,
Чи тебе добрий кінь заніс?
Чи ти здоровлям змагаєш?
Чи в себе молодецького доброго коня маєш?"
— „Я, каже, доброго коня не маю,

А на молодецке, на добре здоровля змагаю ;
Благослови, корсунський полковнику,
Пане Филоне слави рицарской заживати,
І за віру християнську в одній стані стати
І по Черкені-долині безпечно погуляти!⁴
Як стали Турки і Татари по Черкені-долині
[гуляти,
То Івась Коновченко не дуже безпечно пі-
[шій гуляв :
Сімсот душ рубав, а сімсот живцем на аркан
[забрав,

Та до корсунського полковника
На примету представляв.
А вго мати рідненька, вдова старенька
З Божого дому, з моленія прихочає,
А вже сина Івася і дома не має.
То вона тоді до землі припадає,
Та гірко плаче та ридає,
Дрібними слезами проливає,
У гору руки знімає,
Бога милосерного благає :
„Бодай тебе спну три недолі не побили :
Перша недоля щоб тебе не побилла —
Щоб ружина не стріляла,
Другая недоля щоб тебе не побилла —
Щоб тебе шабля булатная не рубала,
Третая недоля щоб тебе не побилла —
Щоб отцеві і матерні слези
Ні в якій потребі не споткали“.
Тоді удова, черкаская жена
Коновчиха добре думала-гадала :
Чотири воли чабаних займала,
Та в город Крилов до жида відогнала,
Добрій торг учинила,
І пятьдесять червінців доложила
Та молодецького доброго коня купила

І рядовими козаками до війська одсилає
І низький поклін йому передаває :

„Ой Івасю єдинчику, Коновченку,
Бодай тебе, сину, шабля не рубала,
І бистра куля щоби омпшала!“

Тоді Івась Коновченко на коня сідає,
До корсунського полковника словами про-
[мовляє :

„Ей корсунській полковнику, пане Филоне!
Я-ж думав, що мене мати клене-проклинає,
Аж вона мені хороший гостинець передаває.
От тепер, корсунській полковнику,
Благослови на Черкені-долині безпечно по-
[гуляти !

Памяти козацкої заживати
І знамена турецького доставати“.

А корсунський полковник тее зачуває,
До Івася-єдинчика словами промовляє :

„Не благословлю я тобі Коновченку
На Черкені-долині безпечно гуляти,
А благословлю я тобі на червоній китайці
[сидіти.

Ще й ти дитя молодеє, нігде не бувало,
Та козацкого звичаю ще не розізнало,
Козацкої крові не видало.

Як ти кров християнськую узриш,
То ти сам злякаєш.

А єсть козаки, старі панн молодці,
Нехай вони на долині-Черкені гуляють“.

То Івась Коновченко тее зачуває,
До корсунського полковника слова промовляє:

„Ей, корсунській полковнику, пане Филоне,
Поймай ти утя старое й малое,
Та пусти ти на Чорне море...“

Чи не попливе те малое, так якби старое?“
Корсунський полковник відповідає :

„Коли ти міг мені загадку таку загадати
Благословлю тебе на доброго коня сідати,
З Кримцями та Ногайцями на поле погуляти“.

Коновченко на коня сідає,
Від козаків благословеніє приймає,
Між Кримці і Ногайці вбігає...
66 Кримців та Ногайців з коней збиває,
З пліч голови знімає,

14 рицарей турецьких на аркан хватає,
Живем до козацького намету пригоняє
Козацький полковник, пане Филон

То зобачає і промовляє,

Коновченка братом називає:

„Іване Коновченку, брате мій сердешний!
Коли міг ти рицарської слави дістати,
Благословлю тебе в моїм наметі спочивати“
А Іван Коновченко тоє зачуває,

І велику радість має,

Що корсунський полковник братом єго на-
[зиває.

То він словами промовляє:

Корсунський полковнику, пане Филоне!

Благослови мені оковитого зеленого вина

[уживати,

Та тоді піду на Черкению-долину безпечно

[гуляти“

Та п р о м о в и в корсунський полковник словами

Не благословлю тобі, Івасю,

Оковитої водки вживати...

Во оковитая водка тебе зрадить,

І з хрещеного світа тебе збавить“.

То він на теє не дбав,

Та оковитої водки кубок наливав.

Так налив, так налив,

Аж козацьке молодецьке серце звеселив.

Тоді на коня сідає, городом проїзжає,

Старого її малого дорогою зневажає
І по Черкені-долині безпечно гуляє.
І з смого часу до четвертого гуляв,
Ні одного татарина живого не оставляв...
Межи тим трупом безпечно по долині гуляє,
Сон його знемогає,
Ой то він головоньку коневі
На гриву склоняє.
Турецка бусурмецька віра
П'яного чоловіка за чети милі взнали
Та її ще за четь милі назад відступали;
Скоро від табору козацького отбавляли,
Та вони поки його п'яного зарубали.
Ще сімсот за собою утерали...
Тільки не добре вчинили,
Що коня не вловили.
Кінь по табору турецькому гуляє,
На собі криваві поводи обриває;
Полковник корсунський тев зобачає,
На своїх козаків словами гукає:
„Козаки, старі пани молодці!
Ви, панове, самі не добре учинили,
Що п'яного чоловіка з своїх рук іспустили.
Добре ви дбайте, підіте коня піймайте
Того, що по табору турецькому гуляє.
Мабуть нашого Івася Коновченка-удовиченка
Молодого лицаря на світі не має“.
Козаки пани молодці, коня вловили,
До пана Филона полковника приводили.
То корсунський полковник
По Черкені-долині поглядає,
То вже Івана Коновченка
Прекрасного лицаря живого не має.
То щеж він поміж тим трупом промешкає,
Його тіло козацьке молодецьке знахожає,
На червону китайку забирає,

Та його тіло козацке молодецке,
Хорошенько на Черкені-долині ховає.
Тоді козаки добре дбали,
Що козацке тіло позбирали,
Суходол шаблями копали,
Шапками приполами землю виносили,
Із оружия стріляли,
Козацкую славу прославляли,
Семиперстную могилу висипали...
В городі Черкасі, у вдови, старенької жєнц,
Жєнц Коновчихи, по мужу Грицихи,
Приснив ся сон чуден-пречуден,
Дуже дивен да й предивен...
Вдова від сна прочуњяла, на ринок виходила,
З сусїдами говорила:
„Приснив ся сон чуден та пречуден,
Що видить ся, мїї син в вїйні ожєнив ся,
Взяв собі жїнку, Туркеню горду та пишну,
В зеленім сукні під бїлими позументами.
Вона панщини не робить, подачки не дав“.
Сусїди тов зачували, вдовї сон той відгадали,
Тїлько правди не сказали: „Вдова небога!
Буде твїї син із войска прибувати,
Буде тебе козацким кармазином дарувати“.
Вдова тоді не убога бувала, 4 бочки горїлки
І 6 меду на брамі становила,
На сьвиту недїлю козаків із похода сподїва-
[лась.

А корєсунський полковник, пан Филон
Доброго молодецкого коня забирає,
До Черкас до вдови назад відєслає,
І сам у гостї до старої вдови заїзджає,
І козаків запорожских засїлає,
І низькі поклони оддає,
До вдови, старої Коновчихи промовляє:
„Удово, удово, черкаская жєно!“

Чи ти гірко плачеш, плачеш та ридаєш?
За своїм Івасем Коновченком скучаєш?
А вже твоїї сні Іван одружився:
Взяв собі жінку горду-прегорду, а пишну-
[препишну,

У Черкасі-долині високу могилу!“
То удова черкаська жена, Коновчиха
У гору руки знімала, Господа милосерного
Благодарила її прохала:
„Благодару-ж Тебе, Бога небесного,
Що я собі тихої да веселої невістки діждала,
Що мій сні Івась одружився;
Хоч узяв собі жену
Горду-прегорду, пишну-препишну,
То все таки буде при кому віка дожити,
При старости літах головку прихилити“.
Филон, корсунський полковник коня приво-
[джав,

То удова коня зобачає,
До сирії землі припадає,
Филона корсунського полковника проклинає:
Бодай ти Филоне, корсунський полковник,
Щастя-долі не мав,
Як ти мого сина Івася Коновченка,
Молодого лицаря за все військо втерів!“
То промовив Филон полковник словами
І обіллять ся гірко слезами:
Ой стій ти вдова, Черкаська жено!
Ти мене не лай, не проклинай,
И мені молодому щастя-долі не терай,
Бо ти сама не добре вчинила,
Що такого коня ему купила“.
То удова думала, гадала,
У свій дім козаків зазивала.
Вісім неділь козаків у домі продержала,
Хліба соли не забороняла.

Давала рушники ткані і вишивані,
За-разом похорон і весіля гуляла
І подарки давала,
Козацкую славу прославляла.

Іван Богуславець.

Ой на морі на синьому, на камені на білому
В городі Козлові стояла та темная темниця...
Сім сяжень в землю вмурована.
У тій же темниці чотиреста чотири козаків,
Бідних невольників.
Між ними без старшини козацкої не бувало.
Був оден старший старшиною
Іван-Богуславець, гетьман запороский.
Вони десять літ пробували в неволи.
То Іван-Богуславець сидя собі думає та
[гадає,

До козаків словами промовляє:
„Козаки, панове молодці!
Що у нас сьогодні за день — велика субота;
Завтра буде святій день — Великдень.
Будуть наші отці рано вставати,
До Божого дому приступати,
Божіє слово вислухати,
Нас, бідних невольників поминати“.
То всі невольники тоє зачували,
Дрібними слезами обливали,
Івана-Богуславця лайли-проклинали:
„Бодай ти собі, Іванець-Богуславець,
Щастя і долі не мав,
Що ти нам сей празник отказав“.
Іван-Богуславець тоє зачуває, словами про-
[мовляє:

„Не лайте мене братці, не проклинайте,
Може нам Бог милосерний буде помагати,
Чи не будем ми з неволі виступати?“
То в неділю рано пораненько,
Туда приїхала Алкан-пашева,
Пані Кізелевская, віра бусурменська.
Свого мужа поховала, до темниці прихожала,
Темницю одмикала, між невольниками похо-
[жала,
Пізнала Іванця Богуславця, козака дністро-
[вого
Отамана віськового;
За білу руку брала, ще словами промовляла:
„Іване Богуславче!
Коліб ти свою віру християнську поломав,
А нашу бусурменську на себе брав,
Ужеб ти в городі Козлові панував.
Яб твоїх невольників
Всіх із темниці випускала.
В землю християнську хорошенько прово-
[жала“.
Покидай же, Іванце Богуславче,
Віру свою християнськую під ноги,
А восприймай нашу бісурманську в руки;
Да будем пить гуляти, мене за тебе прода-
[вати“.
„Да бодай же ти пані Кізелевская
Віра бісурманська,
Да не дождала того говорити,
Щоб я свою віру християнськую
Під ноги піддоптав,
А твою бісурманськую на руки восприяв!“
Як крикнула-ж пані Кізелевская,
Віра бісурманська, да на бісових мурзаків:
„Да візьміть же Іванця Богуславця
Козака дністрового, отамана віськового,

Да зв'яжіть йому руки сирію сирцею,
Да положіть його перед праведним сонечком".
Як стало сонечко пригрівати,
Стала сирая сирця зсхати,
Став Іванець Богуславець да на пробу кри-
[чати :

— „Покидаю віру християнську під ноги,
А восприймаю вашу бісурманську на руки.
Тоді крикнула пані Кізлевская,
Віра бісурманская да на бісових мурзаків :
„Розв'яжіть же Іванцю Богуславцю
Козаку дністровому, отаману молодому
Білій руки

Да возьміть його під пишні боки,
Да ведіть його в терем високій“.
То вже Алкан-пашова, пані молодая
Сім неділь хмелю не заживала,
Християнською вірою не урікала;
Всіх невольників із темниці випускала,
В землю християнську хорошенько прово-
[жала.

Як стала на восьмій неділі хміль заживати,
Стала з молодими турецькими панамі гуляти.
Стала Іванцеви-Богуславцеви
Християнською вірою урікати :

„Дивіть ся, панове, який у мене муж пре-
[красній..

Та він у нас побурсеуменив ся
Для роскоши турецкої“.
Іванець-Богуславець тоє зачуває,
До Чорного моря швиденько прибігає,
В лодку сідає,
Козаків серед Чорного моря догоняє,
До козаків в судно вступає.
Алкан-пашева, пані молодая,
До Чорного моря прихожає,

Іванця-Богуславця в судії забачає,
Дрібними слезами обливає:
„Іванче-Богуславче! Бодай тебе
Господь милосерний на сїм світі ізбавив,
Як ти мене, молоденьку зрадив!“
То ще як стала темная ніч наступати,
Стали козаки до города Козлова назад при-
[бувати,
Стали на Турок на сонних наступати,
Стали їх рубати,
Город Козлов огнем-мечем воювати,
Стали турецкі льохи розбивати,
Срібло-золото, дорогую одєжу забирати, —
Став Іван-Богуславець Алкан-пашевую,
Паню молодую рубати.
Стали від пристани Козловскої поспішати,
І ще досвіта до города Січи прибувати,
В городі Січи сокровища турецкі розділяти,
Стали уже козаки словами промовляти:
„Іванче-Богуславче, гетьмане запороский!
Десять літ ти в неволі пробував,
Ні одного козака не утеряв!“
Визволь, Господи, невольника із неволі
На край веселий, між мир християньскій!

Стріча козацкого судна з турецким.

Та повійте, вітри низовії
Та на демені мальованії!
Ої сидить козак та на демені,
І він деменом повертає
І на Чорне море поглядає.

*

Ой пливе судно, одним одно,
В йому Турчин сидить з Туркенею,
А Туркени сидить, вона не гуляє...
Шовковенький рушник вишиває.
Ой кому сей рушник буде?
Ой чи Турчину чи Татарину,
Ой чи козакови молодому?
Ой се буде кошовому молодому.

Турки під Почаєвом.

Ізійшла зоря вечорявая
Над Почаєвом стала.
Ой вийшло, вийшло войско турецке,
Як та темная хмара.
Турки з Татарами в город вступають
Почаїв воювати;
Матір Божа Почаївска
Будить нас ратувати.
Івов Желізов з келії вийшов,
Слезамн умліває:
„Ой ратуї, ратуї, Божая Матір,
Почаїв загибає!“
А Матір Божа йому відповідає:
„Ой не плач, не плач Івов Желізов,
Почаїв не загине;
Мусимо стати, чудо показати,
Почаїв ратувати“.
Ой вийшла, вийшла Божая Матір,
На бані з'явилась;
Перуном ясна,
Всім Туркам страшна
Нас християн боронила;
Кулі вертала, Турків збивала,

Почаїв ратувала.
Турок-невіра із лука міршть,
На монастир ціляє;
А тиї стріли назад летіли,
Самих їх побивали.
Дізнали Турки, злі недовірки,
Що то єсть Божая Матір;
Предписались, ще їй присяглись:
„Більш воювати не будем,
До третього дня з турецької землі
Всіх християн повернем“.
А тиї Турки, злі недовірки,
Неслави наробили:
В славному місті, місті Вишневім
Крови з піском намісили.
А в Почаєві у монастирі
Там лежав камінь;
Присягли Турки вже на вік-віков,
[амінь.
Присягли Турки, злі недовірки,
Більш воювати не будем,
До третього дня з турецької неволі
Всіх християн повернем.

Умираючий козак і кінь.

Ой три літа, три неділі
Минуло ся на Україні,
Як козака Турки вбили,
Під явором положили.
Під явором зелененьким,
Лежав козак молоденький;
Його тіло почорніло,
А від вітру пострупіло.

Над ним коник зажурив ся,
По коліна в землю вбив ся.
„Не стій коню надомною,
Бачу-ж я щироньку твою!
Біжи-ж степом та гаями,
Долинами, байраками,
До моєї родиноньки,
До вірної дружиноньки!
Стукни в браму копитами,
Тай забрязкай поводами.
Ой вийде брат — понурить ся,
Вийде мати — зажурить ся,
Вийде мила — порадіє,
Стане, гмяне — тай зомліє!...“
„Ой десь, коню, пана скинув?
Кажи-ж, коню: чи не згинув?“
— „Мене Турки надігнали,
Пана мого з мене стили;
Постріляли, порубали,
Там над Дністром лиховали!
Ой цить, мати, не жури ся!
Вже-ж бо син твоїй оженив ся:
Він взяв собі за жіночку
Зелену долиночку,
Та крутую могилочку...“

Козаки беруть Варну.*)

А в неділейку поранейку
Зібрали ся громадойки

*) В 1605 році мали Запорожці напасти на Варну. Ограбили її, спалили, множество народу вирізали і взяли десять турецьких галер.

До козацької порадоїки,
Стали ради радовати
Отколь Варни міста достати:
Ой ци з поля, ой ци з моря,
Ци з той річки невелички?
Послали посла аж під Варну.
Поймав же посол Турчанина,
Старейкого ворожбита;
Стали його виниувати:
Отколь Варни міста доставати, —
Ой ци з поля, ой ци з моря,
Ци з той річки невелички?
„Ані з поля, ані з моря,
Іно з той річки невелички!“
А в неділейку поранейку
Бігнуть, пливуть човенцями —
Поблискують веселцями —
Вдарили разом з самоцалів,
В семи-пятьдесят запалів,
Аж полсоткою із гармати;
Стали усі козаци до неї ся добувати.
Стали Турки нарікати;
Стали Варни доставати,
Стали Турки утікати,
Тую річку проклинати:
„Бодай річка н: процвітала,
Вічними часи висихала,
Що нас Турків в себе взяла!
Була Варна здавна славна,
Славнійші козаци,
Що той Варни міста достали,
І в неї Турків забрали.“

Самійло Кішка.

У лузі у Базалузі був курінь петязький
І там жив проживав
Кішка Самійло, гетьман козацький.

І він коло себе мав сорок чоловіка петяг...
Да вони там у лузі Базавлузі проживали,
Нікого горя не знали...

Та по Чорному морю молоде паня,
Турецький баша, галярою гуляє...
Луг Базалуг завидало,
До луга Базалуга поспішно прибувало,
Кішку Самійла, гетьмана козацького
І сорок чоловік, сонних петяг заставало,
Та у плінь забирало.

І на руки і на ноги залізни пута надівало;
На закови забрало; і на свою галюру поміщало.
І до дівки до Санджаківни прибувало...
Там воно від неділі до неділі проживає,
І тих бідних петяг і Кішку Самійла
По три рази в день залізними прутами
В одно місце затинає...
І коло них дід Потурнак проживає,
На них грізно гукає... Да тойже їх бе...
Він трицять літ жив у Турка у клюшниках;
То баша на него ізвірив.

* * *

Із города Козлова до города Трапезона¹⁾
Гуляла галера цвіткована-мальована,
Чотирма цвітами процвітана.
Ой першим цвітом процвітана,

¹⁾ Місто над Чорним морем, на березі малої Азії, резиденція паші.

Златосишми книдяками²⁾ побивана;
А другим цвѣтом процвѣтана,
Туецкою червоною габою обвивана ;
А третим цвѣтом процвѣтана,
Християньскою кровю фарбована ;
А четвертим цвѣтом процвѣтана,
Невольниками осажена,
Козацкими гарматами обриштована.

То в тій галері Алкап-баша,

Трапезонскеє княжа гу яє ;

Ізбраного люду собі має :

Сімсот Турків, яничар чотирьста,

Та бідного невольника півчвартаста.

Між ними без старшини козацкої не бувало.

Перший старшині між ними пробуває

Кішка Самійло гетьман запороский ;

Другий Марко Рудий судия військовий ;

Третий Мусій Грач, військовий трубач ;

Четвертий Потурчак, ключник галерский,

Сотник переяславский,

Недовірок християньский,

Що був триїцять літ у неволи

Дваїцять чотири як став на волі,

Потурчив ся, побісурменив ся

Для паньства великого,

Для лакіинства нещасного.

То вже тогди Алкап-паша,

Трапезонське дитя, добре він дбає...

На невольників, по два три кайданів набиває

Березиною по голіх руках християньских

[затинає,

Кровю християньскою сліди заливає :

„Добре ви, невольники дбайте,

²⁾ бавовняна матерія.

Скорііше галеру до города Трапезона дога-
[няйте!]

Тогди невольники за опашни руками хватали,
Із глиба морської води доставали.

Швидко галеру Чорним морем погоняли,

До острова Гендера приганяли,

Против Кафи города на відпочинок стали,

Там вони собі заночували.

То Алкан-паша трапезонському

О півночи приснив ся сон дивен та пре-
[чуден.

То Алкан-паша, трапезонське княжа

Від сна уставає, на Турків-яничар,

На бідних невольників покликає:

„Турки, каже, Турки-яничари,

І ви, бідні невольники!

Котрий би міг між вами сеї сон відгадати,

Міг би я му три гради турецькі дарувати;

А котрий би міг бідний невольник відгадати,

Міг би му листи визволені писати,

Щоб не міг ніхто нігде заціпати“.

Се Турки зачували, нічого не сказали;

Бідні невольники, хоч добре знали,

Собі промовчали.

Тільки обізветь ся між Турків Потурнак,

Клюшник галерський, сотник переяславський,

Недовірок християнський:

„Якже, каже, Алкане-башо, твій сон відга-
[дати

Що ти не хочеш нам повідати?“

„Такий мені, небожата, сон приснив ся,

Бодай ніколи не явив ся!

Видить ся: моя галера цвіткована мальо-
[вана,

Стала вся обідрана, на пожарі спускана;

Видить ся: мої Турки-яничари

Стали всі в пень порубані ;
А видить ся : мої бідні невольники,
Котрі були у неволи,
То всі стали на воли ;
Видить ся : мене гетьман Кішка
На три часті розтяв,
У чорне море пометав...“
Та скоро то Ляш-Потурнак зачував,
К'ньому словами промовляв :
„Алкана-башо, трапезонський княжату,
Молодий паняту !
Сеї тобі сон не буде ні мало зачіпати,
Скажи мені получше бідного невольника до-
[глядати,
З ряду до ряду сажати,
Із невольників старі кайдани знимати,
А нових по два, по три, на руки, ноги на-
[бивати ;
Червоної таволги по два дубці брати,
По шнях затинати,
Кров християнськую на землю проливати !“
Тогди Турки-яничари із невольників
Старії кайдани знимали,
Нових по два, по три набивали,
Від пристани далеко галеру відпускали ;
І скоренько до города Трапезона,
До дівки санджаківни на зальоти поспішали.
Стали до горора Трапезона приїзжати, —
Стали галеру до берега принимати...
Дівка санджаківна на зустрічу виходжає,
Алкана-башу в город Трапезон
Зо всім війском затыгає.
Алкана-башу за білу руку брала,
У світлиці-камяниці зазивала,
За білу скамію сажала,
Дорогими напитками напувала,

А війско серед ринку сажала.
То Алкан-баша, Трапезонське княжа
Не барзо дорогії напнтки уживає,
Як до галери двох Турчинів на підслухи
Щоб не міг Потурнак Кіпки Самійла від-
[посилає:
[микати,

Опоруч себе сажати.
То скоро ся тії два Турчини до галери при-
[бували.
То Кішка Самійло, гетьман запороский
Словами промовляє :

„Ой Потурначе брате старесенький!
Колись і ти був у такій неволи,
Як ми тепера: Добро нам учини,
Хоч нас старшину відомкни;
Хай би і ми у городі пробували,
Панське весіле добре знали“.
Каже Потурнак:

„Ой Кішко Самійло, гетьмане запороский,
Батьку козацкий! Добро ти вчини:
Віру християнську під ноги підтопчи,
Хрест на собі поломи.
Аще будеш віру християнську під ноги
[топтати,

Будеш у нашого пана молодого
За рідного брата пробувати“.

То скоро Кішка Самійло тов зачував,
Словами промовляв :

„Ой Потурначе, сотнику переяславский,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під ноги топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю прий-
[мати,

А буду з землі козацкий

Голову християнську покладати.
Ваша віра погана, земля проклята“,
Скоро Потурнак тебе зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
„Ой, каже, Кішко Самійлу, гетьмане запо-
[роский.
Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюхами за поперек у тебе буду тебе
[брати!“

То тії два Турчини тебе зачували,
До Алкана-баші прибували:
„Алкане башо, трапезоньське княжа!
„Безпечно гуляй!
Доброго і вірного ключника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає“.
То Алкан-баша, трапезоньське княжа
Великую радість мало,
Пополам дорогі напитки розділяло:
Половину на галеру відсилало,
Половину з дівкою санджаківною уживало.
Став Потурнак дорогі напитки пити-підпи-
[вати,
Стали умисли козацьку голову ключника
[розбивати:
„Господи! єсть у мене що їспити, їсходити,
Тільки ні з ким о вірі християнській розго-
[ворити“.
До Кішки Самійла прибуває, поруч себе
[сажає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубки в руки наливає...
То Кішка Самійло, по два, по три кубки
[в руки брав,

То в рукава, то в пазуху,
Скрізь хусту третю до долу пускав.
Потурнак по одному випивав,
То так напився, що з ніг звалив ся.
То Кішка Самійло та її угадав :

Потурнака до ліжка вмісто дитяти спати
Сам вісімдесят чотири ключі спід голів
[клав :
[виймав.

На п'яти чоловік по ключу давав :
Козаки-панове! добре дбайте :
Один другого відмикайте,
Брязку не учиніте,
Ляша Потурнака не збудіте ;
Кайдани із рук, із ніг не скидайте,
Північної години дожидайте“.
Тоді козаки один другого відмикали,
Кайдани із рук із ніг не скидали,
Північної години дожидали.

А Кішка Самійло чогось догадав,
Ляшу Потурнаці ключі до пояса привязав,
За бідного невольника ланцюхами в трое
[себе приїняв,

Північної години дожидав.

Стала північна година наступати,
Став Алкап-баша з війском до галери при-
[бувати.

То до галери прибував, словами промовляв :

„Ви, Турки-яничари, помаленьку ячіте,
Мого вірного ключника не збудіте :
Самі-ж добре поміж рядами проходайте,
Всякого чоловіка осмотряйте,
Бо тепер він підгуляв,
Щоб кому пільги не дав“.

То Турки-яничари свічі у руки брали,
Поміж ряди проходили,

Всякого чоловіка осмотряли.
Бог поміг, — за замок руками не приймали!
„Алкана-башо, безпечно спочивай:
Доброго і вірного ключника маєш;
Він бідного невольника з ряду до ряду по-
[сажав,
По три, по два, старі кайдани посправляв;
А Кішка Самійло ланцюхами у трое при-
[пняв“.
Тоді Турки-яничари у ґалеру вхожали,
Безпечно спати лягали,
А котрі хмельні бували, на сон знемагали,
Коло пристани великим сном кріпко спали.
Тоді Кішка Самійло північної години діждав,
Сам між козаків устав,
Кайдани із рук, із ніг у Чорне море поро-
[няв;
У ґалеру вхожає, саблі на вибір вибирає,
До козаків промовляє:
„Ви панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясни не вчиніте,
Ні котрого Турчина в ґалері не збудіте!“...
То козаки добре зачували:
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорне море метали; Ясни не вчинили,
Ні одного Турчина в ґалері не збудили.
Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє:
„Ви, козаки молодці, добре братя, дбайте:
Саблі булатні в руки хватайте,
Туркам голови знімайте,
Котрих живцем у Чорне море метаєте,
Тільки Ляша Потурнака не займайте,
Для порядку козацкого оставляйте!“
Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три часті розтяв, у Чорне море пометав,

Словами промовляв: „Алкан-паша, трапе-
[зонске дитя!
Що тобі у сні снилось, то тобі на яві і з'я-
[вилось.

Тоді козаки добре дбали:
Всяких Турків у море пометали,
Тільки Потурнака не зрубали,
Між війском для порядку,
За яризу військового зоставляли.
Тоді галеру від пристани відпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
Та ще у неділю, дуже рано-пораненьку,
Не сива зазуля закувала,
Як дівка санджаківна коло пристани похо-
[жала
Та білі руки ламала, словами промовляла:
„Алкане-пашо, Трапезонске князату!
На що ти на мене таке велике
Пересерде маєш, що від мене сьогодні
Дуже рано виїждавш?
Когда би була від матери
Сорома і наруги приняла,
З тобою хоч єдину ніч переночувала!“

* * *

Як стали Чорним морем поїзкати,
Стало ясне сонце сніхожати.
Став Ляш Потурнак від сна пробуджати;
А ще у неділеньку, у полуденну годиноньку,
Тоді по галері поглядає,
Що ні одного Турчина на галері не має.
Тоді до козаків словами промовляє:
Козаки, панове-молодці!
Нехай би я міг знати,
Кого між вами паном назвати?“

Козаки словами промовляли:
Іляше Потурначе, полковнику переяславський!
Ти і сам добре знаєш,
На-що ти нас питаєш?

Тоді Потурнак із ліжка вставав,
До Кішки Самійла прибував, у ноги впадав:
„Ой, Кішко Самійло, гетьмане запороский,
Батьку козацкий! Не будь же ти на мене,
Як я був на останці мого віку до тебе!
Бог тобі допоміг неприятеля побідити,
Та не вміти-меш у землю християнську вхо-
[дити!]

Добре ти учини: половину козаків,
У кайдани забивай, у окови до опачин*)
[посади,

А половину у турецьке платя наряди:
Бо ще будемо від города Трапезона
До города Царгорода гуляти,
Будуть із города Царгорода
Деять турецьких ґалер вибігати,
Будуть Алкана-башу з дівкою санджаківною
По зальотах поздоровляти,
То як будеш одвіг давати?..“

Як Іляш Потурнак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запороский
[учинив;
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецьке дороге платя нарядив.
Як стали Чорним морем гуляти,
Стали із Царгорода деять ґалер вибігати,
І ґалеру із гармати торкати,
Стали Алкана-башу з дівкою санджаківною
По зальотах поздоровляти.
То Іляш Потурнак на чердак виступав,

*) Опачина = велике весло, керма.

Турецьким біленьким завивалом махає,
Турецькую короґов виставляє.
Раз то мовить по грецьки,
У друге по турецьки:
Турки-яничари! не близько ви проїзжайте,
Цитьте не кричіте,
Молодочого пана моєго не збудіте,
Від ґалери відверніте:
Бо тепера він підгуляв, на упокої почиває,
На похміля знемогає,
До вас не встане, голови не зведе.
Казав: „як буду назад гуляти,
То не буду вашої милости і по вік забувати“.
Тоді Турки-яничари від ґалери відвертали,
До города Царгорода убігали,
Із дванайцяти штук гармат гримали,
Ясу воздавали.
Тоді Ляш-Потурнака словами промовляє:
„Ей, путе-ж, козаки, ґалеру швиденько
До Січи приганяйте, щоб не могли Турки
Того дознати, назад ґалери завертати“.
Тоді козаки собі добре дбали:
Сім штук гармат собі арештували,
Ясу воздавали, на лиман ріку існадали,
К Дніпру-Славути низенько уклацали:
„Хвалим тя, Господи, і благодарим!
Були пятьдесят чотири годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам Бог хоть час по
[волі!
А у Тендрові острові Семен Скалозуб
З війском на заставі стояв
Та на тую ґалеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
„Козаки, панове молодці!
Що ся ґалера... чи блудить,
Чи сьвітом нудить,

Чи много люду козацкого має,
Чи за великою добичою ганяє?
То ви добре дбайте;
По дві штук гармат набивайте,
Тую ґалеру з грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте, щоб могли Турки
В Чорнім морі потопати!^а
Тоді козаків тоє зачували,
До него промовляли:
Семене Скалозубе, гетьмане запороский,
Батьку козацкий! Десь ти сам боїш ся
І нас козаків срамиш ся:
Єсть ся ґалера не блудить,
Ні сьвітом пудить,
Ні много люду козацкого має,
Ні за великою здобичню ганяє:
Се може, є давний бідний невольник
Із неволі утікає...^а
То Семен Скалозуб тоє зачуває,
До козаків промовляє:
„А ви, таки віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набивайте,
Тую ґалеру із грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.
Як Турки-яничари, то у пень рубайте,
А як бідний невольник, то помочи дайте!“
Ляш Потурнака тоє зобачає,
До Кішки Самійла словами промовляє:
„Кішко Самійло, гетьмане запороский!
Ти між козаками пробуваєш,
Козацких звичаїв не знавш...
Цьвітную козацкую крещату хорогов
На чердак виноси;
Будуть січовії козаків тоє забачати,
Будуть нашу ґалеру козацкую
Крюками за лавки хватати,

До берега ближше притягати,
А то нам доведеть ся
На Чорнім мори пропадати“.

Тоді козаки, як діти, не гаразд починали :
По дві штуки гармат набивали,
Тую галеру із грізної гармати привитали,
Три дошки у судні вибивали,
Води дніпрової напускали...

Тоді Кішка Самійло, гетьман запороский,
Сам на чердак виступав :
Червоній, хрещатій
Давній хоругви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низенько уклонив :
„Козаки, панове молодці !
Ся галера не блудить,
Ні світом пудить
Ні много люду козацкого має,
Ні за великою здобичню ганяє :
Се є давний бідний невольник,
Кішка Самійло, із неволі утікає.

Були пятьдесят чотири годи у неволі,
Тепер чи не дасть Бог хоч час на волі !“

Січеві козаки стали пізнавати,
Стали в лодки сідати,
Стали ближче приїзжати,
За лавки галеру крюками хватати,
Стали до берега ближче притягати ;
Стали козаки з галер на берег виступати.
Семен Скалогуб гетьман до галери ближше
[приступає,
Гетьмана запороского Самійла там пізнаває,
І ще до него словами промовляє :
„Кішко Самійло, гетьмане запороский !
Сорок годів ти в неволі пробував,
Ні одного козака із війська свого не утерав“.

Тоді Кішка Самійло із галери виступав,
Семена Скалозуба в турецьку одежу
[наряжає,

До козаків словами промовляє :

„Козаки, панове молодці!

Ляша Потурнаку ізрубайте!

А то ми тоді его не рубали,

Що для порядку козацького оставляли“.

А козаки галеру та на пристань стигали,

Від дуба до дуба паювали...

Тоді: златосинії киндяки — на козаки,

Златсглави на отамани,

Турецьку білу габу — на козаки на біляки;

А галеру на пожар спускали,

А срібло-злото на три часті паювали:

Першу часть брали, на церкви накладали :

На святаго межигорського Спаса,

На трехтемирівській монастир,

На святую Січовую Покрову давали,

Котрі давним козацьким скарбом будували,

Щоб за них вставаючи і лягаючи,

Милосердного Бога благали;

А другу часть поміж собою паювали;

А третю часть брали,

Очеретами сідали, пили та гуляли,

Із семипядних пищалей гримали;

Кішку Самійла поздоровляли :

„Здоров, — кажуть, — здоров,

Кішку Самійлу, гетьмане запороский!

„Не загинув esi у неволі,

„Не загинеш із нами, козаками на волі!“

Правда, панове, полягла

Кішки Самійли голова

В Кіїві — в Каневі монастири...

Слава не вмере, не поляже!

Буде слава славна поміж козаками,

Поміж друзями, поміж лицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, Боже, народу християньского,
Війська запороского
З синею черню Дніпровою, низовою
На многая літа, до кінця віка!

* * *

Про Самійла Кішку.

Дума називає Самійла Кішку (Кішка або Кушка) гетьманом запороским. С. Кішка гетьманом не був, бо гетьмани були на Україні, а Запороже гетьманів не мало. Президент запороскої республіки звав ся отаманом війська запороского, або кошовим. Таким отаманом був Самійло Кішка. Хоч С. Кішка був одним з визначніших отаманів запороских, знаємо про него дуже мало; так, як на жаль, про многих інших наших героїв. Не знаємо, коли і як він розпочав поважнішу свою діяльність, не знаємо, коли і як її закінчив. З історії знаємо на певно лиш се, що в році 1600 був кошовим, що в сім році брав участь в воєнним поході Поляків під Замоїським в Мольдавію, що в р. 1601 іде в Лівонію помагати Полякам воювати Шведів і що в марті 1602 єго там вже нема. Все інше, що пишуть про него, є лиш здогадом істориків.

В 1599 році старшим „війська запороского“ т. є. президентом Запорожа став Семен Скалозуб. Не довго він старшував. Він вибрав ся на Чорне море, але розбитий Турками потонув. Єго наслідником став в 1600

році Самійло Кішка, котрий здався був вже давнійше кошовим і за Скалозуба утік з турської певолі. В сім еще році їде він в Молдавію помагати польському гетьманови Замайському. Як сеї похід скінчив ся, не знаємо. В 1601 році Запорожці під его проводом бють в Лівонії Шведів. Лівонія лежить над Балтійським морем. О сеї край довго воювали Шведи і Польща. Поляки запросили Запорожців до помочи. Запорожці пішли і добре робили свою роботу, на чім самі найгірше виїшли. Вони опинили ся в біднім, пустім краю. В зимі мерзли в поли, бо ні хатів не мали, ні чим палити. С. Кішка раз у раз писав до польського гетьмана, що его козаки вже обдерли ся і ходять майже голі, що хліба не мають і гинуть з голоду і що через брак наші їх коні виздохали. Кішка просив, щоби Польща прислала хліб, та гроші, бо інакше козаки будуть муєїли помагати собі рабунком, або вернуть на Запороже. Поляки — як звичайно — так і тепер не журили ся своїм союзником. Вони хотіли, щоби Запорожці помагали собі так, як все помагало собі польське військо, коли стояло в чужім краю. Поляки хотіли, щоби Запорожці жили рабунком! При кінци грудня 1601 р. Кішка грозить, що верне на Запороже. Сю грозьбу повторяє в січни 1602. Нарешті козакам не стало терпцю. Щоби в наслідок сеї польської зради не вивмирати з голоду і не замерзнути в поли, стали оден по одному утікати. Дисципліна стала упадати. Бачучи, що ситуація безвихідна, С. Кішка не хотів довше марнувати свого війська і він плюнув на Польщу. В який спосіб

він уступив і покинув Лівонію, того ми не знаємо. Знаємо лише се, що в марті 1602 р. старшим решток Запорожців в Лівонії був вже Гаврило Крутневич.

Що змісля стало ся з С. Кішкою, історія на певно не знає. Одні історики кажуть, що він з Лівонії пішов до Швеції, де его убито. Другі кажуть, що він в 1620 році був при Жолкеским в битві з Турками під Цедорою і там дістав ся до неволі. Вернувши звідтам, помер в Каневі, де его гріб. Антонович каже, що С. Кішка давнійше дістав ся при якійсь нагоді до турецької неволі, був в ній 25 літ і вернув за Скалозуба в р. 1599. В р. 1602. убито его в Швеції і привезено до Кнїва.

Семен Скалозуб, заки став отаманом запороским, був осаулом Байбузи, котрого польске правительство в 1597 році зробило старшим українських козаків. Байбуза посилав его з відділом українських козаків через Запороже для „добування татарского язика“, то є, щоби довідав ся, чи Татари не організують якого походу на Україну. Запорожці, котрі тогди помагали тим козакам українським, котрі бунтували ся против Польци, а побивали польску партію між козаками, напали під проводом отамана Полоуса на Скалозуба і вибили всіх его людей. Пізнійше, коли на Запорожу витворила ся партія мцра, Скалозуб став старшим війська запороского.

* * *

Галерою, або каторгою називалось велике морске судно, порушуване і вітром

і веслами. Галери були 50 метрів довгі, 10 метрів широкі, з трема вітрилами і 25, або 30 лавками для гребців, що веслували. Гребців було звичайно 300. Вони сиділи на лавках приковані до весел, по п'ять або шість при однім веслі. Над ними стояв наставник (в думі ренегат Потурнак) з каньчуком в руці і ним без уніцу заохочував до роботи невольників, обнажених у всяку погоду до пояса. Гребці спали по череміну на своїх лавках, не мали ніколи відпочинку, не могли ніколи ні на хвилину відійти від своєї холодної лавки. Лише в часі, коли галера стояла в пристани, вільно було гребцям-шляхтичам вийти на берег на роботу в порті. На всіх воєнних галерах турецьких гребцями були майже виключно Русини, забраці Татарамі і Туркамі в часі їх нападів на рускі землі, або котрі впали в руки Турків в часі козацких нападів на турецьку флоту і на турецькі береги.

Утечи з галери було дуже тяжко і історія знає таких случаїв дуже мало. Про утечу С. Кішки історія нічого не знає. Пам'ять про се задержала ся тільки в народній думі.

Козак Супрун і сестра козачка.

Ой не знав козак, ой да не знав Супрун,
Тай де славоньки зажити...

Ой да зібрав військо, славне запороске,

Ой да пішов орди бити.

— Ох і зоставай ся здоров, милий брате,

Та і давай-же ти ти сестрі завчасу-же знати.
Ой що в суботу проти неділеньки
Супрун з ордою істив ся,
Ой а в неділю до сходу сонця
Та в неволеньку попав ся.
Ой почали превражі бусурманці
Та Супруна вязати,
Ох і став Супрун превражим буреуманцям
Та всю правдоньку кизати.
Ой не вяж те, превражі бісурманці
Тайі назад рученьками,
Ох і ведіть же мене в чистеє поле
А з моїми козаками.
Ой в чистім полі, в широкім роздолі
Сизий орел пролітає,
Ох і стоїть військо славне запороске
Ох так, як мак процвітає.
— „Ой, ви, хлопці, ви добрі молодці!
Накажіте аж до кошового,
Ой нехай-же він Супрунове добро
За безцін збуває,
Ой нехай-же мене, козака Супруна
Із неволі викупає“.
— Ой то не слава, то і не козацкая,
За безцінок ізбувати.
Ох і лучче-б тебе, козака Супруна,
Нам тайі у віци не видати!
— „Ой, що ви, хлопці, преудалі молодці,
Нащо нам бить ся, нащо воювать ся,
Будем примирять ся.
„Ой, підождіте, премилі брата,
Дайте до сестри знати!
Мабуть мої листи до неї не доходять,
Ой вже-ж мої дрібні слези
Та все марно переходять!“
— Уже-ж писали, вже її переписали...

Ей, а не впіла а рідная сестра
Супрунові листи получитьи,
Як почала своїм добрим конем,
Як огнем летіти.
— Ой, і здоров-здоров, а ти милий брате,
Чом не дав до сестри знати?
Почав битись, воювати, не дав сестрі знати.
Ой не впіла тая сестра з коника упасти,
Почала бусурманців в полон гнати.
„Сестро-ж моя дорогая,
Яка-ж ти слуга сильная!“

Смерть козака Овраменка.

Да була собі бідна вдова,
Да три собі сини мала,
Да ні одного у велику
Дороженьку не пускала:
„Ох, не їдь, синку, да не їдь Климку,
У великую дорогу.
Переседь, синку, сей день середу,
У господі зо мною“.
„Ох, рад би я, моя мати,
Середу згуляти:
Що пють козаки у таборі,
Мене, мати, не видати“.
Ой у городі у Отобурі
Да дві квітки веть ся:
Що під городом Отобуром
Там Овраменко беть ся.
Ой у городі да Отобурі
Да дві квітки звито;
А під городом, під Отобуром
Там Овраменка убито.

Да не було у нього грошей много,
А тільки жупан спійї
Да і то поважив ся
Прескурвий син Турчин:
Що він козак уродливий.

Похід на Крим.

Та закурив ся соколонько:
„Бідна-ж моя головонька,
Що я ще рано з віря вийшов,
Ще по горах сніжок лежав“.
Та ще по горах сніги лежать,
По долинах води стоять.
Та по долинах води стоять,
По городах маки цвітуть.
То-ж не маки, то й козаки,
То козаки у Крим ідуть.
То козаки у Крим ідуть,
Витим шляхом тої пил зобють.
Та мати сина зустрічала,
До домоньку завертала.
„Ой вернись сину до домоньку,
Змию-ж тобі головоньку“.
— „Ой змиї, мати, сама собі,
Або ізмиї дочці своїї...
Бо мені, нене, змиють дощі,
А висушить буйний вітер,
А розчешуть густі терни.
Та не жур мене, моя нене,
Бо я журбу і сам знаю;
Ой, бо я журбу і сам знаю,
Хиба людей розпштаю.
Я до Дунаю приїздаю,

І на той бік споглядаю.
Аж там Турчин сукні крає.
Ой, чи Туркені, чи кошовому,
Чи козаку молодому.

Козак вибирає ся в похід.

„Соколоньку синку! Вчини мою волю,
Продай коня вороного, верни ся до дому!
— Соколихо мати! Не хочу продати.
Мому коню вороному треба сіңця дати.
„Соколеньку синку! Хто буде робити?
Риб нам не ловити, нічого нам їсти,
Вже прийдець ся мені, сиңу, голодом сидіти!“
— Соколихо мати, пусти погуляти!
Буду гулять попереду, доленьки шукати.
„Соколоньку синку! Хибаж тепер время?“
— Время, мати, время! Орлу раз то время!
Ой привезу тобі мамо, цілі три жупани
Та щоб були ті жупани сребром поткані.
Ой між ними оден жупан із самого хана,
Ой добу ся я до нього, злого бусурмана!
Ой прощайже мамо, прощай до морозів,
Привезу я худобоньки тобі десять возів!

Поворот з походу.

„Ой панове молодці, відкіль ідете?
Да з якої стороночки, да що везете?“
— Ой пане гетьмане! Були в бусурмана:
Багацько в чортяки всякого надбаня!
„А що-ж єи панове, чого там чували,

Якого видали, якого зібрали ?“
— Що, пане гетьмане, по три смухи з барана,
Четверту маленьку з самого бусурмана.

Козак Голота.

Ой полем, полем Килиїмским,
То шляхом битим ординьским
То не ясний сокіл літає...
То Козак Голота добрим конем гуляє.
Не боїть ся ні огня, ні меча,
Ні води ні лиха, ні всякого болота.
Правда, на козакови шати дорогії:
Три семпязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів не згожа.
А ще правда, на козакови постолі вязові,
А унучи китайчані —
Щирі жіноцкі радняні;
Волоки шовкові —
У двоє, жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакови шапка бирка,
Зверху дїрка,
Травою пошита, вітром підбита;
А коло околиці нічогіс нько кат має...
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохоложає.
То гуляє козак Голота, гуляє,
Ні города ні села не заїмає...
На город Килию поглядає.
У городі Килиї Татарин сидить бородатий:
По гірницях похожає,
До Татарки словами промовляє:
„Татарко, Татарко!“

Ой чи ти думаєш те, що я думаю?

Ой чи ти бачиш те, що я бачу?“

Каже: „Татарине, ой, сідий, бородатий!

Я тільки бачу, що ти передомною

По гірницях похожаєш,

А не знаю, що ти думавш та гадаєш.“

Каже: „Татарко!

Я те бачу: в чистім полі не орел літає.

То козак Голота конем гуляє.

Я його хочу живцем в руки взяти

Та в город Килию запродати,

Ще ним перед великими панами-башами

вихваляти,

За нього много червоних не лічачи брати,

Дорогі сукна не мірячи пощитати“.

То тебе промовляв, — дороге плате надіває,

Щлик бархатний на свою голову надіває,

На коня сідає,

Безпечно за козаком Голотою ганяє.

То козак Голота добре козацький звичай знає,

Ой на Татарина скрива, як вовк поглядає.

Каже: „Татарине-татарине! Навіщо ж ти

[важиш:

Чи на мою ясененькую зброю,

Чи на мого коня вороного,

Чи на мене козака молодого?“

„Я, каже, важу на твою ясененькую зброю,

А ще лучче на твого коня вороного,

А ще лучче на тебе, козака молодого.

Я тебе хочу живцем у руки взяти,

В город Килию запродати,

Перед великими панами-башами, вихваляти

І много червоних не лічачи набрати,

Дорогі сукна немірячи пощитати“.

То козак Голота добре звичай козацький знає,

Ой на Татарина скрива, як вовк поглядає.

Ой, каже, Татарине, ой сідній же ти, боро-
[датий!]

Либонь же ти на розум не багатий:

Ще ти козака у руки не взяв,

Та уже у Килим-город запродав,

І срібні за мене г; оші побрав!

А ще-ж ти між козаками не бував,

Козацкої каші не їдав

І козацких звичаїв не знавш.

Деся у мене був з кулями гаман,

Як тобі гостинця дам!"

То тебе промовляв, на присішках став,

Без міри пороху підсипає,

Татарину гостинця в груди посилає.

Ой ще козак не примінив ся,

А Татарин ік лихий матері з коня покотив ся.

Він йому віри не донімає, до нього прибуває,

Келепом між плечі гримає;

Коліж огледить ся, аж у нього духу не має.

Він тоді добре дбав, чоботи татарські істигав,

На свої козацкі обував. Одежу істигав,

На свої козацкі плечі надівав...

Бархатний шлик іздіймає,

На свою козацку голову надіває;

Коня татарського за поводи взяв,

У город Січи припав. Там собі не гуляє,

Поле килимське хвалить вихваляє:

"Ой поле килимське!

Водайже ти літо й зиму зеленіло,

Як ти мене при нещасливій годині сподобило!

Дай же Боже, щоб козаки шили та гуляли,

Хороші мисли мали,

Від мене більшу добичу брали,

І неприятели під ноги топтали!"

Слава не вмре не поляже, от нині до віка!

Даруй, Боже, на многі літа!

Побоевище.

Туман поле покриває,
Козак по нїм конем грає...
Бїлу гору проїзжає,
Сам до неї промовляє:
„Горо-ж моя, горо біла!
Чомусь давно не згорїла?
— Томум давно не згорїла,
Бо я кровю закипіла.
„А якою?“ — Козацкою,
Ба й міщанов з турецкою“.

Пожар в степу.

Іхали козаченьки та із України,
Попутали коників у долині;
Самі посїдали на могилі,
Да кресали вогонь із ружини.
Викресали вогнику, закурили,
Розпустили пожар по долині,
Попалили дїточки словині.
Гей, которі старшії — полетїли,
Которі менчії — погорїли.
Прилетїла матїнка соловина,
„Бїдна-ж моя головонька нещаслива!“
Як-же соловейку без дитини,
То так козаченьку на чужині.

Оборона.

Годї тобі, пане брате, гринджולי малювати:
Ой ти станеш на воротях, а я в закаулку,

Дамо тому зтиха лиха, та вражому Турку !
Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала про між козаками.
Ой козак до ружини, бурлака до друка:
Оцеж тобі, вражий Турчин, з душою роз-
[лука !

* * *

Антонович і Драгоманов кажуть: „Можливе, що ся пісня підправлена“.

Татарка-наймичка.

Ой на горі на підгірку,
Сидів голуб з голубкою ;
Вони собі цілувались,
Цілувались, милувались.
Що в голуба та сизая голова,
А в голубки позолочувана,
Чорним шовком подоточувана.
А молодець зза терема виглядає :
„Як би-ж моя дівчинонька та така,
То-б я її цілував, милував,
І до неї куховарочку наняв,
А до неї та татарочку...
А сам би я та по водицю ходив,
Дівчиноньку та за рученьку водив“

Буря нищить козацку флоту.

По синьому морю хвиля грає,
Козацкий корабличок розбиває ;

Гей, козацький корабличок розбиває,
Сорок тисяч війська витопляє;
Гей, сорок тисяч, ще й чотири.

Козак продає коня.

I.

Впив ся козак, впив ся, впив ся, закурив ся,
Вороному коню на гриву звалив ся.
„Ой коню мій, коню, коню вороненький!
Я-ж тебе запродав за Дунай бистренький;
За Дунай бистренький, за биструю річку,
Молодій шинкароцьці за мід, за горілку“.
— Козаче Семене! згадай ти за мене,
Згадай ти за мене, як я був у тебе;
Як я був у тебе — тай ще під тобою,
Як ми утікали бистрою річкою;
Бистрою річкою — чистими полями,
А за нами Турки з острими шаблями.

II.

Ой у Вільгові, тай на торгови,
Там козаченько по торгу ходить;
По торгу ходить, коника водить,
Коника водить, до нього мовить:
„Коню-ж мій, коню, продам я тебе,
Продам я-ж тебе за сто червоних,
За сто червоних, за бочку вина...“
— Пане мій, пане, не продавай мене,
Не продавай мене, згадай за мене.
Як нас нагнали Турки з Татарами,
То як я скочив — Дунай перескочив.

Дунай перескочив, копитка не вмочив,
Ні острого меча, ні тебе молодця...

Козак і кінь.

Ой бук на березу гілям похилив ся ;
А син своїй неньці низенько вклонив ся.
„Нене-ж моя, нене, чом не жениш мене?“
„Нащо-ж тебе, синку, молодим женити?“
Хиба тобі синку ні з ким говорити ?
Куплю тобі, синку, коня вороного :
Приїде темна нічка, говори до нього.
По стані води ти, та з ним говори ти.“
„Ой коню-ж мій, коню, коню вороненький,
Ой чого-ж ти стоїш на стані смутненький ?
Чи тяжка, чи важка козацкая зброя,
Чи тяжкий, чи важкий козацкій звичай ?
„Не тяжка, не важка козацкая зброя,
Та тяжкий, та важкий та козацкій звичай :
Що ти куди їдеш, мене поганяєш,
Куди від'їзжавш, шинка не минаєш ;
Що ти у шиночку чарочками бряжчиш,
Мене-ж вороного до стовпа прив'яжеш.
Та я сиру землю у коліна вибію,
Поки тебе, пане, та із коршми визву...
Насип коню вівса по самій перса,
Та налиш водиці по карі очипі,
Та покладі сіна по самі коліна —
То її кінь конем буде, не соромно її між люде!
То сїдай на мене, то її поганяй мене ;
То я як ісхочу, море перескочу,
Та своїх копитець і в воду не вмочу !
Ой пане-ж мій, пане, не продавай мене ;
Як стане пригода, то згадаєш мене.

Ой ізгадай, пане, прежною пригоду :
Як ми утікали — Турків доганяли, —
Та все чистим полем понад синнім морем ;
Та все облогами понад берегами !“

Здобутє Азова.

Зя пісня сьвідчить про — звісні та-
кож історії — часті зносини Запорожців
з доньськими (російськими) козаками і про
спільні їх походи. Сї зносини і спільні по-
ходи воєнні були особливо часті в XVII сто-
літтю. Донці беруть участь в морських похо-
дах Запорожців на турецькі береги, а Запо-
рожці помагають Донцям в їх походах. В р.
1637 донські козаки здобули при помочи
Запорожців турецьке місто Азов, недалеко
устя Дону в Азівське море. Здобувши Азов,
козаки вирізали мужеске населенє, Туркені
розібрали між себе, а місто розграбили.
Донці лишили ся в Азові, а Запорожці на-
ладували вози добичею і вернули на Запо-
роже.

Пісня описує підступ, яким козаки ді-
стали Азов в свої руки. Історія про сей
підступ нічого не каже. Історія знає лише
тільки, що козаків було тоді 4400 і малий
татарський відділ.

* * *

Ой що то за крячок над морем крякає,
Гей що то за бурлак молодців збирає ?
Ой крпкниув сильно багач молодий :

„А збирайте ся хлопці а все народ май-
[строний!

Гей зробимо братя, півтора ста ми возів,
Та на куним, братя, півтора ста пар волів,
Та начепим-наченим півтора ста ми ярем,
Та возьмемо, братя, по семеро молодців,
А по восьмому, братя, поганяльничку,
А по девятому, братя, кашоварничку,
А по десятому, братя, для сторожності.
Та поїдемо ми, братя, аж в той город у Азов;
Тай займемо ми місця по широким улицям,
Да поставляєм вози у три ряди у шкадрон.
Ой вийдуть до нас, а два купці молодці,
А питають нас, братя, що за товар у возах?
А ми скажемо, братя, що в нас товар до-
[рогий.

Все лисиці та кунці, та чорні соболі.
Дай Боже завтра дождаете, то будете усе
[знати.“

Гей учора із вечора такий приказ віддали,
А так як о півночи — Азов-город узяли.
Ой вийшов да вийшов а знать бурлак пре-
[багат,
А крикнув він покрикнув своїм громким
[голосом:

„Ой збирайте ся, хлопці, всі молодці на судно,
Та беріте-грабуїте - кому чого надобно:
Гей кому срібла, а кому злота, кому сукон
[дорогих
А котрому недостача, то Туркенів молодих“.

Похід Свирчовского у Волощину.

Свирчовский був начальником охотничого війська, котре в 1574 році ходило помагати молдавському господареві (князеві) Івоні против Турків. Івоня, з роду Русин, пробуваючи в Царгороді, позискав був ласку султана і добив ся молдавської корони. По якімсь часі Івоня стратив ласку Турків бо вони виступили против него в користь рата волоского господаря Петра. Івоня проив о поміч Поляків і козаків. Між відділами, котрі пішли Івоні на поміч, був також відділ Свирчовского, Поляка з мазовецкого воеводства. Людий Свирчовского називано козаками, хоч наших козаків було там не багато. „Козаки“ Свирчовского взяли з Івонею кріпость Браїлів, побили турецький відділ коло Браїлова, здобули кріпость Тягин (Бендер), побили Турків під Акерманом і т. д.

Запороскі козаки брали участь в сій війні посередно. Щоби Турки не могли всіх своїх сил кинути на Молдавію, вони під проводом отамана Покотила плавали по Чорнім морі і тревожили Турків. В сім часі мав також гуляти по морю Самійло Кішка і можлива річ, що він як раз тогди дістав ся до турецької неволі.

Івоні і Свирчовскому вело ся зразу досить добре. Однак Турки підкупили товариша Івоні Чарнецкого, котрий мав більшу силу війська. Коли Івоня ударив на Турків коло Дунаю і прийшло до рішачого бою, Чарнецкий стояв на боці і не прийшов Івоні на поміч. Турки побили Івоню. Козаків Тур-

ки перебили, а частину взяли в полог. Що стало ся з Свирчовским, не знаємо. Одні жерела кажуть, так як пісня, що Турки відрубали єму голову, а другі, що єго з неволі викупила родина.

* * *

Ой у городі у Черкасі сурми засурмили,
Як тиї ляцкі комісарі до гетьмана приходили.
Ой у городі у Черкасі бубни заграли,
Як тиї ляцкі комісарі до гетьмана при-
[бували.

Ой пан пишній, пан Свирчовский,
А ще другий пан Зборовский,
А ще третій Морозенко,
А ще четвертий пан Горленко.
Що із Волохами Турок дереть ся,
А із Татарами Волох беть ся.,
Та волоскі землі руйнують,
Плїндрують, ще їй не милують.
Ой ми Волохи, ми христїяне,
Да не милують нас бусурмане...
Ви, козаченьки за віру дбайте —
Нам христїянам на поміч прибувайте!
А козаченьки за віру дбають.
Волохам христїянам поміч посилають;
Трублять в труби, в сурми вигравають,
Оченьками козаченьків з України провожають.
Ой заїржали коні, та під гору йдучи;
Заголосили бусурмани та до Килїї йдучи.
От як пан Свирчовский до Килїї прибував,
Усіх козаків собирав, та на радї прохав.
Снизим орликом літав, явороньком гнув ся:
„Десь то я, мої милі братя, тай сподїнуся.“

Як того пана Івана
Що Свирчоского гетьмана,
Да як бусурмани піїмали,
То голову йому рубали.
Ой голову йому рубали,
Да на бунчук вішали,
Да у сурми вигравали,
З його глумували.

Сподінув ся пан Свирчовський у сирії могилі
А козаки біля нього та загомоніли.

А із низу хмара стягала,
Що воронів ключа набігала,
По Україні тумани клала;
А Україна сумувала,
Свого гетьмана оплакала.

Тоді буйні вітри завивали :

„Де-ж ви нашого гетьмана сподівали?“

Тоді кречети налітали :

„Де-ж ви нашого гетьмана жалкували?“

Тоді орли загомоніли :

„Де-ж ви нашого гетьмана схоронили?“

Тоді жайворонки новили ся :

„Де-ж ви із нашим гетьманом простили ся?“

У глибокій могилі,
Біля города, біля Килії,
На турецькій лінії!

Жінка отамана Богданка.

Богданком називав наш народ князя Богдана Ружинського, потомка великого князя литовського Гедимина. Зразу був він начальником козацького війська, розставленого на Україні, для оборони границь польської

держави. Не довго він служив Польщі, бо его тягло на Запороже. Ружинський дійсно перейшов до Запорожців і став їх вождом. Найбільшим подвигом Ружинського був похід на Крим в 1575 році. В жовтні сего року Татари вдерли ся були на Русь, знищили її огнем і пігнали величезний ясир. Щоби за сей напад пімстити ся, Богданко зібрав свою дружину козацку, вдер ся до Криму аж за Перекоп, і висвободив множестро християнських бранців. Всіх пійманих Татарів козаки тоді вимордували. Опісля Ружинський пустив ся на море, брав на берегах Малої Азії одно турецке місто за другим і вирізував їх населенє. Так взяв він і вирізав Трапезонт і Синопу, а навіть зрабував передмістя Царгорода. Вернувши з походу, Ружинський, ударив на турецку кріпость Аслям-кермень, збудовану Турками на Дніпрі на се, аби Запорожців не пускати з Дніпра на Чорне море. Ружинський здобув кріпость і висадив її в воздух, але при взриві одного підкопу сам погиб.

* * *

I.

Ой Богдане, Богдане,
Запороский гетьмане!
Ох чого-ж ти в чорнім ходиш,
Та у чорнім аксамиті?
Чому не пєш не гуляєш,
Чого смутен, не веселий?
„Як же мені молодому
Та не бути смутному?”

Були в мене гостоньки,
Молодці Татароньки.
Одну ніч почували,
Стару неньку зарубали,
А миленьку собі взяли.
Гей, сідлай хлопче коня,
Коня вороного,
Татар швидко доганяти,
Миленькую одбивати!
Догонили татароньків
В чистім поли край доріженьки.
Там Татари вогонь кладуть
І вечерю готують.
Межи ними баша сидить,
На колінах милу держить.
„Ой миленька, миленька,
Відесунь ся від башенька,
Бо я башенька вбю,
А миленьку з собою возьму“.
„Чи влучиш, чи не влучиш,
Тільки мешканя розлучиш.
Коли беш, бий обое,
Бо башенько серце моє.
Ой сідлай, милий, коня:
Ти-ж не мій, я не твоя!
Гей, коли жива буду,
То я тебе не забуду!“

II.

Ох, і ти, Богдане, ти, Богдане,
Та запороский отамане!
Ох, чого-ж ти у чорному ходиш
Та у чорному аксаміті?
„Ох, і як же мені не ходити,
Що до мене гості приїзжали.
А у мене гості не якії,

Два татароньки молодії.
Що перву нічку вони ночували,
Отця й неньку зневажали.
Що другу нічку вони ночували,
Моє добро поцінували.
Що третю нічку вони ночували,
Та малих дітей порізали.
А четверту нічку вони ночували,
Та і мою милу з собою взяли.
Ох, моя мила, ти моя мила,
Та з ким ти дітей наплодила?
Ох, та із тобою, мій Богдане,
Та запороский отамане!

Смерть Безрідного.

Понад сагою Дніпровую
Молодий козак обід обідає,
Не думає не гадає,
Що на нього молодого,
Ще й на чуру малого
Біда настає.
То не верби луговії зашуміли...
Як безбожні ушкали налетіли,
Хведора Безрідного, отамана курінного
Постреляли, порубали, — тільки чур
не піймали.
Лежить Хведор Безрідний безпомічний.
Постреляний, порубаний,
На рани смертельні знемаганий.
Ні отець, ні мати, ні родина кривна
Сердешна того не знає.
У головках сивий кінь стоїть
А в ніженьках слуга сидить.

То козак йому промовляє :

„Чуро, мій, чуро, вірний слуго!
Коли-б ти добре дбав, да мені пану,
Хведору Безрідному, безплемінному,
Тепла мні согрівав,
Рани мої смертельні промивав,
Мякенькою бавовною закладав,
Червоною китайкою завпвав“.

То малий чуро до козака прибуває,
Із низу із Дніпра прехолодної води доставає,
Свому пану Хведору Безрідному,
Безплемінному на серденько возливає,
Рани козацкі смертельні промиває,

До Хведора Безрідного словами промовляє:
Пане мій молодий, Хведоре безрідний!

Добре ми дбаймо, до твого отця, до пані
[матки,
До родни сердечної війском дніпровим
[накажімо.

Нехай твої отець і мати добре дбає,

Покривало тоненьке тобі пересилає;

Нехай би могли знати,

Як тебе на чужій стороні поховати“.

Федір Безрідний тоє зачуває,

Словами промовляє: „Слуга мій молодий!

Не поможе мені на чужій стороні

Покривало тоненьке. Ти мені, слуга,

На чужій стороні отець і мати рідненька,

І брат і сестриця вірненька.

Ой чуро Яremo! Дарую тобі по смети свої

Коня вороного, а другого білогривого

І тягели¹⁾ червоній,

Од ніг до коміря золотом гаптовані,

¹⁾ Якась одежа золотом гафтована.

І шаблю булатную, пицаль семипядную...
Ой та добре-ж ти дбай,

Із мого позлочистого коміря шовкову тя-
[гиню стягай,

Та на доброго коня сїдай

Та предомною повертай:

Та нехай я буду знати,

Чи будеш ти удобен війску дніпровому,

Али бо отаману кошовому? "

То чура Ярема добре дбає,

З позлочистого коміря шовкову тягиню

[стягає,

Та на доброго коня сїдає,

Та перед ним повертає.

Ой то Хведір Безрідний-безплемінний

Словами промовляє, гірко сльозами ридає:

„Ой благодарю Тебе, Господа милосерного,

А що не ледай-кому моя худоба буде до-

[ставати;

То він за мене буде Господа милосерного

прохати.

— „Ой чуро Яремо, вірний слуго!

Добре ти дбай, та на коня сїдай;

Ой та їдь ти понад лугом та Базавлугом,

Та піди ти степом понад Дніпром.

Послухай ти чуро: чи то гуси кричать,

Чи лебеді ячать, чи ушкали гудуть,

Чи може козаки Дніпром йдуть.

Коли ушкали гудуть, то ти схорони ся,

Як лебеді ячать, то ти озиви ся,

А як козаки йдуть Дніпром-Славутою,

Так ти объяви ся, та шличок на копію іскладай,

А сам низько уклоняй, наперед Господу

[Богу,

І батькови кошовому, отаману військовому,

І всьому товариству кривному й сердешному.

Нехай вони човни до берега привертають,
Мене Хведора Безрідного навіщають.
То чура малий по беріжку пробігав,
Козаків забачав, шапкою махав,
Словами промовляв :
„Панове молодці! добре ви дбайте,
Човни привертайте,
До отамана курінного поспішайте!“
А батько кошовий, отаман військовий,
Тое забачав, словами промовляє :
„Чуро Яремо! се ти не своїми кіньми гуляєш,
І тягеля червонї, од ніг до коміря
Золотом гаптованї, не свої маєш ;
Не своєю збруєю вихваляєш ся,
Не свою шаблю булатную
І пицаль семипядную маєш...
Десь ти свого пана вбив, або зранив,
Або молодого душі ти ізбавив!“
Слуга молодий добре дбає,
З коня вставає, словами промовляє :
„Ой батько кошовий, отамане військовий!
Я свого пана ні вбив, ні зранив,
Ні молодого душі не ізбавив.
Тож его турецкая булатна шабля порубала,
То-ж его стрілка-анїчарка постріляла.
А мій пан лежить у лузі Базавлузі
Постреляний і порубаний,
На рани смертельні знемаганий.
Та прошу я милости вашої всенижающе :
У луг Базавлуг прибувати,
Тїло козацкеє молодецкеє
У чистім полі знаходити й поховати,
Зьвіру-птиці на поталу не дати“.
Отаман кошовий тоє зачуває, словами про-
[мовляє :
„Козаки, панове-молодці! добре ви дбайте,

На коні козацькі сїдайте,
Коло лугу Базавлугу обїзжайте,
Федора Безрідного живого заставляйте“.
Ой то батько кошовий, отаман військовий
Добре дбав: Із семитот козаків
Та пятьдесят вибирав,
Та в луг Базавлуг у суботу вислав.
То вони в луг Базавлуг перебували,
У суботу проти педїлі,
У четвертій полунощїї годїні.
Фодора Безрідного живого не застали,
Та тіло молодецке знаходили,
На червону китайку клали,
Тіло козацкеє молодецкеє обмивали.
Тодї козаки шаблями суходїл копали,
Шанками, приполами персть виймали,
Глибокую яму викопали,
В чистім полі, над сагою Дніпровою
Під похилою вербою
Хведора Безрідного похоронили.
Семпнерсу могилу висинали
І премудрому лицареві славу учинили,
З семпядної пищалї подзвонили,
І прапірок у головах устромили.
А тим вони його поминали,
Що у себе мали: цвіленькими,
Сухенькими військовими сухарцями.
Козак хведір Безрідний-безплемінний,
Помер і поляг. Слава його не вмре, не за-
[гине

Мїждо нами, народними головами...
По кудова буде сьвіт сьвітати і сонце сїяти,
Будем славу його всегда прославляти!

Варянт.

В однім варянтї козаки знаходять Без-
рідного єще живого:

.....
То козаки тєє зачували,
До берега привертали, отамана навіщали.
Тодї козак чуру вихваляє, словами промовляє:
„Чуро мій, чуро, вірний слуго!
Коли ти будеш вірно пробувати,
Будуть тебе козаки поважати!“
То тєє промовляв, опрощєня зо всіми брав,
Милосєрному Богу душу віддав.
Тодї козаки шаблями суходіл конали,
Шапками, приполами перєть виймали,
Хведора Безрідного ховали,
В семишадні пищалї гримали,
У сурємки жалїбно вихваляли:
То ще добре козацка голова знала,
Що без війска козацкого не вмирала!

Брат купує сестру.

Ходить Турчин по риночку,
Водить з собов дівчиночку;
Править за ню срібло, злото...
Править срібло не мірене
А золото не важєне.
Ой знайшов ся одєн панок.
Сиплє срібло не мірене,
Тай золото не важєне.
Ой взяв же ї попід пашки,
Повїв же ї попід дашки.
Ой взяв же ї за ручєньку,

Привів її до домоньку. —
Ой тай сіли вечеряти.
Сам сідає в карти грати,
А їй велів постіль слати.
Вона-ж тую постіль слала,
Тай ревненько заплакала.
Вийшов панок до кімнати,
Взив з дівчинов розмовляти :
„Ой Марусю, Марусенько!
Яку маєш родиноньку?
Чи багато роду маєш,
Що в неволі погибаєш?
— Ой мала я три братчики,
Три братчики ріднесенькі.
„Де-ж вони ся да поділи
Три братчики да ріднесенькі?“
— Один пішов в Волощину,
Другий пішов на Вгорщину,
Третій пішов в Туреччину.
„Чи-ж би ти їх не пізнала,
Свої брата ріднесенькі?“
— Вже їх тепер не спізнаю,
Я в неволі погибаю!...
„Дякуй Богу, що спитав ся,
Що з сестрою не звінчав ся!“

Козак-дівчина.

Тай чую, загадано та заповідано,
Усім козаченькам та в військо йти :
У кого є коні, — годуїте,
У кого нема, — купуїте.
У кого є сини, то висилати,
А в кого нема — то наймати!

Ой зажурила ся удова,
Що в неї кінь є, сина нема;
Тільки мала одну дочку Катериночку,
Тай тую в військо виряжала,
А впряжаючи научала:
„Дочко моя, Катериночко!
Як будеш ти в військо йти,
То не йди дочко поперед війська
І не оставай ся позад війська;
Та держись війська середного,
І козаченька сердешного“.
Дочка Катериночка не послухала,
Поперед війська поїхала.
Як же припало річку брести
І Дунай плисти,
Усі козаченьки у плин пішли,
А Катеринин коник не перейшов.
Десь узяв ся та Татарин,
Узяв коня за поводи
А Катериночку за білу ю ручку,
Повів кониченька у стайнечку,
Катеринечку у сьвітлицю.
Дає коникови вівса-сіна,
А Катериночці меду-вина.
Кінь ірже, сіна-вівса не їсть,
Катерина плаче, меду вина не пє.
Кінь ірже та по стайницї,
Катерина плаче та по матінці.

Смерть трех братів у Самари.

Ой усі поля Самарскі почорніли,
Яними пожарами погоріли.
Тільки не згоріло у річки Самарки,

У криниці Салтанки
Три терни дрібненьких,
Три байраки зелененьких.
То вони тим не згоріли,
Що там три брати рідненьких,
Як голубоньки сивеньких,
Постріляні та порубані спочивали.
То тим вони спочивали,
Що на рани смертельні знемогали;
Що у них рани рубанні кровю ізойшли,
А стрілянії до серця прийшли.
Озоветься старший брат
До середульшого словами,
Обилить ся гіркими сльозами:
„Прощу я тебе, братіку мій рідненький,
Як голубонько сивенький! Добре ти учини:
Хоч із річки Самарки,
Або з криниці Салтанки
Холодної води знайди, рани мої
Постреляні та порубані окропи, охолоди“.
То середульший брат теє зачуває,
До нього словами промовляє:
„Братіку мій рідненький,
Як голубонько сивенький!
Чи ти мені, брате, віри не діймаєш,
Чи ти мене на сміх підіймаєш!
Чи не одна нас шабля порубала?
Чи не одна нас куля постреляла?
Що маю я на собі девять ран рубані широкі,
А чотири стреляні глибокі!
У мене ноги козацкії порубані,
Руки козацкії постреляні,
Головка козацкая моя побита.
Так ми добре, брате, учинімо,
Свого найменшого брата попросімо:
Нехай найменший брат добре дбає,

Хоч на вколішки вставає,
Війскову суремку в головах доставає,
У війскову суремку добре грає-програває ;
То будуть козаки чистим полем гуляти,
Будуть наші ігри козацкії зачувати,
Будуть вони до нас приїжжати.
Будем ми добре дбати, отцevi і матери
В землю християньськую поклон передавати,
Щоб нас отець і мати добре знали.
Вони-б до нас приїжжали,
Смерти нашої доглядали,
Тіло наше козацке молодецке
В чистім полі поховали!“
То найменшій брат тев зачуває,
До старших братів словами промовляє:
„Братіки мої рідненькі, як голубоньки

[сивенькі

Не єсть се нас шабля турецка порубала;
Не єсть се нас куля яничарска постреляла;
А єсть се отцева й панїматчинна молитва по-
[карала !

Як ми в охотне військо
Від отця, від матери, від роду відїзжали,
Ми з отцем, з матірю і з родом
Опрощення не брали!
А як против церкви, дому Божого проїзжали,
Ми шапок з голови не знимали,
Милосерного Бога на поміч не прохали !
Як вам, братя, не могло
На ноги козацкії вставати, так же і мені.
Хоч я, брати, буду в тонкі суремки
Жалібненько іграти, то будуть Турки-

[яничари,

Безбожні бусурмани, чистим полем гуляти,
Будуть наші ігри козацкії зачувати,
Будуть до нас приїжжати,

Будуть нам живем каторгу завдавати.
Лучше нам, братя,
От тут в чистім поли помирати,
Отця і пані-матки
І родини сердечної в очи не видати“...
Стала чорная хмара на небі наступати,
Стали козаки в чистім поли помирати,
Стали свої голови козацкії
В річці Самарці покладати...
Чим тая Самарка славна стала,
Що вона много войска козацкого у себе
[видала.

Іван Сірко

Іван Сірко, найславніший отаман запороский був родом з Мерефи в теперішній харківській губернії, де мав дома, млин і інші маєтки. Істория не знає, коли він родився, і коли зачав козакувати. Історики знають лише, що він мав жінку Софію, брата, одного сина, незвісних по імені і двох зятів козаків. Народний переказ говорить, що Сірко явився на світ з зубами, і як лиш бабаповитуха піднесла его до стола, він захопив пиріг з начинкою і з'їв его. Се уважали за знак, що він весь свій вік буде гризти ворогів. Народна дума каже, що у него були два сини: Петро і Роман. Перший погіб десь за Тором, другий помер дома, в очах матери.

В 1654 році, коли Хмельницький віддав Україну під протекторат російського царя, витворила ся між козацкою старшиною сильна

партия, котра не годила ся на таку злуку з Росією. До сеї партії належав також Сірко. Він не хотів дальше жити в зависимій від царя України, отже пішов на независиме нївідкого Запороже. Там він відразу дав ся пізнати яко неустрашимий рицар і знаменитий вожд. Яко полковник, а відтак яко кошовий бив він Татарів і Турків майже без перерви і на суші і на мори. Історія записала 55 більших боїв, в котрих, з винятком одної битви, Сірко побив ворта.

Запорожці говорили, що другого такого, як Сірко, нема в цілім сьвітї. Тому то вони любили его, вірили в него як в яку надприродну силу, ішли за ним все на осліп і дуже часто віддавали ему власть кошового. Хоч кошового отамана вибрано на Запорожу з засади лише на оден рік, Сірка вибрано кошовим вісім разів разпораз. Вибираннї за кількома наворотами по малих перервах (в часї котрих Сірко був звичайно на Україні, а раз навіть на заслано в Сибірі) був Сірко 15 літ запороским отаманом.

Україна була тоді поділена на дві частини, під двома гетьманами, а Росія старала ся закріпостити край, котрий злучив ся був з Росією лише осебою монарха. Деякі гетьманц, так з сього, як і того боку пробували ріжними способами роздерту на дві частини вітчизну з'єдинити і запевнити Україні державну самостійність. З того виходили то ріжні союзи, то конфлікти: з Польщию, Москвою, ханом татарским і султаном турецким. Всї вони мішали ся в справу України з оружьем в руці. Страшні були для населеня

України нас їдки сеї помочи, яку сусіди давали нашим гетьманам, та ще страшніша була домашня війна, яка довший час лютувала між сього і тогочасними гетьманами, як також між гетьманами і амбітниками, що при помочи сусідів старали ся прийти до гетьманської булави.

Позиція Запорожа, котре себе все уважало опікуном України, була в сих часах дуже тяжка. Що до Сірка, то він поступав після своєї засади: „нужда змінє закон“. Ціллю его політики було удержати повну незалежність державну запороскої республіки і здобути як найбільшу самостійність для вітчизни-України.. Тому то в часі тих борб Сірко перекидає ся з одної сторони на другу. То покидає Україну і відходить на Запороже, бо не хоче служити російському цареві, та знов стає по стороні царофільської партії против Виговського, бо ему здає ся, що Україна буде вільніша в союзі з Росією, ніж в союзі з Польщею. Сірко через ціле своє житє бє „бусурменців“, а мимо того стає по стороні Дорошенка, котрий рішив ся віддати Україну під власть султана, бо змркував, що Росія старає ся закріпостити Україну і Запороже. Тоди він, сей „вірний слуга царський“ веде свій полк против Москалів і вирізує московских воеводів в українських містах.

Всі ті, що робили на Україні яку небудь політику, і голови всіх сусідних держав старали ся мати Запороже, а особливо Сірка по своїй стороні. Яко союзник, був він всіма незвичайно високо цінений, яко воєрог, був пострахом для всіх. Славу знаме-

ни того вождя мав він так між приятелями, як і між ворогами. Польський король Ян III Собіський писав про него: „Сірко воїн слашний і в ратнім ділі більший промишленник“. Українські історики називають его великим ватагом, слашним кошевим отаманом і порівнюють его з Тамерляном. Татари називали Сірка „урус-шайтаном“, то є руским чортом. Турецкий султан так бояв ся Сірка, що наказав був молити ся в мечетах, аби Сірко погиб.

Як бояли ся спосібностей і популярности Сірка, найліпшим доказом є се, що хоч Сірко був союзником Росії, правительство, діставши его 19-ого цвітня 1672 в свої руки, вислало в Сибір. Росія потерпала, що як Сірко стане українським гетьманом, то его сильна рука знівечить плян закріпощеня України. З Сибіру пустили его на Січ в червни 1673 року, коли українські і російські полководці не могли дати ради Туркам і Татарам. Вернувши до Січи, Сірко став відразу бити Турків і Татарів та руйнувати їх міста і кріпости. За отаманованя Сірка султан Мухаммад рішив ся знищити Січ і в тій цілі післав Татарам на поміч п'ятнайцять тисяч вибраних янічарів. Янічари дійсно дістали ся до середини Січи. Стало ся се на Різдво, коли всі січовики попили ся і спали твердим сном. На щасте не спав оден одинокий січовик. Сей заалармував товаришів і виправа на знищене Січи скінчила ся тим, що вибито 13¹/₂ тисячок янічарів. В додатку Сірко рушив на Крим і страшно его знищив.

Сірко помер в 1680 році в своїй пасіці недалеко Чортотлицької Січи. Его гріб удер-

жав ся еще до нині в селі Капулівці, де було січове кладовище. Народ говорить, що в сім гробі є лише одна рука Сірка, а він сам ходить десь по світу і воює з ворогами. Він такий страшений вояка, що й земля его не вдержить. Розповідають, що як він умирав, то сказав Запорожцям: „Хто тільки оцю мою праву руку буде носити, то буде він день і ніч ворогів крушити“. Як він умер, то Запорожці відрубали у него руку, засушили єї, і сім літ возили з собою на війну. Як тільки в бою грозила Запорожцям яка біда, то вони зараз виставлять руку Сірка в гору і кричать: „стійте молодці, душа і рука Сірка з нами!“ Вороги, як лиш зачують імя Сірка, так зараз мов скажені ідуть в розтіч.

* * *

Ой як крикне старий орел, що під хмари
[ветця,
Гей загуло Запорожа тай до Сірка тнетця.
Ой, не вітер в поли грає, не орел літає,
Ото-ж Сірко з товариством на Січи гуляє.
Старий Сірко перед стягом раду оглядає,
Козаченьків привитає, стиха промовляє:
„Гей молодці-Запорожці, татарва лякає!
Не дрімайте, товариші, бо в руки злапає:
Збирайте ся до купоньки та сідлайте коні,
Тії коні воронії, що ждуть на припоні“!...
Загуділо Запорожа, як те Чорне море, —
Понесли ся козаченьки облавою в поле.
Ой як свисне старий Сірко на конику сивім,
То спинились Запорожці, коней погубивши.
„Ой батьку наш, отамане, що маєм робити?“

Без коней ми, наче орли, що в степу підбиті?
„Не журіть ся, Запорожці, друзі молоденькі!
Ой, годі-ж вам турбуватись, годі, пани-брати!
А беріте в руки списи, рушайте гармати!
Тож не вітер в полі грає, не орел витає,
Ото-ж Сірко з товариством по степу літає“.

Вдова Сірчиха.

В городі Мерефі жила вдова,
Старенька жена,
Сірчиха-Іваниха. Вона сім літ пробувала,
Сірка Івана в очи не видала.
Тільки собі двох синів мала:
Первого сина Сірченка Петра,
Другого сина Сірченка Романа.
Вона їх до зросту держала,
Ще від них слави-пам'яті до смерті споді-
[вала.

Як став Сірченко Петро виростати,
Став своїй мамі старенької питати:
Мати моя, старая жено,
Скільки я у тебе пробуваю,
Отця свого Сірка Івана, в очи не видаю:
Нехай би я міг знати,
Де свого отця, Сірка Івана шукати...
Вдова стара промовляла:
„Пішов твій отець до стародавнього
Тору пробувати,
Там став він свою голову козацкою покла-
[дати“.

То вже Сірченко Петро тоє зачуває,
Шилина Мереф'янською з собою підмовляє,
Голуба Волошина за джуру у себе має...

Стали вони до стародавнього Тору приїжджати,
Отамана Торського, Яцка Лохвицького, позна-
[вати ;
Отаман Торський, Яцко Лохвицький, із куреня
[вихожає,
Словами промовляє, Сірченка Петра позна-
ває:“

„Сірченку Петре, чого ти сюди приїжджаєш,
Деся ти свого отця Івана шукаєш?“

Сірченко Петро словами промовляє:

„Отамане Торський, Яцко Лохвицький,
Я у год пробуваю,

Отця свого, Сірка Івана, в очи не видаю“.

То вже Сірченко Петро з козаками опрощене
[принймає,

До трех зелених байраків прибуває.

Козаки до Сірченка Петра словами про-

[мовляли :

„Сірченку Петре, не безпечно собі май,
Коней своїх козацких від себе не пускай“.

А Сірченко Петро на теє не повіряє,

Під тернами, байраками лягає — спочиває,

Коні свої козацкі далеко від себе пускає,

Тільки Голуба Волошина до коней посилав.

Турки теє зобачали,

Із тернів, із байраків вибігали,

Голуба Волошина у полон до себе брали,

Іще словами промовляли: „Голубе Волошине!

Не хочем ми твоїх коней вороних,

Хочем ми добре знати,

Щоб твого пана молодого ізрубати“.

Голуб Волошин словами промовляє:

„Турки!

Коли можете ви мене від себе пускати,

Могу я сам ему з плеч голову зняти“.

Турки того дознали,

Голуба Волошина від себе пускали.
Голуб Волошин до Сірченка Петра прибуває,
Словами промовляє :
„Сірченку Петре, пане молодий,
На доброго коня сїдай,
Між Турками поспішай!“
Не усїв Сірченко Петро між Турки-янічари
вбігати,
Міг єму Голуб Волошин з плеч головку
[зняти.
Тогди Турки Пилипа Мерефїанського округ
[оступали,
З плеч головку козацку знимали,
Козацке тіло посїкли — порубали.
Козаки стародавнії тоє забачали,
На добрії конї сїдали,
Турок побіджали,
Козацке тіло позбирали,
До стародавнього куреня привозили,
Суходіл шаблями копали.
Шапками-приполами землю носили,
Козацкеє тіло схоронили.
Отаман Торський, Яцко Лохвицький, тоє за-
[чуває
До вдови старенькой, Сірчихи-Іванихи,
В город у Мерефу письмо посилає.
Сірчиха-Іваниха письмо читає,
Словами промовляє,
К сирой землі крижом упадає :
„Що вже тепер на моїй голові три печалї
[пробуває :
Первая печаль, що і сїм лїт пробувала,
Сїрка-Івана в очи не видала; другая печаль,
Що Сірченка Петра на сьвітї живого не
[має,
Третя печаль, що Сірченко Роман умирає.

Атаман Матяш.

На усті Самари-Богу
Семенова козацкого рогу
Усі поля самарській пожарами погоріли.
Тільки два терни-байраки не горіли,
Що під собою гостей великих мали:
Там пробувало дванацять
Козаків Браславців-небувальців.
Між ними був атаман Матяш старенький.
Стали козаки вечера дожидати,
Стали терновий огні розкладати,
Стали по чистому полю коні козацкїі пу-
[скати,
Стали козацкїі сідла від себе далеко від-
[кидати,
Стали козацкі семипядні пищалї поза ку-
стами ховати.

Атаман Матяш старенький тов зачуває,
Словами промовляє: „Козаки панове молодці!
Не безпечно ви майте,
Козацких коней із препона не пускайте,
Сідла козацкїі під голови покладайте.
Во се долина Кайнарская,
Недалече здаєсь земля Татарская“.
Тодї козаки з атамана Матяша насміхали:
„Деть ти, атамане Матяшу старенький,
Між козаками не бував,
Десь ти козацкої каші не їдав,
Десь ти козацких звичаїв не знав,
Що ти нам, козакам Браславцям
Великий страх завдав?!“
Тодї атаман Матяш від них далеко від-
[ступав,
Терновий огонь розкладав,
Кона свого козацкого сідлав,

Біля себе припинав.

В ночі заждав малую годинку, невелику
[часинку,

Як не буйні вітри повивали,
Як Турки-янічари з чистого поля в долину
[припали,

Дванацять козаків Браславців-небувальців
В полон забрали.

Атаман Матяш старенький на доброго коня
[сідає,

Шість тисяч Турок-янічар побіджає,
Браславців-небувальців із полону відбиває,
Щей словами промовляє :

„Козаки Браславці-небувальці!

На коні козацкїї сідайте,

Мені старому помочи давайте!“

Тоді козаки на коні сідали,

Чотири тисячі безбожних бусурманів побі-
[джали,

Срібло і золото турецкеє від них забирали,
До города Січи швиденько поспішали.

В городі Січи безпечно себе мали,

Срібло і золото турецкеє між собою роз-
[діляли,

За атамана Матяша Господа-Бога прохали :

„Десь твоя мати в небі пресвятилась,

Що тебе лицаря да породила;

Що ти в чистім полі пробував,

І з нас, Браславців-небувальців,

Ні одного козака із войска не устеряв!“

Маруся Богуславка.

Наші дівчата, котрі дістали ся до татарскої чи до турецької неволі, ставали дуже часто жінками татарських і турецьких панів і вельмож. Як така жінка була гарна, а в додатку розумна, то пераз опановувала свого мужа і рутила ним так, як у нас неодна баба крутить чоловіком. В думі про Марусю Богуславку говорить ся про таку Русинку, котра стала жінкою великого пана-Татарина, котра „для роскоші турецької, для лакіинства нещасного“ приняла віру свого чоловіка і котрій з тим так добре, що навіть не хоче вертати до рідного краю.

Історія знає дуже багато таких случаїв, в котрих невольниці Русинки стають жінками високих достойників турецьких, а навіть самих султанів. Антонович-Драгоманів вичисляють сі султанки: „Жінкою султана Сулеймана I. була бранка-Русинка. Западні письменники називали її Росса або Роксоляна. Вона мала великий вплив на султана і его політику. На єї жаданє султан покарав навіть смертю сина Мустафу і двох везирів. Султана „держала за чуприну“ навіть тогди, коли вже зівяла єї краса. Єї вплив зачинає бути видним в 1541 році; умерла в 1558 р. Деякі історики кажуть, що „Росса“ була попадянюкою з Рогатинщини в Галичині, полонена Турками. В Царгороді стоїть мечет поставлений „Росою“ і єї памятник.

Русинкою була також жінка султана Османа II. Сучасний Венеціянець пише, що вона зве ся Мілікля, є Русинкою з простого роду. Єї гзято в полон маленькою дівчиною.

Вона дістала ся везирови Муратови. По вго смерти жінка Мурата дарувала єї Мустафі, котрій дівчину полюбив як доньку і дарував їй свободу. Раз побачив єї султан, а очарований єї красою просив Мустафу, щоби відступив єму дівчину. Мустафа сказав, що закон не позволяє єму сего зробити, бо він вже увільнив єї, хиба що султан оженить ся з нею. Так стало ся і султан любив єї більше ніж всі прочі свої жінки.

Звісною також була султанка-Русинка мати Османа III., котра умерла в 1766 році. Вона прийняла іслам і була так побожна, що рано не встала, не прочитавши через ніч 1500 разів 113 главу корана. За се придворний історик називає єї „одною із сьвятійших жінок, чистою як Марія, мудрою як цариця, уміркованою як Азія, сестра Мойсея, благочестивою як Раабя Адує“.

* * *

На Чорному морі, на каменю біленькому
Там стояла темниця камяная,
А у тій то темниці пробувало сімсот ко-
[заків,

Відних невольників.

То вже трицять літ у неволи пробувають,
Божого сьвіта, сонця праведного
В вічі собі не видають.
То до них дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
До темниці приходжає, темницю одмикає,
Словами промовляє: „Гей козакі,
Ви біднії невольники! угадайте,
Що в нашій землі за день тепера?“

То тоді біднії невольники зачували,
Дівку бранку, Марусю, попівну Богуславку
По річах пізнавали, словами промовляли:

Гей, дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко!

По чім ми можемо сєє знати,

Що трицять літ у темниці пробуваєм,
Божого сьвіта, сонця праведного
В вічи собі не видаєм;

То ми не можемо знати,

Що в нашій землі християнській за день
[тепера“.

Тоді дівка бранка, Маруся, попівна Богу-
[славка,

Тое зачуває, до козаків словами промовляє:
„Ой козаки, ви бідні невольники!

Що сьогодні у нашій землі християнській
Великодная субота,

А завтра сьвятий празник,
Роковий день Великдень“.

Тоді ті козаки тоє зачували,

Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку бранку, Марусю, попівну Богуславку,

Кляли-проклинали:

„Та бодай ти дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко,

Щастя й долі собі не мала,

Як ти нам сьвятий празник,

Роковий день, Великдень сказала“,

То тоді дівка бранка,

Маруся, попівна Богуславка,

Тое зачувала, словами промовляла:

„Ой козаки, ви бідні невольники!

Та не лайте мене, не проклинайте:

Бо як буде наш пан турецький

До мечети відїжджати,

То буде мені, дівці бранці
Маруси, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці прихожати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників,
На волю випускати“.
То на святий празник,
Роковий день Великдень,
Став пап турецький до мечети від'їжджати,
Став дівці бранці,
Маруси, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка добре дбає,
До темниці приходжає, темницю відмикає,
Всіх козаків, бідних невольників
На волю випускає і словами промовляє:
„Ой козаки, ви бідні невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте;
Тільки прошу я вас,
Одного города Богуслава не минайте.
Моему батьку й матери знати давайте;
Та нехай мій батько добре дбає,
Ґрунтів, великих маєтків, нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає.
Та нехай мене, дівки бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупляє.
Во вже я потурчилась побусурменилась,
Для роскоши турецької,
Для лакіметва нещасного!“
Ой визволи Боже, нас всіх бідних неволь-
[ників:
З тяжкої неволі, з віри бусурменьської,

На ясні зорі, на тихі води,
У край веселий, у мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас бідних невольників!

Ліпший Турок, ніж польська неволя.

Як польська неволя нашому народови
надоїла, доказує пісня, в котрій українська
дівчина віддалаби ся навіть за Турчина, аби
лише спасти ся від тяжкої панщини.

* * *

Ой віддайте мене за Волошина,
Бо дівчина молода, ще її хорошая.
Ой віддайте мене за Татарина,
Бо дівчина молода, не поганая.
Ой віддайте мене да за Турчина,
Щоб мені панщина не докучила.

Брат продає сестру Туркам.

Ой поїхав Романонько
До Сучави на ярмарок,
Там зострів його Турок.
„Ой Романе, Романочку!
Чи маєш ти родиночку?“
— „Ой маю я родиночку,
Одну сестру Оленочку“.
„Ой Романе, Романочку!

Продай сестру Оленочку!
Дам ти срібла не вагою,
Дам ти злата не лічбою“.
Прийшов Роман до домочку,
Склонив на стіл головочку,
Тай гадає си думочку,
Чи продати Оленочку?
Встав, зірвав ся, пішов з шумом,
Тільки вихор за ним свиснув...
Дощ ударив з ясним громом,
Роман з очий на вік згинув!
Сестра бідна ся дивує,
Пильно глядить кінця тому;
Серце ся її крає з жалю,
Що Романа нема в дому...
Іде Роман до домоцьку,
Спустив на діл головоньку.
Ізійшла сестра, Оленочка,
Питає ся вона його:
„Ой братчику, Романчику!
Де ти того коня взяв?“
— „Мені Турчин подарував...
Дав ми коня вороного,
На другого злата много.
Ой сестричко, Оленочко!
Та світлоньки повиметай,
І в покоях позакаджай!“
„Ой Братчику, Романчику!
Тадже завтра не неділя...“
— „Ой сестричко, Оленочко!
Помий двори мостовії,
Застель столи кедровії.
Помий миски мідянії,
І ложички золотії!“
„Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не Різдво...“

— “Ой сестричко Оленочко!
І світлоньки повимащай,
Вікна красно повитерай!”
„Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не Великдень...”
— „Ой сестричко, Оленочко!
Русу косу собі зміш,
Тай красненько заплітай ся,
Гостей завтра сподівайся!”
А вона то все зробила,
Тай на двір ся подивила.
Пішла вона по водицю,
В кедровую та керницю,
Та дивить ся в чисте поле...
В чистім полі туман кишить,
Чи грім гримить, чи звін звенить?
Принесла вона водиці,
З кедрової да керниці,
Тай узяла промовляти,
Свого брата ся питати:
„Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
Чи то в полі туман кишить,
Чи грім гремить, чи звін звенить?
Чи то вірли крильма бють ся,
Чи вівчарі з турми гонять?”
Він до неї промовляє,
А сам тяжко іздихає:
„Так сестричко, Оленочко!
Вірли землю крильма збили,
Порóхами скопотили“.
„Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
Чи то вірли крильма бють ся,
Чи вівчарі з турми гонять?...”
— „Ой сестричко, Оленочко!

Скажу тобі правду щпру...
Тото в полі не димове,
Не туман то в полі кипить,
Ні грім гремить, ні звін звенить;
Ні то вірли крильми біють ся,
Ні вівчарі з турми гонять...
Лиш то Турки й Татарове,
А всі твої боярове.“ —

А Олена як то вчула,
На слугу вірну крикнула:
„Ой кухарко, кухарочко!
Дай ми ножа остренького,
До завоя тоненького!...“
Тонкий завій укроїла,
Ніж у серце си встромила...
Ой надбіг брат Романочко:
— „Ой сестричко Оленочко!
Що-ж ти собі ізробила?“
Вона йому відповіла:
„Лучше тутки погибати,
Ніж з Турками пробувати!“
Іде Турок з весіленьком,
Приїздає в подвіренько,
Поковтує в гранаточку:
— „Вийди, вийди Романочку,
Виведи ми Оленочку!“
Вийшов, вийшов Романочко,
Виводить му кухарочку.
— „Ой брешеш ти Романочку,
Не тва сестра Оленочка,
Лише ві одніячко.

Деж тота твоя сестра,
Твоя сестра, Оленочка? —
„Днесь завій собі кроїла,
Ніж у серце си встромила.“
Вбігли Турки до світлоньки,

Вздріли тіло Оленошки...
Ой взяли го за реберці,
Тай кинули через дверці;
Стали до нього стріляти,
А потім в штуки рубати.
Так стріляли, так рубали,
Аж ся калинові луги,
З великої дуже туги,
Зачали ся розлігати.

Отець продає доньку Туркам.

Був чоловік Андрієчко,
Тай мав доньку Марієчку.
За сім тисяч продав її,
За волоки шовковиї.
Ой не Андрій днину, два дні,
Аж на третій спамятав сі.
Ой приходить до домоньку,
Склонив долі головоньку!
„Ох, Маріє, Марієчко,
Іди в поле по водицю
Й у студеную керницю.“
Приносить вна ба й водиці,
З студенної ба й керниці.
— „Ой, татуню, татунечку,
Ой що в полі за димове?
Чи вівчарі вогні кладуть,
Чи Татари людей беруть?“
„Ні вівчарі вогні кладуть,
Ні Татари людей беруть...
Ой то доню за тобув йдуть!
Бо-м за сто миль тебе продав,
Гей, за сто миль, міліона,

І за сто миль за далеко!
Котрий Турок перед веде,
То той тобі милий буде“.
Їдуть Турки тай Татари.
На подвірю кіньми стали:
— „Ой Андрію, Андрієчку,
Виведи нам Марієчку“.
Виводить він служнеченьку,
Найвірнійшу ключниченьку.
Стала собі а з близенька,
Вклонила ся а з низенька.
— „Не Мариїн то походець,
То Мариїн лиш уборець,
Лише з її ручинь вінець:
Не Марисин то ходонько,
Не Марисин голосонько,
Лиш Марисин рутян-вінок!
Ай брате наш, Андрієчку,
Заслуживсь шибеничку!
Любивсь в нас гроші брати,
Люби-ж тепер доньку дати!
Ай Андрію, Андрієчку,
Виведи-ж нам Марієчку;
Бо як кіньми я здвигнемо,
Подвіре ти рознесемо...
Тай Марію си возьмемо!“
Виводить він Марієчку,
Марієчку, як зоречку.
— „Ой, мачусі я дякую,
Тай братови я дякую,
Лиш татови не дякую...
Бо за сто миль мене продав,
Ой, за сто миль міліона,
І за сто миль за далеко“.
Ой їде день, їде два дні,
Аж на третім промовила:

„Ой Турчине, Турчиночку
То я виджу калиночку...
Най си витну палпечку.
Рубає вна ба її одну, дві,
Одну йому, другу собі.
Рукавцем ся вна накрила,
Й ніж у серце си встромила.
Надлетіла зазулечка,
Тай узяла щебетати:
— Ой, Турчине, Турчиночку!
Нема-ж твоїй Марієчки:
Рукавцем ся ба її накрила,
Й ніж у серце си встромила. —
Волів я сам ся істяти,
Ніж мав я її ножа дати!“

Теща в полоні у зятя.

Що се в полі забіліло,
Ой чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літають,
А лебеді не плавають.
Ой вийду я на могилу
Подивлю ся у долину:
Татарове полон женуть...
Оден полон з жіночками,
Другий полон з дівочками,
Третий полон з діточками.
Стали кошом під Яришом
Та взяли ся паювати:
Дівка впала паробкови,
А тещенка зятенькови.
Тай дістала ся сестра брату
Теща зятю.

Ой брат сестру на Рось пустив,
А зять тещу в полон заняв.
Взяв він єю попри конї...
Ой кінь біжить дорогою,
А тещенька тершиною;
Назад себе поглядає,
Слїди кровця заливає;
Чорний ворон залїтає,
Тую кровцю іспиває.
Приїжджає він до двору:
„Вийди, вийди, Татарочко,
Привів-єм ти невольницю,
А до смерти робітницю“.
А вона її тай завела,
Три роботи загадала:
Щоб очима стадо пасти,
Рученьками кужіль пряти,
Ноженьками колисати.
Теща дитя колисала
І дитині присьпівала:
„Люлю, люлю, Татарчатко,
По донечці унучатко...
Бодай стадо виздохало,
Бодай кужіль спопелїла,
Бодай дитя скаменїло!“
Вчув тото вірний слуга —
— „Чи чули ви папяночко,
Як вам кляла робітниця:
Бодай стадо виздохало,
Бодай кужіль спопелїла,
Бодай дитя скаменїло!“
Вбігла хутко Татарочка,
Бігла боса, без пояса,
Та вдарила по личеньку
Свою рідну матїноньку!
— „Ой ти доню, моя доню!

Не тільким ты годувала,
І noci не досипляла...
По личеньку ты не била!“
„Мамко-ж моя старенькая,
Почом-жесь мя іспізнала,
Щось мя донечков назвала?“
— „Як ты баба в купіль клала,
На груди ти іскра впала,
І потому-м ты пізнала“.
„Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тиї лати,
Возьми дорогії шати,
Будеш з нами панувати“.
— „Ліпше мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати.
Я не хочу панувати,
Піду в свій край загибати!“
Питаєть ся тещи зять :
— „Хоть хоч живи з нами,
Хоть хоч іди в свою землю“!
„Я не хочу жити з вами,
Хочу іти в свою землю!“
Слуги-ж мої тай вірніі!
Пряжіть коні вороніі;
Везіть тощу в єї землю,
В єї землю християньску!

Олексій Попович.

Та на білому камені,
Там сидить ясен сокіл білозорець...
Нпзенько голову склонив,
Жалібненько квилить, проквляє,
І на Чорне море спільна поглядає,

*) На сьвятеє небо на Чорне море
Іспільно поглядає,
Що на сьвятому небі на Чорному морю
Не добре ся починає:
Що на небі усї зв'їздки потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило.
На Чорному морю не гаразд починає,
Ізо дна моря сильно хвиля вставає...
То з неба дрібен дощик накрапає,
А із низу буйний вітер повіває,
А по Чорному морю противну хвилю
Зо дна моря знімає, якори зриває,
Судна козацкі на три части розбиває:
Перву часть ухопило, у землю Арабскую,
У каторгу турецкую заносило;
Другу часть схопило, в тихий Дунай замчало;
Третю часть відбивало, серед моря затопляло.
На тій части потопає триста козаків.
Між ними без старшини козацкої не бувало...
Тільки був оден старший старшиною,
Отаман козацкій Грицко Зборовський,
Гетьман Запороский Коломієнко,**)
Що здавну козаків на Чорне море гуляти
[покличе.
А другий був старшиною
Олексій Попович Пирятинський,

*) Послїдний рядок на попередній сторінї пропустити, бо він попав там через похибку.

***) Грицком Зборовским названий в думі славний авантюрик польський, що пристав був до Запорожців і в 80-тих роках був кошевим отаманом. Він був родом з Коломиї і тому дума зве его Коломієнком.

Козак лестровий, писар військовий.
То як стало судно потопати,
Став той друг, Грицко Зборовский
По судну походити, на чердак виступати,
До козаків словами промовляти:
„Ой, козаки, панове молодці!
Щось великая хуртовина на нас налягає.
Хтось між вами великий гріх на собі має,
Може через того наше судно козацке потопає.
Добре ви дбайте, гріхів не тайте;
Которий у великих гріхах чуваєть ся,
То сповідайтесь ви наперед Богу,
Іще її святиому Чорному морю,
І мені, отаману кошовому,
Гетьману старому, як би отцю духовому.
Ой добре ви дбайте, да Богу гріхи спо-
[відайте,

Нехай ви будете оден в море потопати,
За собою маїно війська козацкого,
Запороского не занепацати!“

Тут усі козаки так замовчали,
Як в рот води набрали.
Вони в великих гріхах не чували ся.
Тільки озоветь ся Олексій Попович,
Писар військовий, козак лестровий,
Пирятинський родич.

Той друг на чердак виступає,
До козаків словами промовляє:
„Ой ви козаки, панове молодці!
Добре ви вчиніте, із мого лука
Шовкову тятиву знімайте,
Мене самого возьміте,
Назад мені руки козацкі звяжіте,
До шиї камінь біленький причепіте,
Червоною китайкою очи затьміте,
У Чорне море самого мене зіпхніте!“

Та нехай я буду своєю головою
Чорнеє море дарувати;
Нехай буду оден погибати,
Ніж я маю много війська безвинно,
Много душ, вір християнських
На Чорнім морі потопити!“
Тое козаки як зачували, словами промовляли:
„Ой Олексію Поповичу, пирятинський
родичу,

Славний лицарю і писарю!
Які-ж ти гріхи на себе покладавш?
Ти-ж бо тричи письмо свьятее
У руки береш на день, тай читаеш,
І нас простих козаків на все добре навчаеш;
Про що-ж ти від нас гріхів більше мавш?“
Олексію Попович тоє зачуває,
Словами промовляє, слезами обливає:
. Ой ви козаки, панове молодці!
Хоч я по тричи на день
Письмо свьятее на руки беру, тай читаю,
Вас козаків простих на все добре навчаю,
А сам не гаразд починаю,
Від вас таки гріхів більш маю:
Бо як я дома проживав,
Бідних сусід з хліба, з соли ізбавляв;
Як я з города з Пирятина виступав,
Як в охотне військо відїжджав,
Із отцем із матірю вонроцєня не мав.
Не добре я починав, отця і матір поругав
І старшого брата за брата не мав,
І старшу сестру дуже зневажав,
Вдови старії стремням в груди товкав,
Старих людей марно зневажав,
А потім щастє і долю утерав.
Та ще конем добрим по улиці гуляв,
Триста душ дітей маленьких розбивав,

Кров християнську безвинно проливав ;
А молоді жени за ворота вибігали,
Діток маленьких на руки хватали,
Мене Олексія Поповича кляли-проклинали.
А ще мимо церкви святого Спаса пробігав,
Шапки не зняв, хреста на себе не поклав
І отцівскої-матчиної молитви не споминав.
То за те Господь мене покарав,
Злою хуртовиною з усім війском
На Чорному морі подарував.
А ще мимо лицарскої громади пробігав,
За своєю гордошчу шапки не здоймав,
На день добрий не давав...
Либонь мене, козака, панове молодці,
Найбільш той гріх споткав...
То ще я їхав селами і городами,
І всякими чудними сторонами ;
То там жони старії стояли,
Може вони к чому доброму думали і гадали;
То я шапки не зняв і помагайбі не дав.
Не питав ся, яка в вас церква святая,
Та питав ся, де в вас корчма новая,
І шинкарка молодая?...
То в неділю рано пораненьку
Чужі козаки по церквах молебні наймають,
А я у корчмі пю-гуляю, танці справляю.
І потом я, панове молодці,
Увесь гріх свій знаю...
Ой, се не Чорне море мене потопляє :
Св отцівска-матчина молитва мене карає.
Ой, колиб мене отцівска-матчина молитва
На Чорному морю не втопила, не вдавила,
Ой знав би я!... ...Як буду я
До отця, до матери і до роду прибувати,
То буду я отця і матір шанувати - поважати
І старшого брата за отця почитати,

І сестру за неньку у себе мати,
І близьких сусід за рідну братію у себе
[вживати!"]

То Грицко Зборовський тоє зачуває,
Словами промовляє:
„Козаки, панове молодці!
Добре ви, братя, дбайте,
Олексія Поповича пирятинського
На чердак виводіте,
З лівої руки пальця-мізинця урубайте,
Християнської крові у Чорне море впускайте.
Як буде Чорне море
Кров християнськую пожирати,
То буде на Чорнім морі
Злосупротивна хвиля утихати“.

Тогди козаки добре дбали,
Узяли йому руки назад ізвязали,
Червоною китайкою очи затьмили.
То ще такого козака у море пускать по-

[щадили;
На лівій руді мізинного пальця втинали,
Его кров у Чорне море метали.
Стало Чорне море кров християнську

[пожирати,
То так уклало, як би ніколи й не грало,
Суден козацких не розбивало.
Тогди козаки добре дбали,
До Теңдри-острова прибували.
А в Теңдрі-острові три дни й три ночі
Стояли, великим дивом дивували ся,
Що в якому то страху ми бували,
Ні одного козака між війском не втерали.
Тай озоветь ся Олексій Попович,
Пирятинський родич, козак лестровий.
Ой той друг на чердак виступає,
Письмо съвятеє у руки бере і читає,

До козаків словами промовляє:
„Слухайте, козаки, панове молодці!
Чи ви видите, як се сьвятеє писаніє
Свідчить висвідчає, на все моленіє указує:
Що котрий козак штить отця
Й матку шанує й поважає,
То він нігде марно не пропадає.
Бо котрий чоловік тее уробляє,
По вік той щастє собі має,
Смертельний меч його минає;
Їго отцева й паніматчина молитва
Зо дна моря вишімає,
Від смертельного гріха душу відкупляє,
До царства небесного провожає,
Хоч би й у потребі кривава ніч минає.
Та отцівска-матчина молитва
У купецтві і в реместві і на полі
І на морі на поміч приспіває.
А котрий не штить отця й матки не по-
[важає,
То він аби-де марно пропадає.
Нам годить ся тое спамятати,
За которими молитвами
Стали ми соли-хліба поживати“.

Розмова Дніпра з Дунаєм.

Питає ся Дніпро тихого Дуная:
„Тихий Дунаю!
Чом я своїх козаків на тобі не видаю?
Чи твое дунайске горло моїх козаків по-
[жерло,
Чи твоя Дунай вода моїх козаків забрала?“
Промовить тихий Дунай до Дніпра-Славута:

„Дніпре-батьку, Славуто!
Сам собі думаю да гадаю,
Чом твоїх козаків у себе не видаю:
Уже чтвер года три місяці вибиває,
Як твоїх козаків у мене не має...
Ні моє дунайске горло твоїх козаків не
[пожерло,
Ні моя дунайска вода твоїх козаків не
[забрала,
Їх Турки не постріляли не порубали,
До города-царя в полон не забрали...
Всі мої цвїти луговї і низовї понидїли,
Що твоїх козаків у себе не видїли.
Твої козаки на черкескїї горі пробувають,
Холодної води в барила набирають:
Шляхи і дороги замїчали,
Городи бусурменські плюндрували,
Огнем, мечом воювали;
Срібла-злата подостатках набирали,
До річки Хортиці прибували,
Велику переправу собі мали,
До стародавньої Сїчи поспїшали;
У стародавній Сїчи очертою сїдали,
Срібло і золото турецке на три части паювали.
Мід і оковиту горїлку підцивали,
За весь мир Господа прохали;
Котрі козаки чистим полем гуляли,
Річки низовї, помїчницї дніпровї, добре
[знали.

Турки убивають бранку.

За синім морем, під новим двором,
Гапуленька сорочку шпє.

Шие, вишиває і на двір поглядає:
„Миколайку, братику, що там так синіє?
Чи ратавньки оруть, ой чи волики пасуть?“
— Ой Гапуле, сестро! Не ратавньки оруть,
І не волики пасуть...
Воно по тебе, Гапулю, Туроньки ідуть. —
„Ой Миколайчику, братчику!
Найми же ти кухароньку,
А я сховаю ся під девятеро дверей,
Під десятій замок“.
Наїхали Туроньки, стали Гапулі шукати...
Гапулина хустонька, то не Гапулина головка;
Гапулені пацьори, но не Гапулина шия;
Гапулина суконька, но не Гапулені ніжки;
Гапулені черевички, но не Гапулин хід.
Стали двері ломати, Гапулю добувати;
Девятеро дверей зломали і Гапулю дістали.
Посадили її в кариту, оточили полотенцем;
Не били в полотенце, но в Гапулине серце...
Карита схилила ся, з Гапулі кров вилила ся.

Ліпша смерть ніж Турок.

Ходить Іван понад Дунай,
За ним, за ппм турецкий пан.
„Чи ти Іване рибу ловиш,
Чи ти ся Іване перевозиш?“
— „Гірки-ж мої перевози,
Аж обілляли дрібні сльози.
Мав одну сестру Пелагію,
Та втопила ся у неділю...
Пішла к Дунаю воду брати,
Із двома ведерцями...
Одним ведром зачерпнула,

А за другим утодула.
Нехай щуки їдять руки,
А плотиці — білі лиці;
Нехай нелюб не любує,
Біле лице не цілує...
Нехай пісок очи точить,
Нехай нелюб не волочить!“

Смерть Байди.

Байдою називає пісня славного ватажка запороских козаків, князя Дмитра Вишневецького з княжого роду Гедимовичів. Прийшовши на Запороже в половині XVI. в. Вишневецький збудував для своєї дружини козацької фортецу на Дніпровім острові Хортиці. Історики кажуть, що се була перша (?) Січ запороска. Вишневецький вславив ся своїми походами на Крим, як приміром в 1556 р. В 1564 одна партія молдавських бояр вівала его до Молдавії, але его противник Томака (Стефан IX) полонив его і видав Туркам, котрі „Байду“ ненавиділи за знищенє Криму і за напади на турецькі землі. Султан Селім II. казав Вишневецького скинути з башти на гаки вбиті в стіну. Байда зачеплений ребром на гак жив і мучив ся три дні і плюгавив Магомета. Роз'ярені тим Турки убили его з луків. Оден хроніст пише, що султан обіцяв помилувати Вишневецького і обсіпати его своїми ласками під услівем, що він прийме іслам. Коли Вишневецький не хотів змінити віри, Турки убили его,

а щоби заволодіти єго лицарскою силою,
вирвали з єго груди серце і з'їли.

* * *

В Царіграді на риночку
Там не Байда мед, горілочку.
Ой не Байда та не день, не два,
Не одну нічку, тай не годиничку.
Ой не Байда, тай киваєть ся,
На турецкого царя похваляєть ся,
Та на свою чуру поглядаєть ся :
„Ой чуро-ж мій молоденький!
Та чи ти будеш мені вірненький?“
Ой не Байда, та щей паливає,
А цар турецкий к нему присилає,
Байду к собі підмовляє :
„Що ти Байдо робиш, Байдо молоденький?“
„Ой сю, нарю, сю, гуляю ;
А не одну нічку, ані годиничку.“
„Ой ти, Байдо та славненький!
Будь мені лицар та вірнесенський.
Годі, тобі, Байдо, байдикувати...
Покинь, Байдо пить-гуляти,
Вери мою дочку, та йди царувати.
Возьми в мене тай царівночку,
Будеш паном на всю Україночку.
Лучше-ж мені сім літ байдувати,
А ніж твою дочку та за себе брати.
Я не хочу твої дочки брати,
Ти мене не будеш зятем звати ;
Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя дочка, царю, поганая,
Ой крикнув цар турецкий
На свої слуги, слуги молодецькі :
„Возьміть Байду того добре в руки!

Возьміть Байду кріпко ізв'яжіте,
На гак ребром добре зачепіте!“
Взяли Байду ізв'язали,
За ліве ребро гаком пройняли.
Ой висить Байда, тай не десь не два,
Не одну нічку, тай не годиночку.
Ой висить Байда, тай гадає,
Та на свого чуру споглядає...
Та на свого чуру молодого,
І на свого коня вороного.
„Ой чуро-ж мій молодесенький!
Подай мені лучок та тугесенький;
Подай мені тугий лучок,
І стрілочок цілий пучок!
Подай мені лука і три стрілиці,
Бо я їй побачив три голубиці...
Ой бачу я три голубочки,
Хочу я вбити для його дочки,
Де я мірю, там я вцілю,
Де я важу, там я вражу“.
Ой як стрілив, царя вцілив...
Попав царя межі вуха,
А царицю в потилицю,
Царову дочку — під білу ципочку.
„От то-ж тобі, царю, за Байдину кару!
Було тобі знати, як Байду карати:
Було перше Байді з плеч голову зняти
Його тіло в землю поховати.
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити.
Не вмів, царю, Байду карати,
Тепер, царю, будеш пропадати!
Не вмів, царю, Байди бити,
За се тобі в землі пріти“.

В а р я н т.

Варянт, що зачинає ся инакше, ніж більша часть варянтів, представляє справу правдивіише, бо не згадує нічого про охоту султана мати Байду своїм зятем.

* * *

Був пан Корецький,
Дмитро Вишновецький...
Він небесну силу мав,
І воював громом, та своїм словом.
Його невірнії незлюбили,
Ловить на нього вартували.
Ловить на нього чатували,
Потім його спіймали,
Тай в кайдани закували,
І ребро його круком затягали
І на стіні прибивали.
І висить пан Корецький
Не день і не два,
А висить він так сім года...
І не їсть і не пє,
А таки все своє думає.

. ,
.
Байда випрошує собі лук і стріли у яні-
чарів, щоби султанови і дочці застрілити
пару голубів на вечеру. Закінчене таке саме
як в інших варянтах.

Буря ратує невольницю.

Сестра з братом не в миру живуть.
У Царі-граді на базарі,
Де збираєть ся торговина,
Там брат сестру запродає,
Та не знає, що взять має,
Бо вона собі ціну знає,
Ціну визначає :
„Бери, брате, гроші не лічачи,
Сребро-злато не важучи,
Китаєчку не мірячи“.
Десь узяв ся злий Татарин,
Десь узяв ся презлий панич ;
Дає гроші не лічачи,
Сребро-злато не важучи,
Китаєчку не мірячи.
Став брат сестру з рук здавати,
Татарина научати :
„Татарине, презлий пане!
Не дай дівці заплакати,
В свою землю поглянути,
Отця-неньку спомянути“.
Дівка-бранка не втерпіла,
В свою землю поглянула,
Отця-неньку спомянула.
Як угледів Татарин,
Як угледів презлий панич,
Да вдарив ся у білу грудь...
.... і везе у свою землю...
Десь взялась на мори хвиля,
Всі кораблики побила,
И Татарина затопила ;
Дівку-бранку застановила,
В свою землю викинула.

Азівські брати.

I.

То не сині тумани вставали,
Не дрібні дощі накрапали
І не чорні хмари наступали,
Як три брати рідненькі, голубоньки свенькі
З города Азова, з тяжкої неволі,
Каторги турецкої, віри бусурменьської,
У землю християнську до батька,
До матери, до роду втікали.
Два кінних, третій піший пішениця,
Як би той чужий чужениця
За кіньми біжить, підбігає,
На біле каміня, на сире коріня
Ніжки свої посікає, кровю заливає,
До кінних братів добігає, межки коні вбігає,
За стремена хватає, слезами заливає,
Словами промовляє: „Брате мпле, брате любе,
Хоть одно ви милосердие майте,
Опрани кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене, брата піхотинця, на коні возьміте;
Хоч мило верст увезіте і доріжку покажіте,
Щоб я знав, куди в городи християнські,
До отця, до матери, до роду свого дохо-
[джати!“

То старший брат згорда словами промовляє:
„Чи подобно то мій брате,
Щоб я своє добро турецке на шляху
[покидав,

Щоб я тебе, ваготу, на коня брав,
Свого коня томив?“

Та ми самі не втечемо і тебе не увеземо.
Буде нас азовска орда наганяти,
Буде в пень сікти, рубати,
Або в живих у каторгу турецку

У віру бусурменську завертати
І буде нам великі муки завдавати“.
І тев промовляли, відтіль побігали.
А менший брат, піший пішениця,
За кінними братами вганяє,
Коні за стремена хватає, слізми обливає
І словами промовляє: „Братіки мої рідненські
Голубоньки сивенькі! Ой єсть у вас ясний
Та здійміть мені голову з пліч, [меч...
Не хочете мене між коні узяти,
Возьміть мене постріляйте, порубайте,
Та тіло мое козацке молодецке
Та в чистому полі поховайте
І звівіру-птиці на поталу не дайте!“
Тоді середній брат промовить словами,
Обіллеть ся гірко слезами:
„Ой братіку милий, голубоньку сивий!
Що ти кажеш, мов наше серце ножем про-

[бивавш?]

Булатна наша шабля не йме
Шії найменшого брата рубати.
Рука наша не оздойметь ся,
Серце не зосьмі-лить ся
І душа наша гріхів до віку не відкупить ся“.
То брат найменший, піший піхотинець,
За кіньми підбігає, словами промовляє:
„Ой брати-ж мої, старший милі,
Як голубоньки сиві! Їдьте-ж ви шляхами,
Та рубайте тернове віття шаблями
Та зелені байраки істинайте
Та розкидайте меншому брату,
Пішому пішениці шляхами,
Для козацкої признаки, щоб я міг знати,
Куди у городи християнські
До батька, до матери в гості прибувати“.
Як стали брати рідненські,

Як голубоньки сивенькі
У терни, у зелені байраки уїзжати,
То став брат середульший до тернів,
До байраків прибігати, у боки забігати,
Віги тернові зелені рубати, брату меншому,
Пішому-піхотинцю, признаку давати.
А як стали з тернів, з байраків вибігати,
І того й сього найменшому брату
На признаки покидати, то середульший брат
Старшому брату словами промовляє:

„Брате мій старший рідненький, прошу
[я тебе!
Тут трави зелені, води здорові, очерети
[удобні.

Ой станемо ми, коні свої попасімо,
Свого пішого брата хоч трохи підождімо,
Або назад заверімо ся, та на коні возьмімо,
В городи християнські хоч мало надвезімо“.
То старший брат до середульшого брата
Словами промовляє:

„Брате мій середульший, рідненький!
Чи ще-ж тобі каторга турецька не ввірила ся,
Сприця у білі руки не відала ся,
Щоб ти назад завертав ся, та дві вакував,
Та на коні ваготу набирав?

Як будемо свдго брата пішого наджидати,
То буде за нами з города Азова
Велика погонь уганяти,
Буде нас кінних братів доганяти,
Буде нас на три штуки рубати;
Або буде нас в гіршу неволю живем завер-
[тати,

А нашого найменшого пішого брата
Буде в тернах, в байраках на спочивках
[минати];

То ми свого брата не звеземо,

А сами з азовскої, турецкої неволі не вте-
[чемо.

Та він сам жив-здоров буде,
В городи християнські,
До отця, до матки у гості
Він піхом прибуде!

А як будеш ти, середульшій брате,
За найменшим жалкувати,
Буду я шаблю булатну із ножа виймати,
Та твою голову із плечей здіймати;
І твоє тіло козацке молодецке
На три часті рубати.

А в городи християнські,
До отця до матери сам буду доїзжати.

То ти брате середульшій не знаєш,
Що як буде найменшій брат
Між нами пробувати,

То буде отець і мати батьківщину
На три часті паювати,
То будем в трьох межі собою
Велику суперечку мати.

Лучче ми, каже, до дому будем доїздити,
На-двоє поля, ґрунта паювати —

Менше межі собою суперечку будем мати“
Дай з байраків і з мелюсів вибігали

На степи високі, на великі дороги розхідні.

І не стало ні байраків, ні мелюсів ставати;
І тільки поле леліє,

На н'ому трава зелена зеленіє.

На шлях Муравський вибігали,

І оден до одного словами промовляли:

Промовляє середульшій до старшого:

„Нум брате ми з себе

Зелені жупани скидати,

Червону та жовту китайку видирати,

Пішому брату меншому,
На признаку покидати,
Нехай він знає, куди за нами,
Кінними тікати.
То став же брат старший
Згорда словами промовляти:
„Чи подобенство, брате,
Щоб я своє добро турецьке на шматки драв,
Своє добро дорогее марне
По шляхах розкидав,
Брату меншому на признаки давав?
Як він жив, здоров буде,
Так сам у зсмії християнські,
Без наших признаків усяких прибуде“.
Та брат середульший милосердие має,
Із свого жупана червону та жовту китаїку
[видирає,

По шляху стеле-покладає,
Меншому брату признаки даває.
А старший брат тоє забачає,
Середульшого брата на сьміх підіймає:
„Братіку рідний, голубоньку сизий;
Либонь ти собі жіноцький розум маєш,
Що ти на собі прекрасну одежу тераєш.
Як дасть нам Господь до отця,
До матери, до роду прибувати,
Нівтім буде між білу челядь піти погуляти“.
Теє промовляли, віттіля побігали.
І бігли не день, не два,
Не три й не чотири,
І до Савур-могили добігали,
На Савур-могилі три дни,
Три ночі спочивали,
Свого найменшого брата,
Пішу пішаницю піджидали.

Да став же брат найменший,
Піший - піхотинець
До тернів, до байраків прибігати,
Став віти тернові знаходити...
У руки бере, к серцю кладе,
Словами промовляє і слезами ридає:
„Боже милій, Сотворителю небесній!
Сюди мої два брати кінні пробігали,
Об мені векике старанє мали.
Тернові віття верхи стинали
І мені, найменшому брату,
Пішій пішаниці, на признаку покидали,
Щоб знав я з тяжкої неволі
В землю християнську,
До батька, до матери, до роду утікати.
Коли-б мені Господь поміг
З сеї тяжкої неволі Озівскої втікати,
Міг би я своїх братиків
При старости літ шанувати й поважати“,
Тес промовляє, віттіля побігає.
Тоді оіг той найменший брат
Не день, не два, не три й не чотири.
Став з тернів, з байраків вибігати
На степи високі, на великі дороги розхідні;
Нема ні тернів, ні байраків,
Ніяких признаков.
Став червону китаїку та жовту знаходити,
У руки бере, к серцю кладе,
Слезами обливає і гірко словами промовляє:
„Ой не дурно-ж ся червона та жовта
Китаїка по шляху валяє ся:
Певно моїх братів обоїх на сьвітї не має!
Сюди мої два брати кінні пробігали,
І видно їх Азовска орда доганяла,
Або їх порубала, або їх постріляла,
Або ще в гіршу неволю живем завертала ;

Або у орду тяжку позаймала,
Козацькую добич до города Азова назад за-
[вертала,
А мене найменшого брата, пішу пішаницю,
У тернах, у мелюсах на спочинку минала.
Колп-б я міг добре знати,
Що їх порубано або постріляно,
Міг би я в чистому полі тіла шукати,
В чистому полі поховати,
Звіру-птиці на поталу не дати“.
І тее промовляє, віттіля побігає,
До Савур-могили добігає,
І тільки своїх братів рідних трошки следи
[забачає.

І на Савур-могилу збігає,
Словами промовляє, слезами обливає:
Ой годі-ж мнї закінними братами уганяти;
Час мені козацьким ногам пільгу дати.
Побило мене в полі три недолї:
Перва доля безхлібна, друга безвідна,
Третя доля, що своїх братів рідних не догнав.“
І буйний вітер повіває,
Бідного козака безщасного з ніг вже звалєє!
От менший брат на Савур-могилу лягає,
Головку склоняє,
Там собі безпечно девятого дня спочинок має.
Девятого дня із неба води-погоди вижидає...
Мало-не-много спочивав,
К ньому вовці сірохманці находжали,
Орли сизокрильці налітали,
В головах сідали, на кудрі наступали,
Пильно козакови в очі заглядали...
Вони смерти дожидали; хотіли заздалегоді
Живота темний похорон одправляти.
Менший брат піша пішаниця тее зачуває,
Тоді він словами промовляє:

„Вовці сірохманці, орли сизокрильці,
Ой, гості-ж мої не милі, не любі!
Хоть мало, немного обождіте,
Поки козацька душа з тілом розлучить ся.
Тоді будете мині з лоба чорні очі видирати,
Як не буду я світа Божого видати...
Біле тіло коло жовтої кости оббирати,
І комишами вкривати.“
Мало-немножко спочивав...
От, руками не візьме, ногами не піїде,
І ясно на небо не згляне...
Головки козацької не зведе:
Куди вітер повине, повинеть ся,
Куди трава поклонить, туди й поклонить ся...
На небо взпрає, тяжко воздыхає:
„Головко моя козацькая!
Бувала ти у землях турецьких,
У вірах бусурменьських;
А тепер принало на безвідді,
На безхлібі погибати.
Девятий день хліба в устах не маю,
На безвідді, на безхлібі погибаю!“
Батькову, матчину молитву споминає,
Голову схиляє і Богу душу віддає.
Тут теє промовляв... не чорна хмара налітала,
Не буйні вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька
З тілом розлучалась.
Тоді сиві зозулі налітали, у головках сідали
І як рідні сестри кували.
І орли чорнокрильці налітали,
На кудрі наступали,
З лоба чорні очі видирали.
І вовки сіроманці набігали;
Біле тіло коло жовтої кости оббирали,
Кости по байраках, по мелюсах рознєшали,

І комишами вкривали ;
Жалібненько квилили ,проквляли...
То-ж вони усі козацкій похорон одправляли.
Тільки козацкая голова
На Саурі-могилі пробуває,
Ніхто той голови не дбає...
Ей то того козака ні отець ні мати оплакала,
Як сива зазуля прилітала,
Та у головах сідала, та жалібно закувала :
„Ой голово, голово козацкая-молодецкая !
Се-ж ти ні допила, ні доїла,
Ані хороше не сходила ;
Ай довело ся валяти ся,
Звіру-птиці на поталу под ти ся!“
А ще став брат старший та середульший
До річки Самарки прибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Став брат старший
До середульшого промовляти :
„Станьмо, братіку, тута, коні попасімо !
Тут могили великі, трава хороша
І вода погожа... Станьмо тутечка, подождімо,
Поки сонце обігріє,
Чи не прибуде ік нам наш піший-піхотинець.
Тоді на нього велике усердие маю,
Усю добич скидаю,
Його пішого, міждо коні хватаю.“
— „Було тоді, брате, як я казав, хватати !
Тепер девятий день мпнув,
Як хліб, сіль їв, воду пив,
Досі й на сьвітї не має.“
Тоді вони коні пустопаш попускали,
Кульбаки під себе послали,
Ружя по комишах поховали,
Безпечно спать полягаи,
Сьвітової зорі дожидали.

Став Божий день свитати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку
У християнські землі утікати.
Став середульший брат
До старшого брата словами промовляти:
„Братіку мій старший рідненький!
Не дурно к нашим серцям
Велика туга налягає,
Певно нашого брата на світі немає.
Ми-ж будем в городи християнські,
До отця, до матери,
До звого роду доїзжати,
Буде нас отець і мати на здорове стрічати,
Буде об свому сиону і об нашому брату пи-
[тати.

Як будуть вони нас питати,
То що, брате рідний, станемо казати?
Будем ми брате по правді казати, —
Буде нас отець і мати проклипати;
Як не будем отцю й матери правди казати,
Так буде нас Господь милосерний
І видимо й невидимо карати“.
То старший брат до середульшого промо-
[вляє:

„Лиш ти будеш середульший брате,
Перед батьком-маткою попередю одвіт одда-
[вати,

І буде твся голова
Від мойого меча із пліч відпадати...
Я могу одвіт і сам розказати...
А хіба, брате, так і скажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
І ночної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до нього забігали:

„Устань, брате, з нами козаками,
З тяжкої неволі втікати!“
Либонь то він так і сказав:
„Тікайте-ж ви братці,
А я буду тут оставать ся,
Чи не буду собі луччого долі-щастя мати.“
А буде отець-мати помирати,
Буде худоба оставати...
І будем ґрунта-худобу на дві части паювати,
І третє не буде між нами мішати“.
Тут тєє промовляли
І не сизі орли заклекотали,
Як їх Турки-яничари ізза могили напали,
Постріляли, порубали,
В чистім полі розкидали,
Голови на шаблі вздоймили, довго глумували
Коні з добичею назад у Туреччину завертали.
Полягла двох братів голова
Вище річки Самарки,
Трета у Осаур-могили,
А слава не вмере, не поляже,
Од нині до віка!
А вам на многая літа!

Варянги.

Ся дума, безперечно найгарнійша, була розширена по цілій Україні і співала ся всіми бандуристами. Через те натворило ся багато варянтів сеї думи, котрі між собою сильно ріжнять ся. В ґрупі варянтів, стигнених нами в наведеній думі, всі три брати гинуть: наймолодший з голоду, а оба старші зарубані Турками. В другій ґрупі варянтів

(старшій) оба брати вертають до дому і не кажуть, що з братом стало ся. Їх гризе совість і щоби єї зацяткати, вони обдаровують церкви і бідних. В третій групі середущій брат признає ся, що вони наймолодшого лишили в степу. Є еще оден вариант, в котрім і наймолодший брат не гине, лише вертає до дому і демаскує обох зрадників.

Для повноти подаємо закінчення варіантів двох груп, в котрих судьба обох старших братів инакше представлена ніж в першій групі варіантів.

II.

.....
То як стали два брати
У городи християнські прибувати,
Стали на церкви накладати
І нищих убогих наділяти,
Землю турецкую клисти-заклинати :
„Ой земле, земле турецкая,
Віро бусурманьская, розлуко християнская!
Розлучила брата із сестрою
І мужа з женою, товариша із товаришем!
Бідному невільнику ніколи спокою не має!
Ой земле, земле, ти справді-ж проклятая!
Тільки Турчину-камяничину
На срібло на злото весьма богатая!“

III.

.....
То два брати ріднецькі тов словами про-
[мовляли,
На коні козацкії сїдали,

В землю християнську
До отця і матери приїзжали.
Стали отець і матір на стрічу
Із хлібом-сіллю виходжати,
Стали вони свого найстаршого сина
По дорозі поздоровляти,
За гостя приїмати і за стіл саджати ;
Стали вони про найменшого сина
Усю правду питати :
„Сини мої сини, як ясні соколи !
Ви самі приїзжали, свого меншого брата,
А нашого сина, де ви заподіли ?
Чи ви его за сі коні турецькії вороніі,
Чи за сі шати дорогіі,
Туркам-яничарам віддавали ?“
Став вже найстарший син за стіл сідати,
Свому отцю-неньці неправду казати :
„Отець і мати ! Ми в городі в Азові
Не у одного пана в темниці пробували,
Ми самі із темниці утікали,
Свого брата будили від сна і не збудили“.
Середній брат тоє зачуває,
За стіл сідає словами промовляє,
К сирой землі грульою упадає,
Гірко плаче і ридає,
Дрібними слезами обливає,
Та отцеві-матери весь одвіт откриває :
„Отець і мати ! Ми в городі Азові
У одного пана в темниці пробували,
Одному панови слуговали,
Ми всі три разом із темниці утікали,
Самі собі коний похватали...
Своему найменшому брату коня не ухватили,
Тільки не добре ми починали,
Що свого меншого брата на коні не брали,
По пів чверти милі до отця і матери

В города християнській не підвозили.
Я добре знаю, що нашого меншого брата
Живого на світі не має:
Знать, его козацкая голова
В степі при дорозі полягає.“
Отець і мати тогди добре дбали:
Стали обиди справляти, молебні наймати;
Середульшого брата в свій двір приймати,
Стали найстаршого сина зневажати,
Стали его із двора свого ізгоняти,
І лаяти проклинати:
„Бодай ти, сину собі щастя-долі не мав,
Що ти нам об меншій сині правди не сказав!“
Стали його обчеством-народом
К розстрелу випроводжати.
Став його Господь Бог карати:
Що який то він собі дім коштовний збудував,
То він громовим огнем пішов...
А середульший брат став із отцем
Із матірю проживати,
Став йому господь милосерний
Всегда благодать із небес посилати.
А старший брат по чужих хатах став валятися,
Чужого хліба й соли заробляти...
Став старший брат
Гірко плакати-ридати,
Свого брата найменшого,
Пішого піхотинця споминати:
„Лучче мені було тебе, брате,
У турецькій, бусурменьській
Великій неволи тебе доглядати,
А чим мені, брате, між своїм народом
У своїм безрідді смертю постраждати!“

Турки під Почаєвом II.

Пречистая Діво Мати!
Де в Почаєві ікона твоя?
Чуда твої над чудами,
Показала над Турками...
Твоя сила усіх побідила.
Зразу з Баража в Почаїв прийшли,
Много християн найшли.
У Почаєві плачуть, ридають,
Крижем упадають, руки возносять:
„О, змилуй ся, Мати Божа над нами!“
Зійшла зора вечорава, над Почаєвом стала;
Вийшло войско турецкеє як чорная хмара.
Єсть то войско, єсть то Турки.
Стали воювати, Почаєв руйнувати.
Дізнала ся Пречистая Діва,
Вийшла, на іконі стала, чудо показала...
Кулі вертала, Турків побивала.

Смерть козака-бандуриста.

Ой на Татарских полях,
На козацких шляхах,
Не вовки сіроманці квилять-проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клеочуть
І під небесами літають;
То сидить на могилі козак старесенький,
Як голубонько сивенький,
У кобзу грає-виграє, голосно співає...
Кінь біля него постріляний, порубаний,
Ратище поломане,
Піхви без шаблі булатної,
У ладівниці ні однісенького набою.

Тільки їй зосталась йому бандура подорожня,
Та у глибокій кишени люлька бурунька,

Та тютюну пів-папушки.

Козак сердега люлечку потягає,
У кобзу грає-виграває, жалібно співає :

„Гей братя, пани молодці,

Козаки Запорожці!

„Де ви ся повертаєте,

Як ви ся маєте?

Чи до Січи-матери прибуваєте,

Чи наших-ворогів кіями покладаєте?

Чи Татар бусурменів малахаями,

Як череду, у полон заганяєте?

Колиб мені Бог поміг старі ноги розправляти,

За вами поспішати!

„Нехай би моя кобза знала

Що мене рука християньска поховала!

А вже мені старенькому без кобзи пропадати:

Не могу я по степах чвалати,

Будуть мене вовки-сіроманці зустрівати,

Будуть дідом за обідом коня мого заїдати.

Кобзож моя, дружино вірна,

Бандуро моя мальованая!

Деж мені тебе діти?

А чи у чистому степу спалити

І попілець по вітру пустити?

А чи на могилі положити?

Нехай буйний вітер по степах пролітає,

Струни твої зачіпає,

Смутнесенько, жалібненько грає-виграває.

То, може подорожні козаки

Бігти-муть близенько,

Почують, що ти граєш жалібненько,

Привернуть тебе до могили...“

Борба козацтва з Польщию.

Історики, що займалися нашою стариною, помішали вісти про початки козащини на Україні з вістями про початки запороского козацтва, а історію одних і других майже зілляли в одно, так як би запороске і українське козацтво було одною інституцією, одною організацією. Через те самі історики дуже часто не можуть вибристи з хаосу подій в історії нашого козацтва, не можуть ясно представити значіння неодної інституції нашої старини, неодного факту в нашій історії. Тим більша неясність панує в головах нефахової публіки, котра мішаючи історію українського козацтва з історією Запорожців, не може як слід розуміти ролі одних і других в історії борби нашого народу з Польщию, а відтак з Московією. Між повстанем горожан, чи підданих якоїсь держави против сеї держави, а війною народу иншої держави з першою, є велика різниця. Українські козаки були підданими держави польскої і вони бунтувалися против своєї держави в інтересі народу тої часті наших земель, котра була під Польщию. Запорожці, підпираючи повстання Українців, провадили з Польщию війну. В наслідок тоїж різниці всі правнодержавні постанови і зарядженя Польщи в рамках власної держави, хоч вони нераз говорять про „пізовс-ів“, можуть відносити ся лише до українських козаків, а ніяк до Запорожців, котрі під власттю Польщи ніколи не були.

Як зрозуміємо різницю, яка була між козацтвом України а Запорожцями, зрозуміємо відразу неодну справу, не одну подію

історичну, котра доси була нам неясна. З сеї причини мушу — не вичерпуючи впрочім предмету — сказати пару слів про початки і організацію одних і других.

Між українським а запороским козацтвом було спільне тільки се, що одні і другі були членами одної нації, що одні і другі були сего свідомі, та що одиниці з українського козацтва переходили дуже часто до Запорожців і ставали членами запороскої республіки так довго, як довго не вернули назад на Україну. Поодинокі українські козаки, або й цілі їх ватаги брали участь в военнім „промислі“ Запорожців, а Запорожці, чи то ватагами, чи гремяльно (як прим. за Хмельницького) беруть участь у всіх рухах українського козацтва.

Богато спільного було між козацтвом України а козацтвом Запорожа. Однак мимо всего того так способом повстаня (генетично) як і політично були се два окремі суспільні організми і окремі два політичні тіла. Инакше, деінде і в иншій часі повстало запороске козацтво, а инакше, деінде і в иншій часі українське.

В ті часи, про котрі пишемо, Україною називано землі по обох сторонах Дніпра аж до устя Синюхи в Бог, Тясмина в Дніпро з правого а Орелі з лівого боку. Від заходу Україна притикала до Воливі і Поділя. Східна часть Волині по Случ і східне Поділе були також обняті організацією українського козацтва. Запорожем називано шмат землі по обох сторонах долішнього Дніпра з західною границею: Бог, з північною Синюха-Вись-Тясмин, Дніпро до Орелі, Орель.

Запорожці були потомками тих Русинів, котрі перед опанованем території над долішнім Дніпром (Запорожа) Печенігами, відтак Половцями, а навпаки Татарами, були панами сих земель. Імміґрація згаданих племен не цілком витиснула первісне населення степів (Уличів і інших племен руских). Часть Русинів лишила ся між Печенігами, Торками, Половцями і Татарами. Сі Русини жили далше на землях своїх батьків, але, хоч удержали власну організацію племінну, жили очевидно житєм таким, яким жили племена, що опанували їх землі. Вони жили яко часть суспільности, зразу печеніжскої, а при кінци татарскої. Се значить, що вони жили пів-кочовим, воєнним житєм. Історія зве їх Бродниками. Їх організація була організацією воюючої суспільности. Що сі Русини, сі — в повнім сего слова значіню — батьки Запорожців, хоч були частию суспільностей, що по черзі панували в запорожских степах, мали свою окрему племінну організацію, доказує факт, що в битві над Калкою „Бродники“ виступають яко окрема група під проводом свого начальника (воеводи) Плоскині. Вони стають по стороні Монголів і разом з ними б'ють Половців і сполучених з ними руских князів *).

*) Предки Запорожців хотіли використати появу монгольскої орди в тій цілі, щоби з своїх степів збути ся Половців і тому получили ся з Татарами. Се, що рускі князі прийшли ратувати дотеперішних ворогів Русь, було здавсь для „Бродників“ великою несподіванкою.

На чорноморських степах розложили ся татарські орди. Жиючи між новими панами чорноморських степів, Бродники (Запорожці) жили їх способом життя. Вони дальше удержали свою військову організацію, лише доповнили її татарськими звичаями і татарською тактикою, а головню татарськими назвами. Приняли для озброєних членів своєї суспільности татарську назву — назвали ся козаками; свій табор назвали кошем, свого начальника отаманом, адміністративні одиниці свого краю (повіти) паланками і т. д. Військовий табор (кіш), в котрім була старшина козацтва цілої території Запорожя, називала ся „Січ“. Можливе, що з часом в слово „Січ“ переміншла ся назва посаїдної столиці предків Запорожців (Уличів) Пересічен, здобутої Ігорем по трохлітній (!) облозі, безпосередню перед опануванем сеї землі Печенігами. Коли Татари уступили на Крим, запороскі Козаки (колишні Бродники) лишили ся і стали одинокими панами земель над доїшнім Дніпром (Запорожя). Маючи еще з татарських часів суспільну організацію готову, розтягнули її на цілу територію Запорожя і організація самостійної військової республіки була також готова. Запорожем названо край сего козацкогo народу тому, бо політичний осередок, осідок державної управи (Січ) був звичайно, „за порогами“ Дніпра.

Українське козацтво витворило ся троха инакше. Коли Запорожці були — так сказати б — відразу козаками і переходячи в стан осілости, не перестали бути воїками, то українське козацтво витворило ся з населення вже осілого і з вже-цивільного. Причиною, котра казала міщанинови, ремісникови, дрібно-

му шляхтлчехи, чи хлопови українському покидати на якийсь час, або й на ціле житє своє занятє, а хапати за шаблю, був брак державного забезпеченя краю від безперервних нападів татарских. Литва, до котрої належали землі України, вічно занята війною з північними і східними сусідами, попросту лишала українські землі їх власній судьбі. Населене України мусіло само думати о обороні. Охотники хапали за шаблі і організували ватаги, котрі боронили українські оселі перед нападами татарских ватаг, або й таки власних розбишаків — панів польских. Між сими охотниками-воєнками було багато таких, що засмакувавши в воєннім ремеслі, не кидали шаблі, хоч небезпека минула. Вони дальше займали ся воєнним „промислом“. Як не було кого бити, або рабувати у себе, (війна тоді нічим не ріжнила ся від розбою), то переходили на Запороже і разом з Запорожцями „промисляли“, се значить, мстилися на Татарах і Турках за їх напади на українські землі. Запорожці були козаками; — а сі охотники з України, котрі займали ся промислом запороских козаків, називали ся „козакуючими“. Коли число „козакуючих“ Українців зросло, коли вони стали витворювати окрепий стан суспільний на Україні, тогди переняли від Запорожців татарську назву „Козаки“.

Запороске козацтво, десятковане безперервною війною з „бусурманами“, доповняло ся козакуючими Українцями, котрі нераз цілими масами переходили на Запороже „для лицарскої слави“, або щоби утечи перед звірствами польских панів і польских

властий. Ся численність Українців в запороскім війську була причиною, що Запороже, хоч було окремою державою, все мішало ся в справі України. Воно всяку справу українського народу уважало за свою власну і все виступало як опікун України а ворог всіх її гнобителів.

Головна ріжниця між козацтвом українським а запороским була в тім, що Запорожці були узброєною суспільністю Запорожа, кождий горожанин Запорожа був вояком-козаком. Все мужеске населене Запорожа було „запороским війском“. Українське козацтво було воєнним станом української суспільности. Се, що нині був хтось козаком, завтра гречкосієм, чи шевцем, а позавтра знов козаком, сути річи не зміняло. Дальше, запороскі козаки були вільними горожанами власної вільної держави, а українські козаки були підданими держави польської.

В 1569 році представителі польского народу накиннули литовско-руській державі унію Литви з Польщию. Стало ся се против волі представителів сеї держави і в їх не-присутности. Рівночасно відобрано від Литви і прилучено до Польщи решту руских земель: Волинь, Підляше, Східне Поділе (Браславске воеводство) і Київську землю. (Західне Поділе захопив був для Польщи Ягайло еще в початках XV. в., Галичину Казимир в 1349 р., а Сяніцку землю в 1345 р.) З руских земель не дістали ся під власть Польщи лише: вільна республіка козацка Запороже, Угорска Русь, Буковина (часть Молдавії), Берестейске воеводство (лишило ся при Литві). Чернигівщину, котра лишила ся при

Москві, Польща дістала в дорозі угоди в 1643 р. Прилучені до Польщі рускі землі і руский народ стали ся предметом визиску для польских і спольщених панів. Пани загорнули землю, а народ перемінили в своїй господарській інвентар.

Коли Польща забрала наші землі і стала їх роздавати своїм панам, а народ закріпощувати, на Україні вже були початки організації „козакуючих“ українських хлопців, міщан, ремісників і дрібних шляхтичів в окремий стан суспільний, в козацтво, котре при помочи Запорожа розпочало борбу против польских панів і против польских властей на Україні, зразу в обороні прав свого стану, відтак в обороні селянства і православної церкви, а нарешті в обороні політичної автономії України а навіть взагалі всіх руских земель.

Польща загорнула Україну в 1569 році, а вже в рр. 1591 - 1593 мусить поборювати козацку революцію під проводом Косинського. По Косинськім маємо бунт козаків під проводом Лободи, Шавули і Наливайка (здавлено в р. 1596), а в р. 1625 під проводом гетьмана Жмайла (закінчено некористою для козаків угодою). В р. 1630 викликають на Україні повстанє Запорожці під проводом Тараса Трясила (кінець такий, як попередного повстаня). В р. 1637 організує повстанє при помочи Запорожа Павлюк. Павлюк побитий дістає ся в руки Поляків. В 1638 р. вирушив з Запорожа на Україну Остригин. Поляки побили его під Лубнями, а его наслідник Гуня по геройській обороні мусів закінчити кампанію угодою, обмежающею „віль-

ний“ козацький стан на 6000 реєстрових. При тім козаки стратили самоуправу, вся старшина в війську мала бути іменована польським правительством.

В десять літ пізнійше (1648 р.) маємо війну Запорожа з Польщию і повстанє України під проводом Хмельницького. Україна відпадає від Польщі і лучить ся персональною унією з Росією (1654).

* * *

З усіх сих проб зломаня польського ярма повстанє під проводом Хмельницького лишило найбільше слідів в народній поезії. З часів перед Хмельницьким дійшло до нас дуже мало пісень, а більша їх часть така, що відповідала також відносинам за часів Хмельницького, або її пізнійшим, прим. за часів гайдамаччини.

Пісня „Смерть Лебедина“ є живим документом, живим доказом на се, що пануючий в Польщі стан здобував своїй вітчизні та свому народови силу і славу (а собі маєтки) самими звірствами. Ся пісня і її подібні доказують, що не помиляють ся ті історики, котрі виказують, що засадою польських політиків на Русі були: підступ, зрада, віроломство, рабунок і морд!

Три дальші пісні суть доказом, як польське ярмо надоїло нашому народови, коли, хто лиш може, утікає „за ріки за гори“, покидає родину, розстає ся з рідним краєм і утікає з під онки „цивілізаторів Сходу“. Одні утікають у Волицину, бо там „добрі люде“, не такі, як Поляки; там „гаразд“ буде, не такий

як під польським паном. Іншому показують дорогу на Запороже, державу вільну, без невільника і без пана. Третій їде „на Україну“, очевидно, щоби пристати до якогось гурту козаків, що не признає над собою польської власти. Однак польські пани переловили єго по дорозі і, польським звичаєм, замордували.

Пісня „Ви мені не пани!“ збиває погляди деяких істориків, мов би Запороже належало до польської держави, а Запорожці були підданими Польщі. Запорожці приходили дуже часто на Україну, навіть в часах вільних від борби з Польщию, бо з Україною удержували дуже живі торговельні зносини і більша часть Запорожців була родом з України. Поляки не дивили ся на се, котрий козак їх підданий, а котрий ні. В часах конфліктів з козаками вони мордували так само Запорожців — як котрий вивав в їх руки — як і своїх підданих. Ось вони зловили такого Запорожця, але сей звертає їх увагу на се, що він не польський підданий, а горожанин вільної держави: „Та ви мені не пани, а я вам не хлопець! Догадайтесь, сини вражі, що я Запорожець!“

„Чута“ був ліс на границі Запорожа і України. Там звичайно збирали ся козацькі ватаги, коли організували напад на маєтки Поляків, або на польські гарнізони. Се місце було для козаків безпечно тим, що було для польських військ майже неприступне, а на случай неудачі, козаки могли перейти на Запороже, де вже не потребували бояти ся польської погоні.

„Горе на чужині“ малює горе козака,

котрого польско-жидівське панованє на Україні прогнало з рідного краю.

„Дума Запорожця“ походить з перших лїт XVII в., а найпізнійше з часів Хмельницького. Ся дума була широко звісна в XVIII в. і дійшла до нас яко часть вертепної драми.

Смерть Лебедина.

Поїхав Лебедина до чужого млина.
Засїдали вражі ляшки, Лебедину вбити.
Як зачали Лебедину тисаками пяти,
Зачала ся з Лебедина річкою кров лляти.
Посадили Лебедину на жовтім пісочку,
Зняли з Лебидина крїваву сорочку.
Прилетїла зозуленька, хтіла на нї сїсти,
Питаєть ся Лебедина: „Чи не хочеш їсти?“
„Ой не хочу нї пїти, не хочу нї їсти,
Іно занеси від мене до матїнки вїсти!“
Прилетїла зозуленька, сїла на воротях;
Ой виходить стара нене, її рука в тїстї:
„Ой сосїди, сосїдоньки, що ся минї снило:
Ой що наш Лебедина в піску оженив ся...“

У Волощину!

Бувай здоров ляцкій краю!
Вжеж я тебе покидаю,
Ой піду я в Волощину,
І там же я не загину:
В Волощинї добрі люде,
там менї гаразд буде.

На Запороже!

Ой у поли криниченка...
Там дівчина воду брала,
Мені молодому шляхи розказала:
„Ото-ж тобі, ти добрий молодець,
Ані плакати, ні тужити —
Ото-ж тобі, та добрий молодець,
Аж три дороги лежать:
Одна на Дні, а друга у Крим,
А третя на Запороже.

На Україну!

Пожирили ся наші хлопці,
Що на ногах кайдани:
Оттепер же ми милії хлопці,
Та на вік-вічний пропали!
Встають пани, встають Ляхи —
Превражії люде, —
От тепер же нам милії братя,
По вік добра не буде!
Золотая грива перси вкрила
У коня вороного,
Біле личко, чорні брови
У козака молодого.
Сідлає козак вороного коня,
Іде на Україну,
А за ним, за ним отець, матуся:
— „Верни ся мій сину!“
— „Не вернись же я, отець, матуся!
Поїду на Україну.
І кінь вороний і сам молодий,

Може й не загину!“
Приїхав козак під зеленій байрак,
Став коня напувати
А за ним, за ним сам пан Журавський,
Хоче в неволю взяти.
— „Ой бери пане, сукно й жупани,
Ще й коня вороного,
Тільки не бери у невольеньку
Козака молодого.
Узяли гани сукна й жупани
І коня вороного;
Коня вороного, ще й козака молодого.
Узяли его, повели его ярами долинами,
І зняли єму з пліч головоньку
Між трьома могилами.
На першій могилі стоїть дуб зеленій,
А тополенька на другій, а в третій могилі
Ой там полягла — козацкая головонька.

Ви мені не пани!

Ой на біду, на горе козак уродив ся,
В чистім полі, край дороги ляхкам знадобив ся.
У неділеньку, в ранці, тай славонька стала:
Взяли ляхки сіромаху, тай забили в кайдани.
Та на руки кайдани, на ноги дибци,
Хотять ляхки сіромаху зо світа згубити.
Та на руки кайдани, на ноги дибци,
Тай вкинули сіромаху в темную темницю.
Приїзжає жовнір, став його питати:
— Чи є в тебе, сіромаха, отець, рідна мати?“ —
„Ой великий луг батько, а Січ моя мати.
„Та ви мені не лани, а я вам не хлопець!
„Догадайтесь сини вражі, що я Запорожець.

Та збирали ся люди, молоді молодиці .
„Визволь Боже сіромаху з темної темниці!
Прилинула Галя з чорними бровами,
Обійняла козаченька, тай поцілувала.
Прилетіла друга, ся вже не такая :
Ся обняла козаченька, тай плакати стала.
„Ой та їв же я сласно, ходив я прекрасно...
Доведеть ся козакови погибнуть напрасно.
Ой та їв же я сласно, та ще їсти буду,
Таки ляшкам, вражим синам,
Поки жив, не забуду“.

Ч у т а.

Не славноя Чута густими дубами,
А славійшая Чута знизу курінями.
Ай в Чуті, в лісі козаки гуляли,
З лядскої области добич вони мали,
Дерли вони панів, дерли і ляхів;
Де жид богатій, то й того не минали.
Памятайте Ляшки, де козацкіі шляшки,
Тай не забувайте і нас споминайте.
Бо як ми живі будем, то ми вас не забудем,
Хоч у десять годів, то до вас прибудем.

Горе жити на чужині.

Нещасливий козаченько без долі вродився,
Бо в неділю до схід сонця горілки напився.
Одну чарку наливає, другу випиває,
Як хто прийде у жупані, братом називає.
Да брати-ж мої братими, горілки наплюся,

Ой як прийдуть жиди грабить,
То з того сьміються.
Да беруть жиди грабують, цїнують нізащо,
Кажуть люди і говорять: „Сучий син ледащо!“
Пішов козак понад морем, сине море грає;
Рад би козак утопиться, море не приймає.
„Прийми-ж мене, сине море,
Жить у сьвітї горе!
Горе жити на чужинї бідній сиротинї.
Да гори із горами, береги з берегами.
Горе жити на чужинї поміж ворогами“.

Дума Запорожця.

Хоть дивись на мене, та ба, не вгадаєш,
Відкіль родом і як зовуть, ні чичирк не знаєш!
Коли трапилось кому у степах бувати,
Той може прізвище мов угадати...
А в мене імя не одно, а вєсть їх до ката;
Так зовуть, як набіжить на якуго свата:
Жид з біднї за рідного батька почитає,
Мпlostивим добродїєм ляхва називає.
А ти як хоч назови, на все дозволяю.
Називай мене гайдамакою, паницею...
Крамарем не назви лиш, за те, то полаю!
Тепер, бачу, на сьвітї біда...
Що мене відцурався рід,
Не бійсь, як був богат;
То казали: „Іван брат“;
А тепер, як нічого не маю,
То ніхто й не знає.
А як розживеть ся голота, дай загуляє,
Тодї до чорта роду і всякий пізнає.
Відкіль родом я на сьвітї,

Всяк із вас може знать приміти.
Жінок в Січи не має, всяк теє знає.
Хиба скажеш: „З Рима родом...“
Або з пугача дід мій плодом?
Но в тім собі милиш, інаково лївиш.
У нас сугаків тільки сліди,
Дикії конї нам сусіди,
Да дніпрове сремя, ото наше племя!
Правда, як кінь в степній волї,
То так козак не без долї:
Куди хоче, туди скаче,
За козаком ніхто не заплаче.
Гай, гай! Як я молод бував,
Що то в мене була за сила!
Як ляхів боров, той рука не трусила.
А тепер і вош сильніща від мене здавця.
Бачу, що уже не добра лїт наших година:
Скоро цвите і вяне, як у полі билина.
Хоча-ж менї і не страшно на степу вмирати,
Да тільки жаль, що нікому буде поховати.
Татарин цураєть ся, а лях не приступить,
Хиба яка звіряка за ногу в байраки поцупить.
І справді, пристарівшись, на Русь пійти мушу,
Бо там одпомінають пошн мою душу.
Тількиж менї і не чуєця на лаві вмирати,
Ще тягне охота з ляхами гуляти.
Хай минї щонебудь прикинуть для смерти,
То ще жиду або ляху мушу носа втерти.
Хоч уже і зледащів, однак чують плечі:
Здавця поборовсяб і ще з ляхами гречи,
Іщєб прогнав шоронку за Вислу хоч трохи;
Гинули-б ляхи, як від жару блохи!
Трохи ляхва угадала, що лошака дарувала.
Случалось минї і не раз в степу варить пиво:
Пив Турчин, пив Татарин пив і лях на диво;
Багацько лежить і тепер з похмілля

Мертвих голов і кісток від того весіля!
Надія в мене певна: мушкет сіромаха,
Да ще не заржавіла і шабля моя сваха.
Хоча вона і не раз паюхою вмилась,
Таки її тепер як би роззлилась.
То неоден католик лобом двинним стане,
Колиж тікати схватиться, на спису застряне.
Да як і лук натягну, брязну тетивою,
То мусить з поля втікати
Хан кримський з ордою.
Гей, нуте-ж ви, степи, горіть пожарами,
Бо вже час кожухи мінять на жупани з ляхами!
Де ярмарок добрий, удача покаже,
Да в бариші жид з ляхом неоден поляже!
Пек їм! як намножуться, то мусиш уступити
За шкатулу червоних золотом литих
Кожух шкарупиний. Скинем їм до ката,
Аби як одцуряться упрямого свата,
Да вже біжим до Січи могоричу пити!
Щур їм! Як повикли ляхи нас дурити.
Козак Іван Виногура...
У нього добра натура:
В Польщі ляхів обирає,
А у корчмі пропиває.
В степах бобри та лисиці,
В шинку дівки та молодичі
Козак душа справедлива, сорочки не має,
Коли не це, так воши бє, таки не гуляє.

Хмельницький і Барабаш.

Ся дума описує спосіб, в якій Хмельницький видобув від Барабаша грамоту короля Владислава, котру Барабаш затаїв, а ко-

тра Хмельницькому була потрібна для викликання козацького повстання. В сій грамоті не лиш потверджувались старі „привілеї“ козацького війська і українського народу, але їй надавали ся нові. Хмельницький зтягнув Барабаша з усею старшиною козацькою з Черкас до себе до Чигирина на бенькет, а коли Барабаш впив ся і заснув, Хмельницький післав до Барабашевої післанця по королівські письма. Щоби Барабашева повірила, дав післанцеві шанку і хустину Барабаша. Одержавши потрібні документи, Хмельницький показав їх козакам на доказ, що він робить повстанє в порозуміню з королем.

Клиша був Білоцерківским полковником, Мартин Полтавский (Пушкаренко) полтавским, Богун подністровским, Матвій Борохович (здавсь Гладкий, мпргородским. Максимом Ольшаньским дума називає здавсь М. Кривоноса. Кречовский Іван, переяславский полковник мав наказ арештувати Хмельницького, але він позволив єму утечи, пристав сам до повстаня і став кіївским полковником.

* * *

Із день-години, як стала тревога на Україні
Ніхто-ж не міг обібрати ся
За віру християнську достойно стати.
Тільки обібрались Барабаш та Хмельницький
Та Клиша Білоцерківский
Оттоді вони од своїх рук листи писали,
До короля Владислава послали,
До короля виступали,
Листів, на версалів прохали.
Тоді-ж то король Владислав листи читає,

Назад відсилав, у городі Черкаському
Барабаша гетьманом настановляє :

„Будь ти, Б рабаш у городі Черкаському
[гетьманом,
А ти, Кляша, у городі Білій-Церкві полко-
[вничим,

А ти, Хмельницький у городі Чигрині
Хоть писарем військовим“.

То король навертали писав,
Самому Барабашу до рук подавав.

А Барабаш листи як взяв,
Три годи козакам знати не давав.

То Хмельницький тее догадав,
Кумом до себе прохав,

Добре угощав, а ще дорогими напйтками
[внтав.

А як став Барабаш на підпитку гуляти,
Став єму Хмельницький казати :

„Ей пане куме, пане Барабашу,
Пане гетьману молодий!

Годі тобі, пане куме,
Листи королевські держати,
Дай мені хоть прочитати!

Чи не моглиб ми з тобою у двох
Королевський лист прочитати,
Козакам козацкі порядки подавати,
За віру християньску достойно стати?“
Оттоді-ж то Барабаш, гетьман молодий,
Не хороші мисли собі має

І стиха словами промовляє :

„Ей куме, каже, куме, пане писарю військовий,
На що нам королевські листи читати,
На що нам козакам козацкі порядки давати?
Ми даві не даєм, в військо польське но йдем,
Не луччєб нам з Ляхами, мосцївими панами
Мирно пробувати,

З упокоєм хліб-сіть по віквічній уживати,
А ніж пійти лугів потирати,
Своїм тілом комарів годувати?
Оттогді-то Хмельницький
На кума свого Барабаша
Велике пересердие має,
Ще кращими напитками витає.
Оттоді то Барабаш, гетьман молодшій,
Як у кума свого Хмельницького
Дорогого напитку напив ся,
Так у нього і спать повалив ся.
Оттогді-то Хмельницький добре дбав,
Із правої руки, із мезинного пальця
Щирозлотний перстень ізняв,
Із лівої кишені ключі виймав,
Зпід пояса шовковий платок висмикав,
На слугу свого вірного добре кликав-покликав:
„Ей слуго ти мій повірений Хмельницького!
Велю я тобі добре дбати...
Велю я тобі значки від моїх рук забрати,
Самому на доброго коня сідати,
До города Черкаського скорим вреям,
Темною годиною прибувати,
Барабашській панї низький поклон покласти,
Ключі папї Барабашовїї подати,
Листів королевських питати,
Королевскі листи до рук добре приймати“.
Оттодіто слуга, повірений Хмельницького
Добре дбав; на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим часом,
Темною годиною прибував,
До пані Барашевої у двір уїжджав,
У сїни вийшов, шличок із себе скидав,
У світлицю ввійшов, низький поклон послав,
Тї значки на скамі покладав,
А ще стиха словами промовляв:

„Ей пані, каже, ти, пані Барабашева,
Гетьманова молодая!
Уже-ж тепер твоїй пан гетьман молодий
На славіній Україні з Хмельницьким
Великі бенькети вечняють.
Веліли вони тобі сїї значки до рук приймати,
А мині листи королівські віддати,
Чи не моглиб вони із кумом своїм
Хмельницьким у двох прочитати
І козакам козацкі порядки давати“.
Оттоді-ж-то пані Барабашева, гетьманова
Як ударить ся об поли руками,
Як обіллеть ся дрібними сльозами
І промовить стиха словами:
„Ей не з горя з біди моему пану Барабашу
Схотїло ся на славіній Україні
З кумом своїм Хмельницьким
Великі бенькети вечинати.
Десь моему панови лихом занудилось,
Що з Хмельницьким гуляти схотїлось!
Нащо-б їм королевські листи у двох читати?
Не лучче-б їм із Ляхами, мостивими панами
З упоковм хлїб-сіль вічнії часи уживати?
А тепер нехай не зарікаєть ся Барабаш,
Гетьман молодий
На славіній Україні огнїв да тернів ізгашати,
Тїлом своїм паньским комарі годувати —
Від кума свого Хмельницького!
Ей слуго повірений Хмельницького!
Немогу я тобі листи королевські до рук подати,
А велю я тобі до воріт отхожати;
Пійди в глухім кінци під ворітьми
Листи королевські у шкатулі із землі візьми!“
Оттоді-то слуга повірений Хмельницького
Як сї слова зачував, так скорим часом,
Пильною годиною до воріт отхожав,

Шкатулку з землі
З королевскими листами виймав,
Сам на доброго коня сїдав,
Скорим часом, пильною годиною
День і ніч до Чигрина поспішав
До города Чигрина прибував,
Своєму пану Хмельницькому
Королевскі листи до рук добре віддав.
Оттодіто Барабаш від сна проснав ся;
У кармані поглядає — аж ключів не має...
Став у свого кума Хмельницького
Королевскі листи у руках доглядати...
Тоді їй напитуку дорогого не пошває,
А тільки двома кіньми з двора
Тихо виїзджає, думає, гадає,
Як пана Хмельницького до рук прибрати,
Ляхам віддати.
І на старосту свого Крачевского кличе,
Добре покликає:
Ей старосто, мій старосто Крачевский!
Коли-б ти добре дбав,
Кума мого Хмельницького живцем узяв,
Ляхам, мостивим панам, до рук подав;
Що-б нас могли Ляхи, мостивії пани
За білзорів почитати".
Оттоді то Хмельницький, як сїї слова зачував,
Так на кума свого Барабаша
Велике пересердие мав,
Сам на доброго коня сїдав,
Слугу свого повіреного з собою забирав.
Тоді поїхав пан Барабаш путьом-дорогою,
А пан Хмельницький лугом-Базалугом.
І случилось пану Хмельницькому
З правої сторони чотири полковники:
Оден полковник — Максим Ольшанський,
А другий полковник — Мартин Полтавський,

Третій полковник — Іван Бочун,
А четвертий — Матвій Борохович.
Отоді-то вони на славу Україну прибували,
Королевські листи читали,
Козакам козацкі порядки давали.
Тоді-то у святій день
У божественній у ввоторник
Вони на людській табори ізїзджали,
Козаків до сходу сонця пробуждали
І до козаків стиха словами промовляли:
„Ей козаки, друзі-молодці, добре дбайте!
Од сна уставайте, руске оченаш читайте,
На ляцкі табури наїзджайте.
Ляцкі табури на три части розбивайте,
Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте,
Кров їх ляцку з жовтим піском мішайте,
А віри своєї християнської на поталу,
У поругу в вічні часи не подайте!“
Тавже тоді козаки, друзі-молодці добре дбали,
Від сна уставали, руский оченаш читали,
На ляцкі табури наїзджали,
Ляцкі табури на три части розбивали,
Ляхів, мостивих панів, у пень рубали,
Кров їх ляцку з жовтим піском мішали,
Віри своєї християнської на поталу,
У поругу в вічні часи не подали.
Отодіто Барабаш, гетьман молодий
Кенем поїжджає, плаче-ридає,
І до свого кума стиха словами промовляє:
„Ей куме, каже куме, пане Хмельницький,
Пане писарю військовий!
На-що-б тобі королевські листи
У пані Барабашевої визволяти?
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам козацкі порядки давати?
На що нам за віру християнську

Достойно, праведно стати?
Лучче з Ляхами, мостивими панамп
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати!“
Та вже пан Хмельницький
Від свого кума сі слова зачуває,
Та до свого кума з гордостю
Вже сі слова промовляє:
„Ей куме, куме, пане Барабашу,
Пане гетьмане молодий!
Як будеш ти мні сіми словами докоряти,
Та вже я не зарікаюсь тобі самому
З пліч головку як галку зняти,
Жону твою і дітей у полон живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати!“
Як Хмельницький сі слова зговорив,
Так гаразд добре й учинив:
Своєму куму Барабашу, гетьману молодому
Із пліч головку як галку ізняв,
Жону його із дітьми живцем забрав,
Турському салтану в подарунку одіслав;
Та вже тоді Хмельницький гетьманом став.
Оттоді-ж-то козаки, діти, друзі молодці
Добре дбали і стиха словами промовляли:
„Ей, пане гетьмане Хмельницький.
Батьо наш, Зіновю, Богдане Чигиринський!
Дай Господи, щоб ми за твоєї голови пили
[й гуляли,
А неприятели під ноги топтали,
А віри християнської на поталу,
У поругу в вічний час не подали!“
Та вже тоді вони померли,
А їх слава не помре й не поляже!

Польско-жидівський гнет і повстанє.

Коли Хмельницький видобув від Барабаша королівські грамоти, утік з сином Тимошем і кількома товаришами на Запорожє. Запороска старшина рішила ся розпочати в обороні України війну з Польщю. З Січи поїхав Хмельницький до кримського хана, котрого також позискав для своєї справи. Запорожці проголосили Хмельницького гетьманом України і разом з Перекопскою Ордою рушили против передового відділу польскої армії, котрий під проводом Стефана Потоцького вже був переступив українсько-запороску границю і запороскими степами осував ся на полудне. Прийшло до бою над Жовтими Водами. Польске військо, хоч воно було сильнійше від козацького, знищено. Стефан Потоцький погиб. Головна армія польска під проводом двох гетьманів: Миколи Потоцького і Калиновського, котра вже була недалеко Запорожа, бо коло Черкас, зачала на вість про жовтоводську битву скоро відступати. Однак козаки здігнали польську армію під Корсунем. Вій скінчив ся для Поляків еще гірше, ніж над Жовтими Водами. Майже всю армію польську перебито, або полонено і подаровано Татарам. Між сими були також оба польські гетьмани.

Перші дві думи показують, що народ України мусів витерпіти від Жидів, котрим поляки виарендували все, навіть церкви! На сей гнет народ відповів нарешті повстанєм. Пісня „Очищена Україна“ зложена з кількох уривків.

Побивши Поляків на урочищах Жовті Води і під Корсуном, Хмельницький стає табором коло Білої Церкви, де організує в армію козаків і численні ватаги хлопів і міщан, які з усіх українських земель стягалися до його табору. Хмельницький поділив їх на полки. Найчисленніший був полк Максима Кривоноса (Перебийноса), бо мав від 20 до 30 тисяч людей. Кривоніс і Печай належали до сих полковників Хмельницького, котрі були за цілковитим впиниценом поляків і всякого паньства на Україні. Коли Хмельницький стоїть під Білою Церквою, по цілій Україні вештаються зазброєні ватаги (загони) і б'ють панів. Кривоніс і інші поруйнували майже всі міста на Україні і на Поділю до самої Горині і всюди повирізували панів і жидів. Пани вивтікали за Вислу, а на Україні і Поділю не лишила ся ні одна душа польська. Янічар, князь Ярема Вишневецький зібрав тоді власне військо і рушив через Білу Русь на Україну ратувати Польщу і панів. Бже на Волині спер его Кривоніс і не пустив дальше. Вишневецький відступив до Збаража, лишив там військо, а сам поїхав на соїм у Варшаву. Тимчасом поляки зібрали велику армію і вислали против Хмельницького. До бою прийшло біля міста Пляви в понеділок 20-вересня. По дводневних герцях полк Кривоноса, котрій незамітно відділив ся був від козацького табору, вивернувши кожухи вмаширував назад в табор з криком „Аллах!“ Поляки гадали, що се Татари прийшли козакам на поміч і се вистало, щоби в польським таборі викликати нечуваний нелад і замішане. Цілодневний бій скінчив ся для поляків

величезними стратами. Вся старшина польська утікла, полишаючи команду над здесяткованим військом Вишневецькому. Коли рештки польського війська довідалися, що гетьманці утікли, пішли і собі в ристіч. Сам Вишневецький утік так, що вже на другий день був у Львові.

По облозі Львова і Замостя Хмельницький вертає до Києва і переговорює з Польщию. Переговори не довели ні до чого і в 1649 р. війна розпочалася наново. Передове польське військо Хмельницький обложив під Збаражем. Довідавши ся, що на поміч обложеним іде нова польська армія під проводом самого короля, Хмельницький лишив під Збаражем сторожу, а з головною силою пішов на зустріч королеви. Коло Зборова Хмельницький розбив поляків, а коли вже мав в руках їх табор разом з королем, татарський хан не дав Хмельницькому використати побіди, лише приневолив его здержати різню і помстити ся з поляками. Заключено угоду, після котрої Україна (воєводства: Чернігівське Київське і Брацлавське) відділено від Польщі. Число вільних козаків обмежено на 40.000 (реєстр), а решта народу мала вернути в підданство старостів і панів.

Ідучи з всім козацьким військом і з усею ордою під Зборів, Хмельницький лишив під Збаражем лише зазброєні хлопські ватаги і татарський відділ. Вони пильнували аби замкнені під Збаражем поляки не утікли. В польському таборі вже не було їди. Козаки насміхалися з замкнених поляків, котрі їли конину, пси і коти. Вишневецького, котрий сильно терпів від рани в носі, викликували, щоби

вийшов потанцювати. Сі насмішки до нині лишили ся в народних піснях. Коли в польськім таборі вже й коний, ні пзів не стало і поляки мусіли або здати ся, або вимерти з голоду, надійшла вість, що війна скінчена, бо хан, а через него і Хмельницький заключили мир з Польщю.

Народна маса була невдоволена з зборівського договора, бо на его підставі стали вертати на Україну панци, а всі ті, що не могли увійти в обмежений на 40.000 козаків реєстр, мусіли вертати в ярмо панщини і дальше терпіти від панської самоволі. На чолі сих невдоволених станув горячий прихильник і опікун народної маси, браславський полковник Данило Нечай. Нечай очищував дальше своє воеводство з всего паньства і дальше бив неоправних гнобителів народу. Поляки, котрі рішили ся назад завести на Україні старопольску господарку панську, вислали в 1651 році против Нечая гетьмана Калиновского. Поставивши в Ворошилівці над рікою Богом передну сторожу під командою сотника Шпаченка, Нечай усадовив ся з своїм 4-тисячним відділом в місточку Краснім і ждав там на підкріплення. Нечай не бояв ся нежданого напалу, бо був певний, що як надійдуть Поляки, то Шпаченко, котрого вислав на се, аби пильнував рухів Поляків, дасть єму про се знати. Тимчасом Калиновский, котрий 20 лютого 1651 втрушив з Станиславова, напав неждано на відділ Шпаченка і перебив єго до одного, так що нікому було дати в Красне вісти і Нечая перестерегти. Нечай з своїми козаками справляли масляницю. Польске війско

явило ся несподівано під містом, перебіло п'яну сторожу і в місто вступив оден відділ. Коли счинив ся крик і деякі міщани донесли бенкетуючому Нечаяви, що Поляки вже в місті, він висьміяв їх, бо гадав, що се вертає козацка сторожа. Побачивши Поляків на власні очі, Нечай зібрав тих, що з ним бенкетували і справив між Поляками правдиву різню. Вирвав з рук хорунжого знамя і вже гнав їх з міста, коли з другої сторони вдерся до міста другий відділ Поляків. Справа була тепер програпа. Поляки хотіли доконче взяти Нечая живого, щоби відтак дерти з него паси та вбити на паль. В его очах погіб его брат. Нечай, хоч порубаний, не давав ся, лише валив кругом себе стеси трупів і упав від мушкетної кулі. Козаки еще боронили ся в замку, але Поляки здобули его. Ціле місто вирізали, навіть попів, що правили над трупом Нечая. Трупа не хотіли поляки видати навіть за гроші, лише посікли на дрібній мак і пустили з водою. Спасла ся лише гслова Нечая, котру козаки поховали в якійсь церкві св. Варвари.

На підставі зборівського договору, польське військо не сміло вступати в границі брацлавського воеводства. Супротив того похід Поляків против Нечая був зломанєм договору і не був воєнним походом, лише звичайним розбишадким нападом, а убитє Нечая було звичайним кримінальним мордом. Нечая Поляки не убили, лише замордували!

З імен героїв нашої старини жадне не загніздо ся в памяти народу так, як імя Нечая. Се, що Нечай був виразом бажань і стремлїнь народної маси, був оборонцем

сеї маси і за се наложив головою, зробило єго імя безсмертним. Про всіх героїв козаччини разом, не задержало ся тільки пісень, що про Нечая. Коли про інших героїв, про поодинокі події співвають лише в сих або тих сторонах нашої землі, то про Нечая, про єго замордоване співвають скрізь, у кождім, кождіськім, і найтемнійшій куті рускої землі. Навіть в Галиччині, де дуже мало пісень про українських героїв і про се, що діяло ся на Україні, про Нечая співвають майже в кождім селі. Надрукованих варіантів пісні про смерть Нечая маємо доси 77, а може й більше. Всі ті варіанти ужито до будови поданої нами пісні. Окрім друкованих, увійшли в склад нашої пісні уступи доси недрукованого варіанту з Галичини, іменно з Снятинщини який ми дістали від Л. Мартовича і дра Е. Озаркевича.*; В сїм снятиньскім варіанті знайшли ми се, що хибує *всім иншим* доси звисним варіантам, іменно се, що характеризує становище Нечая в суспільно-політичних справах. В сїм варіанті є як раз ті уступи, котрі поясняють, чому імя Нечая стало ся безсмертне в пам'яті руского народу. Діяльність Нечая характеризують слова снятиньского варіанту: „Ой хоть я загину, є в мене брат Гнида — Не лишить ся в нашім краю ні ляха, ні жида! Ой хоть брат загине, то я маю сина — Не лишить ся в нашім краю панская дитина!“ (в другім вар. „панска ні дитина!“)

*) Рядки з снятиньского варіанту зазначені зв'язкою: *

I.

Як від Кумівщини да до Хмельницьчини,
Як від Хмельницьчини да до Брянщини,
Як від Брянщини й до сего-ж то дня,
Як у землі кралевській да добра не було:
Як жиди рандарі
Всі шляхи козацкі зарандували,
Що на одній милі
Да по три шинки становили...
Становили шинки по долиах,
Зводили щогли по високих могилах.
Іще-ж то жиди рандарі
У тому не перестали: на славній Україні
Всі козацкі торги заорандували,
Да брали мито-промито:
Від возового по пів золотого,
Від пішого пішениці по три денежки мита.
[брали,
Від неборака старця брали курп да яйця,
Да іще питає: „Щи нема, котик, сче, цого?“
Іще-ж то жиди рандарі
У тому не перестали:
На славній Україні
Всі козацкі церкви заорандували.
Котрому-б то козаку альбо мужику
Дав Бог дитину появили,
То не йди до попа благословиться,
Да піди до жида-рандара, да полож шостак,
Що б позволив церкву одчинити,
Тую дитину охрестити;
Іще-ж то котрому-б то козаку
Альбо мужику дав Бог дитину одружити,
То не йди до попа благословити,сья,
Да піди до жида рандара,

Да полож битий тарель,
Що-б позволив церкву одчлнити,
Тую дитину одружити.
Ще-ж жиди рандари у тому не перестали:
На славній Україні
Всі козацкі ріки заорандували.
Перва на Самарі, друга на Саксані,
Третя на Гнилій, четверта на Пробоїній,
Пята на річці Кудесці.
Которий би то козак або мужик
Ісхотів риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити,
То не йди до пана благословиться,
Да пійди до жида рандара,
Да постуши ему часть оддать,
Що-б позволив на річці риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити,
Тоді-ж то оден козак мимо кабак іде,
За плечима мушкет несе,
Хоче на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити.
То жид-рандар у квартиру поглядає,
На жидівку свою словами промовляє:
„Ей жидівочко-ж моя Рася!
Що сей козак думає,
Що він у кабак не вступить,
За денежку горілки не купить,
Мене, жида-рандара, не перепросить,
Що-б позволив ему на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити“.
Тоді то жид-рандар стиха підходить,
Козака за патли хватає.
То козак на жида-рандара скоса,
Як ведьмідь, поглядає
Іще жида-рандара мостивим паном узпває:
„Ей жиду, каже, жиду-рандаре, мостивий пане!

Позволь мині на річці ути вбити,
Жінку свою з дітьми покормити“.
Тоді жид-рандар у кабак вхождає,
На жидівку свою стіха словами промовляє:
„Ей жидівочко-ж моя Рася! Буть тепер
У Білій Церкві наставним равом:
Назвав мене козак мостивим паном“.
Тоді-то у святий божественний день у че-
[тверток,

Як жиди-рандари у Білу Церкву
На сейм збиралсь,
Один до одного стіха словами промовляли:
„Ей жиди-ж ви, жиди рандари!
Що тепер у вас на славній Україні слышно?“
„Слышен, гворить, тепер у нас
Гетьман Хмельницький:
Як від Білої Церкви да до славного Запорожа
Не така, стоїть жидівска сторожа“!
Тоді обозветься оден жид Оврам
(У того був невеликий крам —
Тільки шпильи да голки,
Що ходив по-за Дніпром
Да дурив козацкі жінки):
„Ей жиди-ж ви, жиди-рандари,
Як із Низу тихий вітер повіне,
Вся ваша жидівска сторожа погине“.
Тоді-ж то як у святий день
Божественний у вівторник
Гетьман Хмельницький козаків
До сходу сонця у похід виправляв
І стіха словами промовляв:
„Ей козаки ви, діти, друзі!
Прошу вас, добре дбайте,
Від сна вставайте, руский оченаш читайте,
На славу Україну прибувайте,
Жидів-рандарів у пень рубайте,

Кров їх жидівську у полі
З жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у поругу не подайте,
Жидівському шабашу не польгуйте"!
Отогді-то всі жида-рандарі догадливі бували,
Усі до города Полонного повтікали.
Тоді-то Хмельницький
На славу Україну прибував,
Ні одного жида-рандара не заставав.
Тоді-то Хмельницький не пишній бував,
До города Полонного прибував,
Від своїх рук листи писав,
У город Полонного подавав,
А в листах прописував:
„Ей Полоняне, полонянська громада!
Коли-б ви добре дбали,
Жидів-рандарів мені до рук подали“.
Тоді-то Полоняне ему відписали:
„Пане гетьмане Хмельницький!
Хоть будем оден на одного лягати,
А не можем тобі жидів-рандарів
До рук подати“.
Отоді-то Хмельницький
У другий раз листи писав,
У город Полонного подавав:
„Ей Полоняне, полонянська громада!
Нехороша ваша рада.
Єсть у мене одна пушка Спрота
Одчиняться ваші залізни широкі ворота“.
Тоді-то як у святій день
Божественний у четверток
Хмельницький до сходу сонця уставав,
Пушку Спроту упереду постановляв,
У город Полонное ближій прибував.
Тоді-то жида-рандари
Гірким голосом заволали:

„Ей Полоняне, полонянська громада!
Коли-б ви добре дбали,
Од Польщи ворота одбивали,
Да нас за Вислу річку
Хоч у одних сорочках пускали!
То-б ми за річкою Вислою пробували,
Да собі дітей джидали,
Да їх добрим ділами наущали
Що-б на козацку Україну
І кривим оком не поглядали“.
Отоді-то козакам у городі Поллонному
Дана воля на три часа з половиною:
„Пійте — гуляйте!
Коло жидів-рандарів собі здобу хорошу майте“.
Тоді-то козаки у городі Полонному пили-
[гуляли;
Здобу хорошу собі коло жидів-рандарів мали;
Обратно на славу Україну прибували,
Очертом сідали,
Сребро й злато на три часті паювали;
Первую часть на Покрову Січовую
Да на Спаса Межигорського оддали.
Другу часть на меду
Да на оковитій горілці пропивали.
Третю часть между собою козаками паювали.
Тоді-то не оден козак за пана
Гетьмана Хмельницького просив,
Що не оден жидівський жупан зносив“.

II.

Земле польська, Україно подольська!
То вже тому не рочок і не два минає,
Як у християнській землі добра не має,
Як зажурилась да і заклопоталась бідна вдова, —

Тото не бідна вдова — то королєвська земля:
Що стали жиди великий одкуп давати,
Стали оден од одного на милю
Оранди становити.
Як іде український козак, то й корчму минає,
А жид вибігає да українського козака
За чуб хватає, да ще його
Двома кулаками по потилиці затинає:
„Козаче-левенче!
За що я буду ляхам рату платити,
Що ти мимо корчми ідеш
Да і корчму минаєш“.
Коло українського козака всю зброю одбирає.
А на Україні козак за жидом похожає,
Ще його вельможним паном називає...
А жид до жидівки словами промовляє:
„Хозяйко моя Рейзю,
Якої то я на Україні слави заживав:
Що мене козак український
Ще й вельможним паном називав!“
Ще-ж і тим жиди не сконтентували,
Що три річки в одкуп закупиляли:
Одна річка Копрочка,
Друга річка Гнилобережка,
А третя — за Дніпром Самарка;
Що мав би чоловік піти да рибя піймати,
То ще він до річки не добігає,
Уже він жидови за одкуп найкрасче обіщає.
Ще-ж і тим жидове не сконтентували;
Где була яка річка велика,
Мости в одкуп забрали,
Од верхового по два шаги брали,
А од пішого по шагу,
А од бідного старця, що він випросить,
То одбирали пшоно і яйця.
Як то був пан Хмельницький,

Житель чигиринський,
Козак лейстровий, писар військовий;
Як він сєе зачував,
То указ писав, імператору до рук подавав,
А імператор указ писав,
В Черкаси до рук подавав;
А пан Хмельницький, житель чигиринський,
Козак лейстровий, писар військовий,
Як того указа до рук достав,
На ринок вихожає, знамена виставляє,
Друзів панів-молодців на герць викликає:
„Друзі, панове молодці,
Охотники, броварники!
Годі нам по броварях пива варити,
По винницях да її по проваллях валятися;
Да ідїть ви жидів да ляхів
З України згоняти, то будете ви собі мать
Хоть на три дні хорошенько
По козацки погулять!“ —
Як почали друзі, панове-молодці
Жидів да ляхів з України згоняти,
То в которого не було драної невірної
[кожушини,
То її тої надїв жидівські кармазини.
То вони собі хорошенько по козацки похажали,
Та щей по карманах срібні гроші мали.
Ще-ж то рано-пораненьку в середу,
Як заняв пан Хмельницький
Поперед-себе жидів череду:
Которі жиди шабасували,
А которі до города польского утікали.
„Вже-ж ти, рабине Мошку, бери на віз дошку,
А ти, Срулю, бери порох да кулю,
А ти, Чую, бери рушницю,
А ти Гершку, бери підгерстя,
А ти Йосю, бери на поготову осю,

А ти Шмулю, бери друччя да двило,
А ти Іцик, бери бицик,
Да будемо коні поганяти,
Да будемо од пана Хмельницького
До города польского втікати“.
А як був собі жид — старий Хвайдиш,
Да мав собі крам: шицьки да голки,
А третій люльки. Да і той у клунки склав
Да за нами біжав пішки;
І той старість свою потеряв —
Од пана Хмельницького утікав,
І той панови Хмельницкому
Ще й голими пятами наживав.
А як у польське город убрався,
Да стали жиди Мейора на підслухи впислати:
Чи ще-ж то далеко пан Хмельницький
З війском прибуває?
А жидок Майорко з глузду спав,
Да ледве він і сам до города польского припав.
А пан Хмельницький житель чигиринський,
Козак лейстровий писар військовий,
До польского города прибував,
Да старими жидами орав,
А жидівками боронував,
А которі були малі діти,
То він їх кіньми порозбивав.
Як узiali з польского города втікати,
Як узiali свого рабіна Мошка проклинати:
„Бодай ти Мошку щастя-долі не мав,
Як ти по-багато на Україні одкупу брав!
А як би ти, Мошку,
Да брав на Україні одкупу по-трошку,
То ми-б на Україні проживали,
То нас би козаки українські
Вельможними панами велічали“.
А як-то був жид Янкель,

То він коло школи похочає,
Да по школі плаче-ридає:
„Школо наша, школо богомільнице,
Вже нам у тобі не бувати,
І тебе не продавати,
За тебе грошей не брати
І в карман не ховати,
Треба тебе на Україні покидати,
Да ще в тебе будуть козаки українські,
Да ще будуть в тебе нескребені свині загаляти“.
Як стали од польського города
До Случи річки прибувати,
То пан Хмельницький, житель чигиринський,
То він почей не досипляє,
Коло Случи річки ляхів і жидів доганяє.
Скоро догнав у вечері пізно,
І там стало повернутися тісно.
І там до них прибуває,
Ще на козаків гукає, словами промовляє:
„Друзі, панове молодці!
До Случи річки прибувайте,
Жидів да ляхів у пень рубайте,
І до них по козацки словами промовляйте:
Жиди да ляхи примічайте,
О то буде по той бік Случи ваше,
А по сей бік буде пана Хмельницького й наше!“
Як почали жиди да ляхи
З паном Хмельницьким споляться,
Що-б пополам пива наварити,
То вже-ж то бували лядські дрова,
А Хмельницького вода,
То був жидівській ячмінь,
А Хмельницького хміль...
То як пива наварили,
Тоді Хмельницькому славу на віки сотворили
Да хотя-ж то був пан Хмельницький,

Житель чигиринський,
Козак лейстровий, писар військовий,
Лицар добрий — да помер...
А тільки вго слава козацка-молдецка
Не вмере, не поляже.
Та буде вона славна, між друзям-молодцям.
Од нині й до віку.
Даруй, Боже, всему миру живому
І нам на здоровя,
Та многі літа, від нині й до віка!

Справлене похибок: На сторони 174 замість рядків 3-го і 4-го від долу, має бути: Під город Полонянов ближей прибував, Пушку Сироту упереду постановляв, У город Полонного гостинця подавав.

Рядок 5-ий на стор. 173 має кінчити ся так: „Буть мені тепер“. В 21-ім рядку замість „шпильни“ має бути шпильки“.

Жовті Води.

Чи не тойто хміль, що коло тичин веться?
Гей тойто Хмельницький, що з ляхами беться.
Чи не тойто хміль, що по ниві грає?
Ой тойто Хмельницький, що ляхів рубає.
Чи не тойто хміль, що у пиві кисне?
Ой тойто Хмельницький, що ляшеньків тисне
Гей поїхав Хмельницький ік Жвстому Броду,
Гейі неоден лях лежить головою в воду.
Не пий Хмельницький дуже тої жовтої води:
Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди...
„А я ляхів не бою ся і гадки не маю,
За собою великую потугу я знаю,

І ще татарську орду за собою веду...
А все вражі ляхи на вашу біду!"
Утікали ляхи, погубили шуби...
Гей неоден лях лежить, вищірівши зуби!
Становили собі ляхи дубові хати,
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!
Утікали ляхів деякі повки,
Їли ляхів собаки і сірії вовки.
Гей там поле, а на полі цвіти:
Не по однім ляху заплакали діти.
Гей там річка, через річку глиця:
Не по однім ляху зісталась вдовця.

Під Корсунем.

Ой обізветься пан Хмельницький,
Отаман-батько Чигиринський:
„Гей друзі-молодці брата козаки Запорозці!
Добре дбайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити зачинайте!
Ляцкій солод, козацка вода;
Лядські дрова, козацкі труда“.
Ой з того пива
Зробили козаки з ляхами превелике диво.
Під городом Корсунем вони станом стали,
Під Стеблевом вони солод замочили.
Ще її пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького
З ляхами барзо посварили.
За ту бражку
Счинили козаки з ляхами велику дражку;
Ой за той пивний молот
Зробили козаки з ляхами превеликий колот;
А за той незнатъ — який квас

Не одного ляха козак,
Як би с.....го сина за чуба тряс,
Ой не верби-ж то шумли
І не галки закричали...
То-ж то козакі і з ляхами
Пиво варить зачинали!
Ляхи чогось догадались,
Від козаків чогось утікали,
А козакі на ляхів нарікали:
„Ой ви ляхове, пеські синове!
Чом ви не дожидаєте,
Нашого пива не допиваєте?
Гей обзветь ся пан Хмельницький,
Отаман, батько Чпгиринський:
Гей друзі-молодці, брати козакі-запорозці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Від села Ситників до города Корсуня
Шлях канавою перекопайте,
Потоцкого піймайте, мені в руки подайте!
Тоді козакі ляхів доганяли,
Пана Потоцкого піймали, як барана звязали,
Та перед Хмельницького гетьмана примчали:
„Гей Потоцкий, Потоцкий!
Чом у тебе й доси розум жіноцкий?
Не годиш ся-ж ти воювати!
Не вмів ти еси в Камянськiм Подільци про-
[бувати,
Печеного просяти, куриці з перцем
Та з шапраном уживати,
А тепер не зумієш ти з нами, козаками
[воювати
І житної соломахи з тулузком уплітати.
Хиба велью тебе до рук кримському хану дати,
Що-б навчили тебе Кримці-нагаї
Сирої кобиліни жовати,
Або житньої соломахи

Бузиновим молоком запивати!
Тогді ляхи чогось догадались,
На жидів парікали:
„Гей ви, жидове, поганьскі синове!
На що-то ви великій бунт, тревоги зривали
На мило по три корчми становили,
Великі мита брали: від возового
По пів-золотого, від пішого по два гроши,
А ще не минали й сердешного старця —
Відбиралн пішоно та яйця!
А тепер ви тії скарби збирайте
Та Хмельницького еднайте:
А то, як не будете Хмельницького еднати,
То не зарікайтесь за річку Вислу
До Полонного прудко тікати!“
Жидове чогось догадались,
На річку Случу тікали.
Которі тікали до річки Случи,
Ті погубили чоботи й онучи;
А которі до Прута,
То була від козаків Хмельницького
Доріженька барзо крута.
На річці Случі обломпи міст ідучи,
Затопили усі клейноди і всі ляцкі бубни
Которі бігли до річки Росі,
То zostали ся голі й босі.
Ой обізветься первий жид Гичик,
Тай хапається за бичик.
Ой обізветься другий жид Шльома:
„Ой я-ж пак не буду на сабас дома!“
Ой озоветься, третій жид Оврам:
„Ой я маю невеликий крам:
Шпильки й голки, кремія й люльки
Так я свій крам у коробочку склав,
Та козакам-пятам наживав!“
„Ой веймір! обізветься четвертий жид Давидко:

„Ой брате Лейбо! ужеж пак із-за гори
Козацкі корогви видко!“
Обізветься пятій жид Юдко:
„Нумо до Полонного утікати прудко!“
Тогді жид Лейба біжить, аж живить дріжить:
Як на школу погляне,
Його серце жидівске зівяне:
„Ой школо-ж моя, школо мурована!
Тепер тебе ні в пазуху взяти,
Ані продати, ні в кишеню сховати!
Але-ж доведеться Хмельницького козакам
На срач, на балаки покидати!“
Отсе, панове-молодці, над Полоннім
Не чорна хмара вставала;
Не одна пані-ляшка удовою zostалась.
Ой озоветься одна пані-ляшка:
„Нема мого пана Гриця!
Десь поїхав дивить ся,
Як буде козацке пиво варить ся“.
Ой обізветься друга пані ляшка:
„Нема мого пана Яна!
Десь его звязали козаки, як-би барана,
Та повели до свого гетьмана!“
Ой озоветь ся третя пані-ляшка:
„Нема мого пана Караша!
Десь его Хмельницького козаки
Повели до свого коша“.
Ой озоветь ся четверта пані-ляшка:
„Нема мого пана Якуба!
Ой Якубе, Якубе!
Десь тебе з Жовтої води,
З бистої річки Прута й до віку не буде!
Десь узяли Хмельницького козаки
Та либонь повісили его десь на дубі“.
Ой не чорна хмара над Польщою встала:
То-ж-то не одна ляшка удовою стала!

Бо на праву середу
Гнали козаки ляхів так якби череду.
Ой, которих гнали до Прута,
Була дороженька барзо крута;
Которих до Бузька,
Була дороженька барзо грузька;
А которих до Хотини, то, біжучи, попоїли;
То кидали ляхів козаки у воду,
К чортовій матери прохолоду!...

Полон польских гетьманів.

Оттак пиха наробила лиха
Коронному Потоцкому,
Оттак була і тобі скрута
Польному Калиновскому.
Оттам жолніре ідіте сьміло
На зимовиско,
В Білгороді в загороді
Майте становиско.
Нехай християне ваші Подоляне
Поросплюжують кури,
Що виловили, виносили
Ваші чури.
А ви в Татарах, в тяжких кайданах
До смерти сидіте,
Як ми від вас, так ви від нас
Тепер потерпіте!

* * *

Которі прийшли Хмельницького аби пії мали,
Самі в неволю у султанську впали.
Поїхали бучно до Криму ридвани,

З совітниками обоє польській гетьманц,
А вози скарбовії козакам zostали,
Аби з них худобу свою полатали!
Хотіли ляхи з козаків славу мати,
Аже Бог дав тому, хто ся рад смиряти.

Горе Потоцкої.

Засвистали козаченьки в похід сполупочи,
Заплакала Марусенька свої чорні очі.
„Не плач, не плач, Марусенько,
Возьмем тя з собою,
Як будемо виїзжати в чужую сторону“.
„Ой, їдь да їдь мій миленький,
Да не забавляйся,
На конику вороненькім, назад ворочайся!“
„Ой Бог знає, Бог відає, чи я повернуся,
Кінь вороний на подвірю чогось іспіткнувся!“
Ой шли ляхи на три шляхи, дороги питали:
„Сли сюда козаки йшли, чи ви не видали?“
Всі поляки, які йшли, по три коні мали,
Хвалилися полячоньки, що вони звоювали:
„Ми підемо, пане брате, козаків рубати,
А як прийде зла година, будем утікати“.
Росплачеться, розтужиться Потоцкого жона:
„Чи я-ж тобі, пан Потоцкій, давно не товкла?
Давно уже ти, Потоцкій, з козаки воюєш,
Ти козаків не звоюєш, свою силу згубиш!“

Перші побіди.

I.

Ой то ляхи-гайдамахи
Вкраїну зрубали,
Течуть річки кервавії
Темними лугами.
Ступай коню підомною
Широко ногами,
Ідуть ляхи-гайдамахи
В погоні за нами.
Летить орел понад хутір,
А в повітрі веть ся,
Ой там, ой там бідний козак
З поляками беться.
Ой годі вам, вражі ляхи,
Руску кровцю пити, —
Неодед лях молоденькїї
Посиротив діти.

II.

Розлили ся круті бережечки,
Гей, гей, по роздолі,
Пожурились славні козаченьки у неволі.
Гей ви хлопці, ви добрі молодці, не журітьсья,
Посідлайте коні воронїї... садовіть ся.
Та поїдем у чисте поле, у Варшаву,
Та наберем червоної китайки, та на славу.
Гей щоб наша червона китайка не злиняла,
Та щоб наша козацкая слава не пропала.
Гей щоб наша червона китайка червоїла,
А щоб наша козацкая слава не змарїла,
Гей у лузі червона калина нохилася,
Чогось наша славна Україна зажурплася.

А ми-ж тую червону калину та підніmemo
А ми-ж свою славу Україну,
Гей, гей, та розвеселимо.

Очищена Україна.

Повіяли вітри все буйніі,
Пішли дворяне все смутніі...
Берег з берегами, а круча з кручами —
Там дворяне проходили,
Кидують отчизну і свою дідизну,
Свої пасіки й левади.

* * *

Та не має лучше, та не має краще,
Як у нас на Україні:
Та не має ляха, та не має пана,
Не буде зміни.
Ой не буде лучше, ой не буде краще,
Як у нас на Україні,
Та не має ляха, та не має жида,
Не має Уцї!

Побоевище.

Козак полем проїзжав...
Ой виїхав край могили,
Край могили верховини.
„Ти могило Верховино!
Чому рано не горіла?“

— Ой я рано не горіла,
Бо кривдею обкпіла.
„Ой якою?“ — Козацкою,
В половину із ляцкою.

Мордованє панів.

Ой горе, горе, нещастная доле!
Ізорала Марусенька мислоньками поле,
Карими очима та й заволочила,
Дрібними слізоньками все поле змочила!
Ой по горі по високій та яра пшениця,
А по луці, по зеленій, шовкова травиця.
А по тій же по травиці два козаки ходять,
Та вороних коней водять, не добре говорять.
„Ой поїдем, пани братці, до Марусі в гості!“
А в тієї Марусеньки весь двір на помості.
Приїхали до Марусі два козаки в гості.
Оден козак край ворітець кониченька вяже,
Другий козак під віконцем добривечір каже:
„Добривечір, Марусенько, чи єгомосьць дома?“
„Нема пана дома, поїхав на лови .
„Марусенько пані! виїди хоч сама!“ —
Марусенька пишна в черевичках виїшла,
По світлонці йде, аж світлонька гуде.
В сінетки вступила, на порозі стала.
На порозі стала, коника пізнала.
„Несть ви, козаки, єсть ви гайдамаки!
Що ви мого пана молодого забили!“
„Марусенько пані! Почім ти пізнала?“
„Во я свого пана коника признала“.
„Неправдоньку, пані, неправдоньку кажеш,
Неправдоньку кажеш, нещире говориш.
Ой ми в єгомосьці коника купили,
З глибокої криниченьки могорич запили;

На гниленькій колодочці гроші полічили.
Ой суть тому свідки зелені дубочки,
Схилили дубочки верхи до купочки".
Як взяли Марусеньку лугами-ярами,
Та повезли Марусеньку битими шляхами,
Привязали Марусеньку до сосни плечима,
До сосни плечима, в темній луг очима.
Запалили сосну з верху до коріня.
Сосенка горить, Маруся кричить.
Уже її біле тіло та й понелом сіло,
Уже її руса коса до гори димом пішла.

Перебийніс.

Ой почувайте і повідайте,
Що на Україні повстало,
Що за Дашовим під Сорокою
Множество ляхів пропало.
Перебийніс водить не много —
Сімсот козаків з собою,
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою!
Ой пийте ляхи, води з калюжі, води болотнянці,
А що пивали на тій Україні
Пива та меду ситні.
Дивують панци, песькії сини,
Що козак уживає...
Уживає козак шуку рибаху,
Ще з водою соломаху.
Та по чім козак славен?
Наїв ся риби і соломахи з водою,
З мушкетом стане, а серце вяне,
А лях від жаху вмирає!
Ой чи бач, ляше, що наш Хмельницький
На жовтім піску підбив ся?

Від нас козаків, добрих юнаків
Нї оден ляшок не скрився.
Ої диви ся ляше, що козак пляше,
На воронім коню перед тобою?
Ти, ляше, злякнеш, із коня спадеш.
Сам присиплеш ся землею.
Ої чи бач, ляше, що ро Случ наше,
По Костяную могилу.
А що не схотїли, забунтували
Тай утерали Вкраїну.
Зависли ляшки, зависли,
Як чорна хмара на Вислі..
Ляцкую славу загнав під лаву,
Сам бравий козак гуляє.
Нуте, козаки, у скоки,
Заберемо ся під боки,
Заженім ляшка, вражого сина,
А за Дунай глибокий!
Ої нависли ляхи, нависли
А як ворони на вишні,
Не попустимо ляхви із Польщи,
Поки нашої жизности!
Гей нуте-ж козаки, нуте-ж у скоки,
Поберемо ся в боки,
Загнали ляхів геть аж за Вислу,
Не вернуть ся і в три роки!

Смерть Перебийноса.

Ої не розвивай ся, ти зелений дубе,
Бо на завтра мороз буде!
Ої не шуми дуже дуже, і ти зелений дубе.
Бо під тобою, зелений дубе, вся баталія буде!
Ої не розвивай ся червона калино,

Бо за тебе, червона калино, неоден тут згинє!
Ой лугами та берегами розвивали ся віти:
„Хочуть тебе, Перебийносе, ляхеньки убити!“
Ой за лугами, за берегами, схилили ся віти
Засідають вражі ляхи Перебийноса вбпти!
„Ой я ляхів, ой я панів, я їх не бою ся,
Є ще в мене кінь буланій, з ляхами побю ся!“
Ой як-же поїхав козак Перебийніс до куми
[риби їсти,
Аж прибігають із-під Дашева препоганії вісти:
„Бережися, та пан Перебийніс, від темного
[лугу,
Їде ляхів сорок тисяч буде велика потуга!
Ой бережися, Перебийніс, від гори Шамати!“
„Не бою ся від гори Шамати;
Є у мене козаченьки, оден буде сотню гнати!“
Ой того Перебийніс зовсім її не гадає,
Веде коня в нову станю, сам в куріні гуляє.
Ой відсуне Перебийніс від ринку кватирку,
Аж бігають ляхи як шашки по ринку.
Ой як крикне козак Перебийніс на чуру малого:
Ой виводь чуро, та виводь малиї, коня
[буланого!
Ой сідлай чуро, ой сідлай малиї, мниї буланого,
Собі-ж сідлай другого, старого гнідого,
Та підтягай, малиї чуро, та попруги стуга,
Бо буде-ж нам, малиї чуро, велика потуга!“
Ой та не вспів-же та козак Перебийніс
Та на коника сісти,
Як узяв ляхів, вражих синів, на капусту сікти.
Ок як повернеть ся козак Перебийніс
Та на лівеє плече,
Аж із під Дашева та до Волохова
Кривавая річка тече!
Ой як повернеть ся, козак Перебийніс
Та на правую руку,

Аж не вискочить його буланенький
Із лицького трупу!
Ой як вгляпеть ся козак Перебийніс
Та на чуру малого,
Аж кладе чура, кладе малий,
Ще лучче від нього!
„Ой поїдьмо, малий чуро,
Та на Сорочу долину,
Одвідаєм, чура малий,
Вражу людску силу!“
Не вспів козак Перебийніс
Та до могили доїхати,
Як узяв чура, узяв малий,
Пистолі заряджати.
Ой не вспів козак Перебийніс
На могилу зїздити,
Як узяв чура, та узяв малий
З пистолів палити.
Ой уже-ж догнали ляхів, вражих синів,
Та до річки Жулини,
Ой уже ляхи, вражі сини чуру й уловили;
Й ой стали чурі та й пальці крутити:
„Скажи чуро, скажи, малий,
Ой та чим Перебийноса вбити?“
„Ой відрікте, або відорвіте та срібного гудза,
То чи не вбете, або чи не скараете
Вірного мого друга“.
„Ой не хотївже ти мені, хлопку хлопкувати,
Будеш же ти хлопку ляхам стадо напувати!“
„Ой рад бия тобі пане Перебийносе хлопкувати,
Та угнались ми далеко за ляхами,
Й доведеть ся погибати!“
„Ой тепер же ляхи, ой тепер же пани,
Ви слави зажили,

Що неживого Перебийнуса
Під могилою положили!*)

Облога Збаража.

Ой що то за хижка там на віріжку;
Пане Вишневецький, воєводо грецький
Та виведи танчик по німецьки...
Під тою хижкою пани сиділи.
Пани сиділи, собак лупили;
Ножі поломили, зубами тягали.

Смерть Нечая.

*Іхали козаки з високої гори,
*Попереду Нечай козак на воронім коні.
Ой у Краснім на ставочку туман осідає,
Чатували козаченьки та у Чорнім Гаю...
Ой у саду, у садочку річка протікає,
Гей там козак Нечайко коня нацуває:
Ой пий коню вороненький сю холодну воду,
Бо не будеш уже коню тої води пити,
Гей будеш ти, коню вороненький
На аркані сам ходити!"
Гей поставив Нечайко три сторожи в місті,
А сам пішов до кумоньки щуку-рибу зїсти.

*) Перебийніс не погіб в борбі з поляками, так як каже пісня. Історики (Антопович-Драгоманов) кажуть, що Перебийноса забрало при кінці 1648 року повітря.

*Казав Нечаєнко на кухні палити,
А сам засїв з Хмельницькою шуку-рибу їсти.
Та він засїв коло стола, здрібна промовляє,
А з кумою із любою мед-вино кружляє.
Ой зпід луга, зпід темного, зпід Чорного гаю,
Іде ляхків сорок тисяч — стережись Нечаю!
Стережи ся Нечай козак від жовтого мосту,
Бо йде ляхків сорок тисяч хорошого росту!
Стережи ся Нечай козак від крайньої брами,
Бо йде ляхків сорок тисяч як чорної хмарі!
Стережи ся Нечай козак від крайньої хати,
Бо йде ляхків сорок тисяч, хотять тебе взяти!
Ой годі тобі, Нечаєнко, пити та гуляти,
Бери пушки й зарядушки, та йди ляха

[воювати!“

Ой заржали кониченьки та посеред гаю,
Кличе козак молоденький: „тікаймо Нечаю!
Тікаймо Нечаю з високого мосту,
Бо йде ляхків сорок тисяч хорошого росту!“
„Як? Я маю козак Нечай, звідси утікати,
Свою службу козацкую ногами доптати,
Славу свою козацкую марне потеряти?
Не бійте ся, не бійте ся, пани отамани!
Поставив я стерженьку усіми шляхами.
Ой не треба утікати, не треба ся бояти,
Твоє слово козацкеє під ноженьки взяти.
*Ой ти слуго вірний, мій ти рідний брате!
*Ой як прийдуть ляхи в місто, дай же мені

[знати.“

— „А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаю...
Держи коня на припоні, не пускай на станю,
Держи собі коня в сідлі, для свого звичаю!“
Але Нечай недбайлиця, того не слухає;
Він же того й не гадає, коня не сідлає,
З кумасею, з Хмельницькою мед-вино кружляє:

„Ой єсть в мене козак Шпачок, от-то добрий
[хлопець

Ой той-же мені дасть знати, коли утікати“.

„А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаю,
Держи собі шабелечку да під опанчею,
Держи лучок і стріл пучок, для свого звичаю.
Коли прийдуть тебе ляхи, Нечаю рубати,
Щобись ся мав мій Нечаю, чим обороняти!“

„Сідлай хлопче, сідлай малий, коня вороного,
Та побіжи в чисте поле, чи йде ляхів много?“

Вертаєть ся малий хлопець аж із Полонного :

„Іде ляхків сорок тисяч, но як без одного.“

А молодий козак Нечай на тоє не дбає,
Та з кумою, з Хмельницкою мед-вино кружає;

Ой поглянув козак Нечай за тихії води,

Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди...

*Та гадав-же Нечай, що то зорі схсдять,

*А то ляхи, вражі сини боками заходять.

*Та гадав-же Нечай, що зорі згасають,

*А то ляхи, вражі сини шаблями мелькають.

Як відсуне Нечаєнко від вікна кватирку,

Ой уже-ж ляхи, вражі сини та ходять по ринку!

Подивив ся козак Нечай в горішню кватирку,

Ходять ляхи, вражі сини, як кури по ринку!

Подивив ся козак Нечай в квартиру очима,

Ой вже ляхків сорок тисяч стоїть за плечима,

Прилетіли до Нечаєнка немудрії вісти :

„Ох і же ти Нечаєнку мід-вино кружаєш,

А вже твоєї стороженьки та не ма на місті,

Обступили вороженьки, нема вже ратунку!“

Ой як крикне козак Нечай на хлопця малого:

„Табіжи хлопче, та біжи малий, відхати дохати,

Давай хлопче, давай малий, козаченькам

[знати!“

„Ой як мені, пане Нечаєнко, та знати давати,

Попили ся наші козаченьки, полягали спати“.

Ой як тупше Нечаєнко об скамію ногою :
Тепер мині за всіх одвічати своєю головою !
Ой як ударив Нечаєнко об стіл булавою :
„От тут мені, Нечаю, накладати головою ;
Кумо-ж моя Хмельницькая ; пронав я з тобою !“
Ой гукне Нечаєнко на чуру малого :
„Всїдлай чуро, всїдлай малий коня вороного !
Бо вже ляхів сорок тисяч... то еще не много !
Мені давай вороного собі буланого...
Як не даш вороного — дай води напиться ся,
Сам же буду із ляхами без козаків биться !
Підтягай чуро попруги стугенько
Щоб було мені воювати легенько.
Тепер мені молодому велика потуга,
Буде ляхів сорок тисяч, велика потуга !
Сїдлай мені вороного, собі буланого,
Ми поїдем до ляхеньків, хоч нас в немого...
Геть виріжем ляхів, геть що до одного !“
Козак Нечай своєму чурі віри не діймає,
Сам своєму вороному попруги підтягає.
Ой як став Нечаєнко таї попруги підтягати,
Стали в коця вороного ніжецьки дріжати...
„Ой ти, коню вороненький, не біїся зі мною,
Іно не доторкай землі під собою !“
Ой ще не встиг козак Нечай на коника спасти,
Взяв ляхами, як снопами по два ряди класти.
Ой не успів же Нечаєнко на коника сїсти,
Вже став ляхів, вражих синів, як капусту сїкти.
Як зачав козак Нечай на стремель ноги класти,
Взяли ся під коником усі ніжки трясти.
„Ей стій, ей стій коню, не бії ся нічого !..“
Як ударе козак Нечай коня острогами :
„Не доторкай, вороненький, до землі ногами !“
Ой кинув ся козак Нечай до тугого лука,
Оберпеть ся назад себе, а вже повно трупа.
Ой кинув ся козак Нечай від дому до дому,

Та зложив же ляхів тисяч з коний як солому.
Переїхав козак Нечай від брами до брами,
То сколотив ляшеньками, як зьвір овечками.
Недалеко-ж він заїхав: від башти до башти;
Ой як став ляхів, як став панів у три лави
[класти!

Як поверне Нечайко від брами до брами,
Стоять ляхи, вражі сини у чотири лави.
Ой оберне Нечай коня на лівое плече,
За ним, за ним ляцкая кров річенькою тече!
Повернув ся козак Нечай на правую руку,
Не вискочить Нечай кінь і з ляцкого трупу.
„Ого вам вражі ляшки, за тую причину,
Збавилисьє мого брата — за яку провину?“
Біжи-ж хлопче, біжи малий до високого мосту,
Ей дамо ляхам, вражим синам великую хлосту!“
*Подивив ся козак Нечай з гори на долину,
*Тай як крикне: „ я ще не загину!“
Ой чи той-то хміль, що в кучери веть ся,
Ой чи той-то козак Нечай, що з ляхами беть ся?
Той же-ж то хміль-хміль, що в кучери веть ся,
Той же-ж то Нечай козак, що з ляхами беть ся!
Чи не той-то хміль хмілзний, що у пиві кисне,
Ой чи той-то козак Нечай, що ляшеньків тисне?
Ой той-же то хміль хмілзний, що у пиві кисне,
Той же-ж то козак Нечай, що сто панів тисне.
Ой узали вражі ляхи чуру притомляти,
Взяв ся чурі маленькому коник потикати.
Взяли чуру маленького цюркою крутити :
„Скажи, скажи, чуро малий, чим Нечай вбит?“
„Не знаєте, вражі ляхи, чим його убити?
Срібним гудком посьвяченим рушницю набити.
Пани мої вельможні, нічим го не вбете,
Тільки кулев срібненькою під лівое плече“.
Пустили ся вражі ляхи гудзики вривати,
На Нечая, на козака куленьку зливати.

Оглянув ся козак Нечай тудя і сюда,
Ой пливе кров тай річками, кругом вже біда!
Ой пустив ся козак Нечай до гаю втікати,
За ним гонять вражі ляхи, хочуть го шіймати.
Ой удав ся козак Нечай до коня словами:
„Не доставай кінь козацкій, до землі погамн!“
Ой як стисне козак Нечай коня острогами,
За ним ляхів сорок тисяч з голими шаблями.
Ой спустив ся Нечай козак з гори на долину,
Але послав Господь з неба велику причину:
Пошпотав ся під Нечаєм коник на дитину,
Зловив його пан Борейко з коня за чуприну...
Ой вдарив ся козак Нечай по полах рукою:
„Ой прийдець ся розлучитись з дїтьми і жоною!
Тепер вже ви вражі ляшки слави доказали,
Що козака та Нечая за чуприну взяли!“
Поняв його пан Борейко з заду за чуприну:
„На день добрий, козак Нечай, як ся нам
[тут маєш?
Що-ж ти собі лиш погадав, вже в руках зістанеш.
Годі-ж тобі вражий сину ляшки воювати;
Треба-ж твою кров козацку з ляцкою змішати!“
А де-ж твої, Нечай-козак із золотом скрині?“
„А в містечку Берестечку закопані в глині“.
„А деж твої, козак-Нечай, мальовані скрині?“
„Ой забрали тоті ляшки, що пасали свині!“
„А де-ж твої, Нечаєнку, сукні до гатласи?“
„Гей посікли, порубали ляхи в шабельтаси“.
„А деж твої, Нечаєнку, воронії коні?“
„Ой зайняли вражі ляшки в великім загоні,
Ой за гаєм, за ручаєм стоять на прппоні.“
„А де-ж твої, Нечаєнку, кованиї вози?“
Під містечком Берестечком ззточені в лози“.
„А де-ж твої Нечай козак дрібненькїї дїти?“
„Ой Бог знає, Бог відає, десь пішли по сьвітї.“
„А де-ж твоя Нечаєнку молодая жона?“

„Ой в містечку Берестечку сидить собі дома.
А котрий козаченько буде з вас у місті,
Поклоніться, перекажіть нещасній невісті:
Має вона дорогії сукні і блавати,
Нехай вона приїжджає, мене викупляти.
Нехай вона назбирає досить срібла, злата,
Нехай скорійш викупляє, бо я вже у плота!“
* „Не pomoже срібло, злото, дорогії шати,
* Таки треба Нечаєви головоньку зняти!“
* „Ой хоть я загину, є в мене брат Гнида,
* Не лишить ся в нашім краю ні ляха ні жида!
* Ой хоть брат загине, то я маю сина,
* Не лишить ся в нашім краю папска ні дитина!“
Не хотіли вражі ляхи срібла, злата брати,
А веліли Нечаєнка в дрібний мак сікати.
„Гей молоді козаченки, котрий буде в місті,
Поклоніть ся матусенці, нещасній невісті:
Нехай вона, нехай плаче, а вже не виплаче,
Ой над сином, над Нечаєм чорний ворон
[краще“.

Ой за час, за годинку, за малу хвилинку,
Качаєть ся Нечаєва голова по рицку.
Качаєть ся і говорить: „Ще буду жити,
Як ся била із ляхками, так і буду бити!“
Ой не дбали вражі ляхи за козацку вроду,
Драли тіло по кусочку, пускали на воду!
Ой позїзжались козаки, та стали сумувати:
„Ой де-ж бо Нечаєнкову голівку сховати?“
Ой збирали ся славні козаки в Нечаєві палаті:
Ой нумо-ж ми премиліє браття, думати-гадати,
Ой де-ж цього, тай Нечаєнка головку сховати?“
„Ой зійдемось, пани-братя, на високу могилу,
Та виконаєм, премиліє браття, глибокую яму,
Та нагорнем, премиліє браття, високу могилу;
Та посадим, премиліє браття, червону калину,

Гей, щоб зайшла лицарская слава на всю
[й Україну!“
„Ой заховаймо та мільні брата, тай у церкві
Миколи,
Бо не буде в нас Нечаєнка ніколи, ніколи!“
„Поховаймо його головоньку в церковці
[Покрові,
Не прийдець ся козаку Нечая воювать ніколи!“
„Поховаймо його головоньку в церковці
[Пречистій,
Понїс тего козака Нечая воювать печистий“.
„Сховаймо його голівоньку де церков Варвара.
„Щоб розійшлась по усьому світу Нечаєн-
[кова слава!“
Поховали Нечаєнка в Кіїві край Варвари,
Коли зажив Нечаєнко та козацкої слава!

Іван Богун.

По замордованю Нечая польске військо рушило на Винницю, гадаючи, що може пощастить ся замордувати також винницького (кальницького) полковника Івана Богуну, одного з тих полковників Хмельницького, котрий разом з Кривоносом і Нечаєм найбільше допекли Полякам.

Богун боронив Винницю довгий час, а коли надійшов на поміч уманський полк, а в додатку прийшла чутка, що іде сам Хмельницький, Поляки утікли, але так скоро, що лишили табор, і все те, що доси парабували.

*

Як у Винищі, на границі,
Над Богом рікою
Там стояв Іван Богун Каленицький,
Обитель Комлицький
Із ляхами, мостивими панами
Чотири неділі в запорі,
Казав би, як у тяжкій, великій неволі.
Од своїх рук листи писав,
До гетьмана Хмельницького послав:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинову Чигиринський,
Помочи, поратунку дай!

. ,

Похід в Молдавщину.

Щоби в борбі з Польщию скріпити свою силу союзниками, а передовсім, щоби від Польщі відбити її союзників, Хмельницький загадав одружити свого сина Тимоша з донькою молдавського господаря (князя) Лупули. Хоч Лупула обіцяв видати за Тимоша свою дочку, не виконував обіцянки, бо він був тоді в змові з Поляками і хотів видати доньку за Дмитра Вишневецького. В додатку господар переловлював письма Хмельницького до турецького султана і відсилав їх в Польщу. Хмельницький рішив покарати зрадника і силою здобути жінку для сина. В серпні 1650 р. Хмельницький післав до Молдавщини двадцять вісім тисяч „сватів“. Козаки з Татарами спалили місто Сороки над Дністром, перейшли ріку і нищили Молдавщину. Лупула благав о поміч польського гетьмана Николая

Потоцького, котрий вже вернув був з татарскої неволі. Однак Потоцькому не в голові був союзник Польщі. Польський гетьман полював тоді в околиці Каменця на руских хлопів і мордував їх, або страшно калічив. Коли козаки спалили Яси і Сучаву, прийшли до Хмельницького послы від Луцула, котрі заявили, що господар згодив ся віддати дочку за Тимоша, заплатити Хмельницькому 10 тисяч талярів, а Татарам шістьсот тисяч (виплатили сейчас).

Із низу, із Дніпра тихий вітер повіває,
Військо козацке в поход виступає:
Тільки Бог святий знає, Бог святий відає,
Що Хмельницький думає, гадає!
Обтім не знали ні сотники, ні полковники,
Ні отамани куріннії, чури козацкії,
Ні мужі громадські. Тільки Бог святий знає,
Що наш пан гетьман Хмельницький,
Батьо Зинов Богдан Чигиринський
У городі Чигирині задумав, вже й загадав.
Дванацять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще стиха до козаків словами промовляв:
„Козаки ви молодці, їдїть же ви родинї!
Прощу я вас, добре дбайте,
Да в охотное військо поспішайте!“
За ним козаки йдуть, яко ярая пчола гудуть.
Которий козак не має в себе
Шаблі булатної, пицалї семипядної,
Той козак кий на плечі забирає,
За гетьманом Хмельницьким
У в охотне військо поспішає.
Як до річки Дністра прибував,
Сам Хмельницький наперед всіх рушав.
На три часты козаків переправляв.

А ще до города Сороки прибував,
Під городом Сорокою шанці копав,
У шанцях куренем стояв.
А ще од своїх рук листи писав,
До Василя Молдавского посилав,
А в листах приписував, словами промовляв:
„Ей Василю Молдавский, господарю Волоский!
Що тепер зо мною будеш думати й гадати:
Чи будеш бить ся, чи будеш мирить ся?
Чи на примиріє будеш приймати,
Чи славної Волощини половину отдавати?
Чи города свої волоскі уступати,
Чи червінцями полумиски сповняти,
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?“
Тоді-ж то Василій Молдавский,
Господар Волоский листи читає,
Назад відсилає, а в листах приписує:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку, Зинов Богдане Чигиринський!
Не буду я з тобою ні бить ся, ні мирить ся,
Ні городів тобі своїх волоских уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти.
Не лучче-б тобі покорить ся меншому,
Не нужли мні тобі старшому?“
Оттоді-то Хмельницький сії слова зачував,
Так він сам на доброго коня сїдав,
Коло города Сороки поїзжав,
На город Сороку поглядав,
Іще стиха словами промовляв:
„Ей городе, городе Сороко!
Ще ти моїм козакам дітям не заполоха.
Буду я тебе доставати,
Буду я з тебе великії скарби мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на місяць жалованя давати“..
Оттоді-то Хмельницький як похваливсь,

Так гаразд добре її учинив:
Город Сороку у неділю рано до обіда взяв,
На ринку обід пообідав,
Ї полудній годині до города Сочави принав,
Город Сочаву огнем запалив
І мечем ісплїндував.
Тоді ляхи із города із Сочави утікали,
Василю Молдавському знати давали.
То Василїї Молдавській до Яс прибував,
Словами промовляє:
„Ой ви Яси мої, Яси! Були есте барзо красні,
Та вже не будете такі, як прийдуть козаки!“
Оттогді-то инші Сочавці
Гетьмана Хмельницького у вічи не видали,
Усі до города Яси повтікали,
До Василя Молдавского.
Перед Василем на колїна впадали,
І стиха словами промовляли:
„Ей Василю Молдавській,
Господарю наш Волоский!
Чи будеш за нас одностайне стояти?
Будем тобі голдувати;
Коли-ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем иншому папу кровю вже голдувати“.
Оттогді-то Василь Молдавській,
Господар Волоский,
Пару копей у колясу закладав,
До города Хотинї од’їжджав,
У Хвилецкого капітана станцією стояв.
Тогді-ж то од своїх рук листи писав,
До Николая Потоцкого гетьмана посилав:
„Ей Николаю Потоцкий, гетьмане польский!
За дорогими напїтками, бенькетами уганяєш,
Чом ти Хмельницького не еднаєш?
Ти-ж бо то на славній Україні пєш, гуляєш,
А об моїй ти пригодї нічого не знаєш.

Що-ж то в вас гетьман Хмельницький,
І гдесь узявсь такої-то Русин,
Що всю мою землю Волоску обрушив,
Вже почав він землю кінськими копитами
[орати,

Кровю молдавскою поливати!
Все мое поле копєм ізорав,
Усім моїм Волохам, як галкам,
З пліч головки познимав;
Де були в полі стежки, доріжки —
Волоскими головками повимощував;
Де були в полі глибокі долини —
Волоскою кровю повиповнював“.
Оттоді-то Николай Потоцький,
Листи читає, назад одсилає,
А в листах приписує: „Ей Василію Молдавській,
Господарю Волоський! Коли-ж ти хотів
На своїй Україні тихо проживати,
Було тобі Хмельницького
У вічні часи не займати;
Бо дав ся тобі гетьман Хмельницький
Гаразд добре знати:
У первій війні на Жовтій Воді
Пятнацять моїх лицарів стрічав, —
Невеликий їм одвіть оддав:
Всім, як галкам, з пліч головки поздімав;
Трох синів моїх живцем узяв,
Турському салтану в подарунку одіслав;
Мене, Николая Потоцького, гетьмана польського.
Три дні на прикові край пушки держав,
Ані пити мені, їсти не дав.
То дав ся тобі гетьман Хмельницький
Гаразд добре знати. О тепер я буду знати,
Буду його во вік вічний пам'ятати,
До віку вічного Хмельницького не займати!“
То пан Хмельницький добре учинив:

Польшу засмутив, Волощину побідив,
Гетьманщину звеселив.
В той час була честь, слава,
Військова справа!
Сама себе на сьміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала.

Під Берестечком.

Поляки, котрі ніколи не додержували ніяких договорів, не гадали також додержувати точок зборівського договору з Хмельницьким. Де лиш мали нагоду і силу, там вони ломили сей договір. Нападом на brasлавське єоеводство і замордованем Печая, а відтак нападом на Богуна, Польща приспувала Хмельницького зірвати мир заключений з Україною. Кримський хан, котрий еще під Зборовом заключив був з Польщию тайний договір, не хотів сим разом помагати Україні, але турецький султан вислав до Криму острій наказ, аби орда пішла з Хмельницьким против Польщи. Хмельницький вирушив в похід з Чигирина 16. лютого 1651, але ему довго прийшло ся ждати на татарську орду. Хан був в тайнім союзі з Польщию, отже виконував нерадо султанський наказ і зволікав. З Криму рушив з ордою, але доперва при кінци мая, однак рівночасно вислав до польського короля послів і здавсь зробив з ним якусь умову, здавсь, що на случай, коли Полякам буде грозити цілковита загибель, то він їх виратує від цілковитого знищення. Хмельницький мав кілька разів добру нагоду ударити на поль-

ске військо тогди, коли воно ішло під Берестечко. Однак хан виратував Поляків від певної згуби, бо нарешті спізнився. Ворожі табори станули против себе 19. липня. Перші бої були щасливіші для козаків, хоч Татари помагали козакам нещиро. Вночі хан мав відновити угоду з королем, в котрій зобов'язався зрадити Хмельницького, за що Поляки дозволили йому зруйнувати ясиром цілу Україну. Коли на другий день вечером кінчився кровавий рішучий бій, хан крикнув: „в козацькій війську зрада!“ і прожогом кинувся утікати. За ним пігнало все татарське військо. Хмельницький пустився за ханом, щоб його завернути. Тимчасом і він сам не вернув. Хан задержав Хмельницького силоміць у себе і пігнав з ордою даліше. Відступлене Татарів викликало в козацькій таборі замішане, але на щасте страшна злива перервала бій. На другий день розпочався знов страшний, скажений бій. Полякам прийшла на поміч свіжа артилерія і польські картачі робили в козацькій таборі страшне знищення. Козаки хотіли вже капітулювати, однак під впливом, що поляки затвердять зборівську умову. Однак поляки, котрі хотіли раз на все зломити козацьку силу, не годилися на це, а навіть домагалися, щоб козаки видали їм всю старшину. Ці польські домагання козаки остаточно відкинули в суботу 28. червня. Полковник Богун, котрий обняв команду над козаками, рішився вивести козаків з табору болотами, котрі загороджували табор з заду. В неділю вечером він заповів хлопські ватаги і пхнув їх на вали, а коли сі розпочали бій з ляхами, інші кинулися робити греблі, затопляючи

в болоті вози, кожухи, шатра, кунтуші, і т. и. Так зроблено три греблі і ними в ночі в селі козацьке військо висмикнуло ся з табору. Над раном зачали переходити хлопці, але робили се в такім неладі, що звернули на се увагу поляків, котрі кинули ся на табор, опанували его і справили між хлопством звівську різню. Митрополита Йосафа, котрий лишив ся був в таборі, бо хотів послідний виїти, заколов якийсь шляхтич. Се вратувало митрополита від страшних мук, які в польськім таборі вже приготавливали на него.

Висипались козаченьки з високої гори:
Попереду козак Хмельницький на воронім коні.

„Ступай, коню дорогою, широко ногами;

Недалеко Берестечко і Орда за нами.

Стережи ся, папе Яне, як Жовтої Води:

Йде на тебе сорок тисяч хорошої вроди!“

Як став чура, малий хлопець, коника сідлати,

Стали під тим кониченьком ніженьки дріжати.

Як заговорить Хмельницький до коня словами:

„Не доторкай ся, вражий коню, до землі
ногами!“

Чи не тойто хміль, хміль, що на тички беть ся?“

Чи не тойто козак Хмельницький,

Що з Ляшками беть ся?“

— Ой не я той хміль зеленій; по тичці не
[вюся;

Ой не я той козак Хмельницький;

З ляшками не бю ся!

*

„А деж твої, Хмельниченку, воронії коні?“

— У гетьмана Потоцького стоять на припоні.

„А деж твої, Хмельниченку, кованії вози?“

— У містечку Берестечку заточені в лози!

Що я з вами, вражі ляхи, не поправді бив ся:
Як припустив коня вороного, міст мені
[вломив ся!

*

Кину пером, лину орлом, конем поверну,
А до свого отамана таки прибуду.

„Чолом пане, наш гетьмане, чолом батьку наш!
Вже нашого товариства багацько не маш!“

„Ой як же ви, панове молодці, ой як ви ставали,
Що ви своє товариство на віки втерiali?“

„Становились пане гетьмане, плечем об плече,
Ой як крикнуть вражі ляхи: „у пень посічем!“
„Ой щож ви, панове молодці, що за добич
[малі?“

„Мали коня у наряді, та ляхи одняли!
Зима прийшла, хліба нема, тож нам не хвала;
Весна прийшла, ліс розвила, всіх нас покрила!“

Ой ріко Стиру!

Ой ріко Стиру, що хвильо-виру,
Скажи ти всьому міру,
Як в Дніпр впадаєш — оповідаєш --
Радість з війни, чи миру?
Хан наступає, і помагає
Козакам ляхів бити,
Під Берестечком, малим містечком,
Мав оних кров пролити,
На перевозі, чи пак в дорозі
Короля погромити,
Ляцкими пани да і гетьмани
Татарам заплатити.
Хан згόδу радив, да не порадив...
Козаки війну люблять:

„Ой Каземиру, вже-ж тобі миру
З козаками не буде!
Досіль не знаєш, хоть посплаєш,
Відкіль хан наступає“.
В тім хутесенько Хміль ранесенько
Ік королю зближає.
Була погода, а воевода
Руский знать войску дає
То єсть о хані і о гетьмані
Королю ознаїмляє.
А лях не дбає не утікає,
К війні ся приближає.
Середа приїшла, вся орда виїшла,
Хан і Хміль з козаками.
З рана штурмує і наступає...
Тихо межі ляхами.
Аж Конецпольський, хорунжий польський,
Найперше вибігає,
З ним Любомірський, знать, муж рицарський
Меж війско впадає.
Ой Любоміре, тобі приміре
Перед королем іти,
Не з козаками і татарами
Найпершому ся бити!
Скочили хутки, вже-ж від нас тутки
Козаки утікають,
За ними ляхи — були-ж там страхи! —
До табору впадають.
Орда не радить... Хоть хан провадить,
Хоть їх напминає.
Перед ляхами, ой юнаками,
Що живо втікають,
Да то нічого, пало немного,
Вільш войска єсть Хмелови;
Четвер поправить, як поле ставить
Хан і Хміль з козаками:

Ой не Зборова — війна то нова —
Не, як під Пилявцями...
Не утікають, кров проливають
І на татар не дбають:
В крові татарській і бусурманській:
Гострий меч свій купають.
А Казановський, богатир польський
Серця всім додавав,
Для оборони польської корони
Голову покладав.
Бють ся що живо; да вельми дивно-
Мні на Осоліньського,
Що нас воює... Не наслідув
Канцлєра, дядька свого...
(Тої був спокійний, не шукав війни);
Він на нас натирає,
Яко Лях давний і юнак славний
Для Польци вмирає.
Бачив рицера, хан подканцлєра
Сапігу, що зближав...
А Вишневецкий хоч невеличкий
Своїх не відступав.
„Що небоже хане, як знаєш стане?
Як по Пилявецкому
Не утікають; от наступають
Ік бунчукови ханському!“
„Ой не глядіте, треба ся бити!“ —
Хан мурз напам'яє...
А лях не дбає, мурз забиває,
В їх крові меч свій купає.
Впав страх на хана, слав до гетьмана,
Як ніч вже наступила
— „Щоб твоя рада, істинна зрада
Нікому ся не снїла!“
„Я проч від обозу, да пак виходжу
За твою зраду тобі,

Що ми ся стало, кільки зронало
Мурз моїх !⁴
В ноги падає, тисячі дає
Хмельницький тут ханови,
Щоб наступити да їй ляхів бити
Завтра велїв військови.
„Я сенатори польської корони
І короля дам тобі,
Всі бо нестатки, усі достатки
Завтра їх візьмеш собі.“
В п'ятницю рано ушковано
Войско до бою було,
Ляхам вигода, а нам негода —
Небо сонце закрило..
Бо ся прибрали, всі в шик у стали,
Сонце їм засвітило,
Ляхи козакам, славним юнакам,
І глядїть страшно було.
І довго стали, почать бояли,
З ляхами ся не били.
Аж бачать ляхи, що на нас страхи —
І до нас скочили.
Стали ся гук, хан всіми духи
З Краковским ся стирає,
А Вишневецький обїч витязкий *)
І Хмеля відтирає.
По десять шика пам'ятний віка
Сам король наступає,
На крик, на гук, на гармат пук
Нїчо генько не дбає.
Крик труб повстане, гук за тим встане,
Дими день ясний тьмили,
Стрільці-янчари, з гармат пожари

*) З польського : zwycięzki.

Неперестанно світили,
Тут від гетьмана гарматами хана
Заразом відлучили;
За тим ся стало, гди, мурз немало
І татарів набили,
Хан утікає і кіш минає,
Наметів відбігає...
Ляхи гонили, татарів били,
Хан ся не оглядає.
А тут козаки, хотя її юнаки,
Ой, різко утікали...
Ляхи гонили і їх стинали,
Аж табур розірвали.
І коли-б ночи тьма на помочи
Козакові не була,
Не одна-б мати, коли-б хто дав знати,
Козацькая завила.
І так Бог знає, що більше бить має.
Татаре відступили,
За тим більш ляхів, а у нас страхів,
Бо нас тут обкружили.
Тричі кланяли і унадали,
Короля-сьмо просили:
„По зборівському, чи по старому,
Що-бисьмо тільки жили“.
Мовить не дає, з очий зганяє:
„Видайте ми гетьмана!
Панів слухайте, старшину дайте,
А йдїть бити хана!“
„Хмеля не маєм, панів слухаєм,
Татарів будем бити...
Але старшину, нашу дружину,
Нїт вісти, як відступити!“
Голод не тучить, страх з гармат кучить.
Став треба перебувати,
То пак у мосту нїт і хворосту,

Ні з чого збудувати.
В неділю в ночи, Бог на помочи,
Будем ся перебивати...
Вози постелим, кожухи стелим,
В воді того не знати.
Ляхи пізнали, всі в шику стали,
І на нас пильнували.
Всі в поле вийшли, ми теж не прийшли,
Аж понеділка ждали.
А в понеділок відбігли пушок
І борошна усеґо;
Перебиваєм, та погибаєм,
Щаслив, хто ввійшов з того.
Тії плавають, до тих стріляють,
Ставища заливають,
А других в нетрі, в лісі як вепрів
Диких забивають.

Сю пісню, широко звісну в ХVІІ в. склав — як се зміст показує — якийсь учасник битви під Берестечком. Автор був людиною з вищим образованием, імовірно студент київо-могилянської академії. Пісня дійшла до нас записана поляками, що не знали української мови і сим поясняють ся многі незрозумілі слова і уступи в пісні. Часть неясних місць і яркі польоніزمи дістались до пісні здаєть ся в наслідок сеї обставини, що авторови, вихованому серед мішаної українсько-польскої інтеліґенції, легше було віршувати польскою мовою і він або цілу пісню, або поодинокі уступи склав насамперед по польски, а відтак певільничо переклав на українське (гадка дра В. Шурата). Приміром: 1) „Вишневецкий сбоч витяжки“, зроблене з „Wiśniowiecki obok

zwycięzki“; 2) „З рана штурмує і наступає“ = „z rana szturmuje i następuje“; 3) „Той був спокійний, не шукав війни“ = „Ten był spokojny nie szukał wojny“; „богатир“ = „bohater“.

Подану тут пісню зладив я після трех текстів. Власновільно справив я цілком незрозуміле для нас слово „діло“ і „дзіло“ („з діл“, „ділок“) польське *działo*, на „гармата“ і „пушка“,

Мир з Польщию і нове повстанє.

По битві під Берестечком справа України здавалась бути цілком програною. Однак Хмельницький, викрутивши ся якось з рук хана, вернув на Україну і з великою енергією розпочав організувати нові сили до дальшої борби. В короткім часі зібрав він силу, хоч не таку, аби відразу могла направити се, що понесував погром під Берестечком, але все таки не дав він Польщі використати сеї побіди так, як вона хотіла. Хмельницький прислував Поляків заключити мир в Білій Церкві (16. вересня 1651). Сім миром Хмельницький уратував з зборівської умови се, що дало ся уратувати. Поляки зискали тільки, що під власттю козаків лишило ся лиш київське воеводство а козацький реєстр обмежено на 20.000. Ся умова не могла вдоволити ні народу, ні самого Хмельницького. Вже на другий рік польський гнет викликав нове повстанє (1652), а Хмельницький напав під Батогом на польський табор і вирізав єго.

Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмель-
[ницкий учинив,
Що з ляхами, з мостивими панамп, у Білій
[Церкві замирив ?
Да велів ляхам, мостивим панам, по козаках,
[по мужиках стацією стояти,
Да не велів великої стації вимпшляти,
Ані козаку ні мужику жадної кривди починати.
То ще-ж то ляхи, мостивії пани, по козаках
[і по мужиках стацією постали,
Да великую стацію вимпшляли
Да вже-ж пани-ляхи на Україні три місяці
стояли ;
Стало на четвертий місяць повертати,
Стали пани-ляхи спосіб прибирати :
Од козаків ключі поодбирали,
Да стали над їх домами господарями : —
Хазяїна на конюшню одсилає,
А сам із його жоною на подушках почпває !
То козак, або мужик із конюшні проходає,
У кватирку поглядає. Аж лях, мостивий пан,
Іще з його жоною на подушках спочиває.
То він оден осьмак у кармані має,
Піде з тоски та з печалі у кабак,
Тай той к катовій матери прогуляє.
То лях, мостивий пан, од сна уставає...
То вже ж лях містом іде, кизавби,
Як свиня нескребана ухом веде.
То лях до корчми приходає,
Як свиня ухо до корчми прикладає ;
Іще слухає лях, прослухає,
Що козак про ляхів розмовляє.
Чи не судить його де козак або мужик...
У кабак уходає, та козака за чуб хватає.
То козак козацкий звичай знає :
То будьто до ляха медом-шклянкою,

Або оковитою горілкою-чаркою витає,
А тут ляха за чуб хватає
І межичи скляницею шмагає
І келепом по ребрам торкає,
Ще стиха словами промовляє:
„Не лучче-б тобі, ляше, превражній сину
На Україні з козацкою жінкою спати,
А ніж в корчму вхождати?
Да вжеж на Україні неодна жінка курку
[зготувала
Тебе, ляха, кручого сина, на ніч чекала!
Ей ляхи-ж ви, ляхи, мостивії пани!
Хотя-ж ви од нас ключі поодбирали,
І стали над нашими домами господарамн...
Хотя-б ви на наш у куппанію не находжали“.
Тоді-ж козакки стали у радї, як малії діти,
У недїлю рано Богу помолившись
Од своїх рук листи писали,
До гетьмана Хмельницького посплали,
А в листах прописували:
„Пане гетьмане Хмельницькій,
Батьку Зинов наш Чигириньський!
За що ти на нас такїй гнів положив?
На що ти на нас такїй яспр наслав?
Уже-ж ми тепер ні в чому волї не маєм:
Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбирали
І стали над нашими домами господарамн.
Звели нам з ляхамн великий бунт зривати!“
Тоді то Хмельницькій листи читає,
Стиха до козаків словами промовляє:
„Ей стійте діти, ладу ждїте!
Підождїте ви мало, трохи, небагато,
Як од святої Покрови
До світлого тридневного Воскресенїя.
Як дасть Бог, що прїїде весна красна,
Буде наша вся голота рясна“.

Тоді то пан Хмельницький добре дбав,
Козаків до схід сонця у похід випровожав.
І стиха словами промовляв :

„Гей нуте діти, козаки друзі!

Прошу вас, добре дбайте,

По-три по-чотирі з куренів вставайте,

І до дрючків і до оглобель хватайте,

На славу України прибувайте,

І ляхів-панів у пічку, у четвертеньку

Так як кабанів зганяйте!

Ляхів, мостивих панів у пень рубайте,

Кров їх людську у полі

З жовтим піском мішайте;

Вірн святої християнської у поругу не

[подайте!“

То вже і з куренів по-три по-тотирі вставали,

До дрючків і до оглобель хватали,

І ляхів-панів, так як кабанів

У пічку у четвертеньку заганяли.

Тоді ляхи, мостивії пани, догадливі бували,

Усі по лісах, по кущах повтекали.

То козак і лісом біжить,

А лях за кущем і лежачи дріжить;

То козак ляха за кущем знаходить,

Келепом межн плечи паганяє

І стиха словами промовляє :

„Ей ляхи же ви, ляхи, мостивії пани!

Годі-ж вам по за кущами валять ся,

Пора до наших жінок на опочивок іти :

Уже наші жінки і подушки поперебивали,

Вас, ляхів, мостивих панів, ожидали“.

То вже оден козак лугом біжить;

Коли дивить ся на куц, аж куц дріжить;

Коли дивить ся у куц,

Аж у куци лях як жлудко лежить.

То козак козацький звичай знає,

Із коня вставав, і ляха за чуб хватав,
І келепом по ребрах торкав.
То лях до козака словами промовляє:
„Лучче-б козурю,
Могли мої очі на потилиці стати,
Ніж би я міг ізза річки Висли
На Україну поглядати!“
Тоді-то ляхи козаків рідними братами узивали:
„Ей козаки, ріднії брати!
Коли-б ви добре дбали, да нас за Виску-річку
Хоть у одних сорочках пускали!“
Оттогді-то ляхам Бог погодив,
На Вислі-річці лід обломив,
Тогді козаки ляхів ратували —
За патли хватали,
Да ще й далі під лід підшикали,
І стиха словами промовляли:
„Ей ляхи-ж ви, ляхи, мостивії пани!
Колісь наші діди над сею річкою козакували
Да в сій річці скарби поховали.
Як будете скарби находити,
Будем з вами пополам ділити,
Тогді будем з вами за рідного брата жити.
Ступайте! тут вам дорога одна —
До самого дна“.

Татарско-польська дружба.

Поміч, яку Хмельницькому давали Татари, Хмельницький платив готівкою і польськими бранцями. З руского народу Татари обовязували ся не брати ясиру. Тимчасом в кождім поході Татари знюхували ся з Поляками і зраджували нас. В тайних догово-

рах з Поляками союзник Козаків діставав від Поляків дозвіл брати ясир з руского населення. Так було під Зборовом, так було під Берестечком. Вертаючи з походу против Поляків, Татари все забирали з собою масу бранців. Під Жванцем Козаки і Татари замкнули були 80-тисячну армію польську з королем. Коли Полякам вже зачала бити послідна година (20 тисячів погинуло з голоду), хан, як звичайно, знов зрадив Козаків і заключив з Поляками угоду (що правда, потверджуючу зборівську умову), в котрій Поляки дозволили Татарам брати через 40 днів ясир, але тільки з українського населення. Татари добре використали сей дозвіл; взяли навіть до 5000 душ польської шляхти. За гріхи Поляків, сего „пшедмужа хшесціяньства“, потернів Хмельницький, бо несвідомий народ гадав, що то він є виновником знищення, яке Татари робили на Україні.

Під Жванцем (1653).

Ої з города з Немирова хмара вихожала,
А кравчина запороска до Хотії поспішала.
А в Хотії добрі люди самі себе знали,
Та польского пана Яна до себе єднали.
Та не тільки що поляків до себе єднали,
Ще її супроти Хмельницького ув одив з ним
[стали.
Ув одно з ним стали, ув одно з ним стали,
Та пана волошина під Жванці прохали.
„Ої будеш-будеш, пане гетьмане, та нас
[шанувати,

Будеш землю волоску добром поминати.
Ой будеш-будеш пане гетьмане, та тебе знати,
Як студеньку брати, сина щитити.
Ой будеш-будеш, пане гетьмане, за тебе
[молиться,
Як під тими Студеньками станом становиться!
Виходь, виходь, пане гетьмане, у жваньськеє
[поле:
Чи то ваша буде Україна, чи твоє Подоле?
Виходь, виходь, пане гетьмане, до жваньського
[гаю:
Чи то наша буде Україна, чи твоя святая?
Виходь, виходь, пане гетьмане, до жваньського
[луга:
Чи то наша буде Україна, чи твоя яруга?
Повій, повій, пане гетьмане, як той вітер віє:
Чи то наша буде Україна, чи твоя Хотня? —
Вийшов пан Хмельницький під Жванці із
[ханом:
„Ой людуй же, ляхе, хто буде з нас паном?“
Вийшов пан Хмельницький до святого гаю:
„Ой покликни пана Яна, друже мій Нечаяю!“
Вийшов пан Хмельницький під Жванці
[з кравчиной, —
„Ой прощайся, ляхе, та із Волощиной!“
Вийшов пан Хмельницький по жваньському
[пелю, —
Ой запекли хлівоньку ляхи та тому Подолію!
Ой поклинув Нечай ляхів де той вітер віє,
По за Дністром, по за ребром блещить та я
[Хотня.
Ой пізнали тоді ляхи де їм станом стати,
Як гетьмана Хмельницького до себе вдиати!

За чужі гріхи.

Ой Хмеле, Хмельниченку! Учинив єси ясу,
І між панами великую трусу!
Вийди Василю на могилу,
Поглянь Василю на Вкраїну,
Що Хмельницького військо іде;
Що все парубочки, да дівочки,
Да молодії молодички, безщасніі удовички.
Парубки йдуть гукаючи, а дівчата сьпіваючи,
А молодіі молодичіі старого Хмеля прокли-
[наючи.

Ой вони ідуть, сильно ридають,
Да Хмельницького проклинають:
„Бодай того Хмельницького перва куля не
[минула,
А другая устрелила, у серденько уцілила!
Що велів брати дівки й парубки
І молодії молодичіі.

По переяславській угоді.

В 1654 р. Хмельницький віддав Україну
(не прилучаючи єї до російської держави) під
протекторат російських царів.

Ой служив же я служив пану католику,
А тепер йому служити не стану до віку!
Ой служив же я служив пану бусурману,
А тепер служити стану восточному царю!
Ходить лишок по риночку, шабельку виймає:
Козак ляха не боїться — шанки не знімає.
Ось лишок до канчука, а козак до дрюка:
„Оттут тобі, вражий спну, з душею розлука!“

Смерть козака.

Ой по морю по снньому
Сокіл з орлом купаєть ся,
Сокіл орла питаєть ся.
Чи був ти орле на Україні,
Чи чув ти орле об новині?
Чи чув ти, орле, ту новину,
Що йдуть ляшки та на войну?
Ой не чув я, тільки бачив,
Що йдуть ляшки на три шляшки,
А гусари на чотири,
А москалі степи вкрили,
А козаки усї гори.
Козаченьки гори вкрили,
Шабельками зайняли,
Шапочками закрасили.
Попереду кінь турецький,
На конику син отецький :
В правім боці свіча горить,
А з лівого річка біжить.
Горить свіча восковая,
Біжить річка кровавая.
По тій річці орда скаче,
А по синові мати плаче.
Не плач, мати, не жури ся,
Бо вже твоїй син оженив ся.
Та взяв собі паняночку
В чистім полі земляночку
Без дверець і без віконця.
Лежить твоїй син проти сонця,
Та на кублинку головою,
Прикрив личко муравою.

Смерть Хмельницького і вибір нового гетьмана.

Богдан Хмельницький помер 27. липня 1657. Козацька рада вибрала гетьманом його 17-літнього сина Юрія. Не довго було його гетьмановане, бо дійсним гетьманом став його опікун, писар Іван Виговський. Ю. Хмельницького вислано до Києва на науку. Дня 11/X 1659 козаки скинули Виговського, а гетьманську булаву віддали назад Ю. Хмельницькому (7/X.).

Ей зажурить ся, захопочеть ся
Хмельницького старая голова,
Що при ньому ні сотників, ні полковників
[нема.
Час приходить умирати, нікому поради дати.
Тільки пробував при ньому Іван Виговський,
Писар військовий, козак лейстровий.
Покликне він на Івана Виговського:
„Іван Виговський, писар військовий!
Скорійше біжи, да листи пиши,
Щоб сотники, полковники до мене прибували,
Хоч малу пораду давали!“
Тогдіто вони стали у радї, як малії діти,
Од своїх рук листи писали, до всіх розсилали,
А до козаків у листах приписували:
„Ей козаки, діти, друзі!
Прошу вас, добре дбайте;
Борошно зсипайте,
До Загребелної могили прибувайте,
Мене Хмельницького к собі на пораду
[ожидайте“.
Оттоді-ж то козаки добре дбали:
Борошно зсипали,

До Загребелної могили прибували;
Воскресенія Христового дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Вознесенія Христового дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Духа-Троїці дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Петра і Павла дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Ілії Пророка дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали.
Тоді-ж то козаки стали у раді,
Як малії діти.

„Хвалив ся нам гетьман Хмельницький,
Батьо Зинов Богдан Чигиринський,
У городі Суботові
На Спаса Преображеніє ярмарок закликати...“
Тоді-ж то козаки, сотники, полковники
Добре дбали, усе покидали,
До города Суботова скорііш прибували,
Хмельницького стрічали,
Штихи у суходіл стромляли,
Шлики із себе скидали,
Хмельницькому низький поклон послали:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батьо Зинов наш Чигиринський!
На що ти нас потребуєш?“
Тоді-ж то Хмельницький добре їх приймає,
Стиха словами промовляє:
„Ей козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте:
Собі гетьмана наставляйте,
Чи нема между вами котрого козака ста-

[ринного,

Отамана курінного?

Бо я стар болію, час од часу хорію,

Міждо вами гетьманувати не зділю
То велю я вам междо собою
Козака на гетьманство обирати,
Буде междо вами гетьманувати,
Вам козацкі порядки давати“.
Тогді-то козаки стиха словами промовляли:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш Чигиринський!
Не можем ми самі міждо собою
Козакама гетьмана обібрати,
А желаєм од вашої милости послухати“.
Оттогді-ж то Хмельницький стиха словами

промовляє:

„Ей козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте:
Єсть у мене Іван Виговський,
Которий у мене дванацять літ за джуру
[пробував,

Всі мої козацкі звичаї пізнав;
Буде междо вами козакама гетьманувати,
Буде вам козацкі порядки давати!“

Тогді-то козаки стиха словами промовляли:

„Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш Чигиринський!
Не хочем ми Івана Виговського:
Іван Виговський близько ляхів,
Мостивих панів живе,
Буде з ляхама, мостивими панамма, накладати;
Буде нас козаків за не-віщо мати“.

Тогді-то Хмельницький стиха словами про-
[мовляє:

„Ей козаки, діти, друзі!
Коли ви не хочете Івана Виговського,
Єсть у мене Павел Тетеренко“.
— Не хочем ми Павла Тетеренка. —
„Дак скажіте, говоріть, кого ви желаєте?“

Коли хочете панове Антона Волочая Кіївського,
Або Грицька Костира Миргородського,
Або Филона Чичая Кропивницького,
Або Мартина Пушкаря Полтавського?

То козаки тебе зачували, смутно себе мали,
Тяжко вдихали, словами промовляли:

„Не треба нам Антона Волочая Кіївського,
Ні Грицька Костира Миргородського,
Ні Филона Чичая Кропивницького,
Ні Мартина, Пушкаря Полтавського“.

„Дак скажіть, говоріть, кого ви бажаєте?

„Ми, кажуть, бажаєм сина твого Юруся,
Хмельниченка молодого, козака лєстрового“.

„Ще-ж, каже, мому Юрусю Хмельниченку
Тільки всього сімнадцять літ од роду;
Ще він возростом мал, розумом не дійшлий;
Він, панове молодці, молодій розум має;
Козацких звичаїв не знає.

„Будем ми, старих людей біля нього держати,
Попліч нього дванацять парсун сажати:
Будуть його добрими ділами науцати,
Буде между нами козаками гетьманувати,
Нам порядки давати.

Будем його добре поважати,
Тебе, батька нашого, гетьмана споминати!“

То Хмельницький тебе зачував,
Великую радість собі мав,
Сідою головою покліп отдавав, слези про-
[ливав.

Оттогді-то козаки добре дбали:

Бунчук, булаву положили,
Юрася Хмельниченка на гетьманьство наста-
[новили.

Тогді з ріжних пищаль погримали,
Хмельниченка гетьманом поздоровляли.
Оттогді Хмельницький,

Як благословеніє синові здав,
Так і в дім одправив ся і сказав йому:
„Гледи-ж, говорить, сину мій!
Як будеш немного Ташликом рікою гуляти,
На бубни, на суромки вигравати,
Дак будеш отця живого заставати.
А як будеш много Ташликом рікою гуляти,
На бубни, на суромки вигравати,
Дак не будеш отця живого заставати.“
Скоро після того щей гірше Хмельницький
[знемогав,

Опрощеніє зо всіми приймав,
Мплосоерному Богу душу оддав.
Тогді-ж то Юрусь, гетьман молодий,
Ташликом рікою довго гуляв,
На бубни, на суромки вигравав,
До дому приїжджав,
І отця живого не заставав.
Тогді то велів у Штоминім дворі,
На високій горі гріб копати.
То не чорні хмари ясне сонце заступали,
Не буйнії вітри в темнім лузі бушували...
Тогді-ж-то козаки штихами суходіл копали,
Шликами землю виносили,
Хмельницького похоронили;
Із різних пицаль подзвонили,
По Хмельницькому похорон стинили,
Батька свого оплакали.
Тогді-ж то козаки, поки старую голову
Хмельницького зачували,
Поти і Юруся Хмельниченка за гетьмана
[почитали;
А як не стали старої голови Хмельницького
зачувати, —
Не стали і Юруся Хмельниченка за гетьмана
[почитати;

„Ей Юрусю Хмельниченку, гетьмане молодий!
Не подоблао-б тобі над нами козаками
А подобало-б тобі наші козацкі курені
[гетьманувати :
[підмітати !“
Та не багато Впговский гетьманував...
Півтора года булаву держав.
Скоро сотники, полковники прибували
Юруса Хмельниченка гетьманом постановляли,
„Дай Боже! козаки промовляли :
За гетьмана молодого жити як за старого,
Слави рицарской війску доставати!“

Брюховецкий і Сірко.

Пастух насміхає ся в піснї з Брюховецкого („Ой ти буйний вітре... Брюховецким підвертаєш) а прихильно згадує запорозького отамана Сірка. В часі, коли Росія стала вводити в житє свій плян знівеченя самостійности України, вибрано гетьманом лівобічної України Івана Брюховецкого. Свій вибір завдячує Брюховецкий московским бомбам. Коли іменно дня 17. червня 1663, зібрала ся рада, і показало ся, що більшість війська є за Сомком, москалі стали на прихильників Сомка метати ручними бомбами. Часть партії Сомка порозривали бомби, решта утікла, а на місци вибору лишила ся лише партія Брюховецкого. Брюховецкий, на котрого народ покладав великі надії був проклятем України. Він іде против інтересів народу і України, виконує без памислу всі накази присилані з Москви, сновляє всі московскі забаганки. За его

згодою Москва стала розміщувати по Україні свої гарнізони і заводити свої уряди, замість козацких урядів. Всі українські міста віддав він в руки царських воеводів і віддав в руки російських урядників фінанси України. В січні 1667 заключила Росія за єго радою з Польщю андрусівський мир, котрим відступила Польщи правобічну Україну. За все те козацка старшина і простий народ зненавиділи єго. Єго скинено з гетьманьсва і убито (7. червня 1668).

Ой ти буйний вітре,
Ти всюди гуляєш,
І по степу ту ковилу,
Ту билину знай гоїдаєш...
Перекотиполе те качаєш,
І те море розбиваєш...
Сиві гриви підіймаєш,
І з тим морем розмовляєш...
І ті чайки розметаєш,
Люльки-бурульки розкураєш...
Шанки на бік заломляєш
І ті чуби розвіваєш...
Горде дубе нагинаєш,
Брюховецким підвертаєш
І нас бідних визволяєш, —
Чи не бачив моїх овець?
 Ой зійду-ж я на могилу,
 Та на самую вершину,
 Та подивлюсь на долину:
 А де-ж мої вівці?
Ой ти, батьку-Сірку,
Козацкій барвінку
Та надівай шанку-бирку,
Та визволяй чабана товаринку.

Мазепа, Петрик і Палій.

По смерті Хмельницького російський цар став поступати з Україною так, як з підбитою землею і провінцією силою прилученою до Росії. Не питаючи, чи народ згодить ся на се, відступив Правобічну Україну, так як би свою власність, Польщу, а в Лівобічній (Гетьманщині) став обмежати власть гетьманів, козацької старшини і українських урядів, ввводив московських урядників і московські гарнізони, землі роздавав московським панам, а народ запрягав в тяжке ярмо панщини. Один член козацької старшини, Іван Мазепа зрозумів до чого іде і до чого доведе російська політика і російська робота на Україні. Він рішив ся ратувати Україну від загибелі. Він загадав вибити Гетьманщину з російської неволі і сполучити її з Правобічною Україною в одну самостійну державу. Щоби виконати сей плян, він своїми хитрощами довів до того, що в 1687 році російське правительство зробило его гетьманом. Щоби, заки виконає свій плян, не скінчити в Сибірі, або її на шибениці, Мазепа грав комедію вірного пса царського. Всі лайдацькі накази, які приходили з Москви, всякі забаганки російського правительства Мазепа виконував без ніякого протесту; царицею ласив ся і догоджував, як найпідлітійший льокай. В той спосіб Мазепа задурив царя, а позискавши так его безмежне довіре, заводив на зруйнованій за попередних гетьманів Україні лад, а передовсім скріплював свою силу воїну. Довгі літа ладив ся він до бунту, організував і вправляв до бою війська, виливав гармати. Щоби мати за

собою козацку старшину, він обсипував її найрізкішими ласками, особливо обдаровував її щедро землями. За все те, що Мазепа робив, зненавидів его народ і Запороже. Народ проклинав Мазепу за се, що він роздавав старшині козацкій і московским панам землі, а Запороже зненавиділо его за сповнюванє всяких забаганок російского правительства. Дперва, коли в 1607 році Мазепа разом з шведским королем Карлом XII звернувся против Росії, вишколені політично Запорожці зрозуміли его і відразу пішли за ним. Простий народ і часть козацтва не пішли за Мазепою. Українське селянство (так само як селянство всіх инших, і найкультурніших народів) не мало найменшого зміслу політичного, а *національно-політичного ідеалу не мало жадного*. Про свою власну державу було українським селянам байдуже. Вони сего не розуміли, вони за свою власну державу не гадали проливати ані каплі крові! Селянин, чи він український, чи французький, лиш не хотів мати над собою паньского економа, не хотів робити панщини і не хотів платити податків.

Тодішній селянин буз би пристав до кождої не лиш російскої, але і чортівскої держави, аби лиш ся держава забрала собі панів і скасувала податки. Не диво, що власна держава, котра була би мусіла наложити на народ якісь тягарі, була в очах народної маси річною страшнішою, ніж чужа держава, котра брехала, що возьме хлопа в оборону перед папами і що не буде накладати податків! Так брехали агенти російского правительства. Щоби викликати між народом

обурене против Мазепи, сі агенти брехали, що се, що Мазепа робив з наказу російського правительства, робив з власної охоти, против волі царя. Мазепа програв справу, побитий царем Петром під Полтавою. Він утік разом з шведским королем до турецького міста Бендери. Там він помер 22. серпня 1709 р.

Се, що Мазепа мусів ціле своє жите грати перед царем комедию, аби не зрадити свого пляну, доводило дуже часто до того, що не раз люди, котрі ненавиділи Росію так як і він, котрі також хотіли увільнити Україну з московского ярма, були єго клятими ворогами і дуже часто виступали против него. Таким ворогом Росії і єї „льокал“ Мазепи був старший канцелярист при генеральній канцелярії військовій, Петрик. Він був горячийший від розважного Мазепи і хотів скоро покінчити справу з Росією. В Кізікермени заключив він з Татарами договір (1692), в котрім Татари зобовязали ся відорвати Україну від Росії і розширити границі Запорожа. За те Татари мали мати через Україну вільну дорогу на Москву. Договір Петрика з Татарами против Росії був такий, як колись Хмельницького против Польщі. Петрик гадав, що викличе на Україні повстанє против Росії, так як колись Хмельницький против Польщі. Запорожці, що були з Петриком в Крими, оголосили єго гетьманом України і він вирушив на Україну з 20 тисячами Татарів. Коли єго універсали звинючі до повстаня не увінчали ся таким успіхом, як колись універсали Хмельницького, Петрик з Татарами вернув на Крим. Другий похід на Україну в 1693 р. скінчив ся так

само. Похід на Україну в 1696 р. закінчив кампанію Петрика. Татарів розбито коло містечка Сокилки, загнано їх в усте Ворскли, де їх погибло кілька тисячів. В битві погиб також Петрик; його трупа знайдено пробитого наскрізь списом. Кажуть, що убив его Яким Вечорка (в пісні Вечірченко), котрий шукаючи за Петриком, вдирав ся в середину Татарів. Коли він раз так вдер ся в середину татарського відділу, Татари зловили его і замучили. Петрик називає ся в пісні Петриковским.

Найменше ясна для істориків є справа Палія. Мазепа дістав був підступом в свої руки одного з найліпших синів України, Семена Палія, і відіслав его до Москви, звідки Палія вислано дальше — в Сибір. Запорожець Семен Палій (Гурко) ходив з Собеским під Відень. Вернувши звідтам не розпустив своїх козаків, але осів з ними в Хвастівщині (на землях колишнього Білоцерківського полку), що належала до Польщі. Він повиганяв звідси панів, а захопивши в 1702 р. кріносьть Білу Церкву, утворив там дійсно независиму від Польщи державу козацку. Палій хотів злучити Правобічну Україну (польську) з Гетьманщиною і проголосити Мазепу гетьманом цілої України. Мазепа сам був за тим, але Росія хотіла бути в згоді з Польщию і не годила ся на плян Палія. Росії взагалі залежало на тім, щоби Палія знищити. Залежало їй на тім з кількох причин: 1) Росія не хотіла брати Правобічної України, а противно, старала ся укріпити там пановане поляків; 2) Росія заводила у себе і на Україні панські порядки, а Палій нищив панів; 3) Як би

Палії і його козаки прилучили ся до козацтва Гетьманщини, то скріпила би ся відпорна сила українського козацтва в Росії і Росії тяжше було би знівечити волю України. Мазепа мусів попросту дістати з Москви наказ, щоби в якийсь спосіб усеунав Палія.

Мазепа мав також причину бояти ся Палія. Щоби виконати свій плян відірвання України від Росії, Мазепа мусів старати ся зробити нешкідним кожного, хто міг би его скинути з гетьманьства. Палії міг се дуже легко зробити. Мала відбутися чорна рада і Мазепа, знаючи, що народ его не любить, а Палія обожає, потерпав, що Палії відбере ему гетьманьську булаву. Дня 10. липня 1704 Мазепа запросив Палія до свого табору, а в марті 1705 вислав его в Москву, звідки Палія заслано в Сибір. Коли Мазепа разом з Запорозжцями і Шведами виступив против Росії, цар загадав використати популярність Палія против Мазепи. Палія відкликано з Сибіру і він, обдурений, що Росія буде шанувати права Українців, бунтував чернь і простих козаків против Мазепи. Тим причинив ся він до побіди російських війск. Сей, що ціле своє жите боров ся за волю, боров ся против панів і панщини, мимохить кував кайдани на власний народ, спровадив на Україну московске паньство, неволю і панщину еще гіршу, ніж була за Польци.

Смерть Вечірченка.

Ох і стояла да сосоночка
Да напротив сонечка,
А попереду да Вечірченко
Дай на отую траву з'їзжав.
А позад него да пан Петриковський
Тугий лук натягає.
Як узяли да Вечірченка
Да під пишнії боки,
Да як повели да Вечірченка
Да у нову свѣтлицю :
„Ой така ваша се свѣтлиця,
Як моя стадниця“.
Посадили да Вечірченка
На тисовій лаві :
— Ой знимайте з Вечірченка
Да жупани-лудани ! —
Як посадили да Вечірченка
На тисовім ослінци :
— Ох ізнимайте із Вечірченка
Да чоботи-червінці !
Ох либонь тобі да Вечірченку
Да сермяжище важка,
Що учора був дай у жупанах,
А тепер лиш сермяжка !
Як повели да Вечірченка
Да на жовтій піски :
Ох і не взяла ся його жінка Вляна.
Ні пити, ні їсти.
Як повели да Вечірченка
Да за густій лози :
Ой облили його жону Вляню
Да дрібненькії сльози.
Ой як стали да Вечірченку
Да муку задавати,

Ще з живого да Вечірченка
Да серденько ввіймати :
„Ой ви сотники і полковники,
І великії нани!
Ох і накажіте ви, панове братці,
Моїй жінці Уляси,
Що не буде вона їздити
Да у новій колясі!“

Семен Палій.

Ой не знав вельможний Мазепа як Палія
[зазвати,
Ей став-же вельможний Мазепа на бенкет
[запрошати.
З низу-низу, та з Лиману вітрець повіває,
Гей там Мазепа Палія Семена на охоту взиває:
„Прошу-ж тебе, Семене Палію к собі на пораду,
Прошу-ж тебе, да не зрадь мене на великую
[раду“
„Ой як же я маю, гетьмане Мазепо, тебе
[ізражати,
Коли ти будеш, гетьмано Мазепо, добре
[починати.“
„Ой приїдь, приїдь, та на бенкет до мене,
Ой не буде Палію Семеле тобі кривди у мене“.
„Ой бою ся, гетьмане Мазепо, щоб ти не
[зрадив!“
„Ой далєбі, Семене Палію, а далєбі не зраджу,
Ой я тебе, Семене Палію, та на добре пораджу.
Приїдь Палію, приїдь Семене, в гості до мене,
Зготую вечеру, дорогії напитки умисне для
[тебе!“
Ой зза гаю, гаю зеленого, орел вилітає,

Там вельможний Мазепа намет розбиває,
Шовковими та килимами столи застеляє,
Зеленим вином, солодким медом чашу на-
[повняє.

Ой став чашу наповняти, став Палія витати.
Ей скоро Палії Семен з війском приїзжає,
Гей так скоро Мазепа чашу меду висилає.
Гей уже-ж Семен, уже Палії на подвіря уїзжає,
Гей і зараз Мазепа, медом-вином папуває.
Ой приїхав Семен Палії, да став з коня

[вставати,
Став його пан Мазепа медом-вином частувати.
Ой садовить я свої гайдуки, тай усе поза
[стілю,

А Семена, Семена Палія тай усе по ослонах.
Ой папуває свої гайдуки медом солоденьким,
А Семена, Семена Палія вином зелененьким.
Ой не Палії, ой не Семен да головоньку
[клонить,

А Мазепин чура Палію Семену кайдани
[готовить.

Ой і скоро Семен Палії меду-вина напив ся,
Ой так зараз коню вороному на гриву
[склонив ся.

Ой не много Семен Палії, не много папив ся,
А буйненькою головою на ослін схилив ся,
Тай уже він на панське ліжко спати положив ся.
Ой, як крикне Мазепа на свої сердюки :

„Гей возьміть Семена Палія у добрі руки!“
Ой як крикне Мазепа на свої гайдуки :

„Гей возьміть Семена Палія, та звяжіть назад
[руки!“

Ой як крикне Мазепа на свої райтари :
„Гей возьміть Семена Палія, закуйте в кайдани!
Та забийте у кайдани, а на руки скрипиці!“
Ой і крикнув Мазепа на свого візницю :

„Ой посадіте Палія Семена в темную темницю,
А його зброю заховайте в скамницю !...“

А я сам поїду до царя в столицю.“

Вкинули Палія, Палія Семена в темную
[темницю,

А сам скочив гетьман Мазепа до царя
[в столицю.

„Ей чолом-чолом, велик-государу, щось маю
[сказати :

Не я тобі, велик-государу, не я тобі зміна,
Зміна-ж тобі, велик-государу од Палія Семена.
Гей годі-годі, царю-государу на кріслі сидіти,
Гей бо час-пора царю-государу іти війском
[обладіти.

Хотів Семен, хотів Палії світа звоювати,
Від міста до міста вороними кіньми зайняти.
Гей годі-годі, царю-государу дрібні листи
[писати,

Бо вже Семен, бо вже Палії іде на тебе воювати.
Ей сидить Палієнко та у темній темниці,
Як обізветь ся та Палієнко та сидючи в темниці,
То стало чути, стало чутенько в царя на
[столиці :

„Ой бреше бреше, превражній Мазепа
Як пес пред царем на столиці !“

Ой брешеш ти пане Мазепо, неправду говориш,
Ой не воював Палії Семен та либонь і не буде.
Оце-ж тобі царю, сам гетьман ізмінник ;
Хоче тебе уже одступати, в пень Москву
[рубати.

А сам хоче на столиці царем царствувати!“

— „Чи порадиш царю-государю з плеч
[голову зняти,

Гей чи порадиш Палія Семена на Сибір
[заслати ?“

„Не вельо-ж я Палію Семену з плечній голову
[зняти,
Ой-но вельо я Палія Семена в Сибір ізслати.
Ой ти хмелю зелененький, ти на тички вився,
А вже Семен, Семен Палієнкоу Сибірі опинився.
Пише-пише гетьман Мазепа до Палія листи:
„Ой приїдь, Палію Семене на бенкет до мене.
Гей будемо, Палію Семене пити ще й гуляти,
Будем пити, дай гуляти, на Москаля воювати!“
„Ой, бодайже ти, вельможний Мазепо,
Ой, да сього не дїждав,
Щоб я свою православну віру
Тай під ноги піддопав!“
Ой хмелю-ж мій, хмелю зелененький,
Чом головок не складаєш?
Ой либонь же ти, превражий Мазепо
Із Шведом накладаєш...
Ой вмовляють мосцівні пани до царя-государя:
Випускай ти, царю-государю Палія з темниці,
А то будуть вражі Шведи на твоїй столиці!
Тоді крикнув цар-государ на свої Москалі:
„Возьміть ви сего плута Мазепу,
Та закуйте в кайдани,
Та посадїть сего плута Мазепу
У превеликій темниці!“
Ой як крикнув цар-государ, сидя на столиці:
„Біжіть-біжіть, выпускайте Палія з темниці,
Нехай біжить, не пускає Шведа на столицю!“
Ой хмелю-ж мій, хмелю зелененький,
Час і з тичини до долу:
„Непускай Семене Палію, тих Шведів до дому!“
Ой у неділю, рано пораненьку,
Як місяць добре в гору підбив ся,
Вже Семен, вже добрий хлопець
Із Сибіру свободив ся:

„Ой чи можеш, Палію Семене, Мазену
звоювати?
Будеш ти з мене, Палію Самене велику плату
[брати!“

„Ой не хочу я велик сьвіт-государ,
Великої плати брати,
Тільки не подозволяйте із України
До віку некрутів брати.
Ані некрутів, ані подушного,
Ані якої плати,
То можу я сего плута Мазену
Зараз звоювати!“

Ой пішов-пішов Палій Семен у степ гуляти,
Ой як став Палій Семен на Мазену воювати!
Ой як крикнув вельможний Мазена:

„Та у купу у купу...
Бо паробить Семен Палієнко
Превеликого трупу!“

„Ой не в купу, проклятий Мазено!
Не в купу, не в купу...

Ой тернів же я на Сибірі
Превеликою муку!“

Ой і хмілю-хмілю, хмілю зелененький,
Чом ти по тиччу веш ся?

Ой чом-же ти Палію Семене
Із Шведом не бвш ся?

Ой ще хміль, ой ще зелененький
На тичину ізвив ся,

А вже Палій під Полтавою із Шведом побив ся.
Ой ще хміль, ой ще зелененький

Головок не схилив,

А вже Палій під Полтавою і Шведів побив
Ой кликне-покликне король шведський

На гарматі стоя:

„Утікаймо скорій, гетьмане Мазено,
З полтавського поля!“

Ой уже-ж хміль, тонкая хмелина
З тичини похилив ся,
Уже ж шведский король Палію Семену
У ніженьки поклонив ся.

Нищенє України.

Погром Мазепи під Полтавою в 1709 р. був страшним ударом для України. Росія стала ссати Україну під кождим зглядом. Тяжкими податками накладаними на український народ Росія латала свої фінанси. Своїх генералів і своїх політиків обдаровувала Росія українськими землями, віддаючи народ сим панам в неволю. Населенє України визискувала Росія для скріплення своєї сили воєнної. Козацтво уживано у всіх російських походах воєнних. Так козаків як і некозакующих селян забирала Росія в салдати, драґуни і т. д. Так військо як і народ уживано до тяжких робіт при копаню каналів, будованю оборонних ліній і фортец, уживано їх за погоничів при арміях (чумаки-погонці) і до всяких інших послуг. Коли російське військо вертало, лишало ся звичайно на Україні зимувати і нищило єї, жиючи коштом українських селян і міщан, жиючи рабунком („Москальки, соколики, поїли ви наші волики!“).

Росія уживала населеня України до робіт і в воєнних походах не лиш тому, щоби чужим коштом розширити свої границі і укріпити силу держави, але також тому, щоби знищити українське козацтво. Щоби зросий-

щити Україну, Росія мусіла передовсім знищити козацтво, сю часть української суспільности, котра брала участь в борбі о волю України, котра в інтересі свого власного стану (козацтва) все мусіла обставати за автономією України і котра, мимо хвилевої безспільности, удержувала би традицію автономістичних стремлень Українців. Щоби вигубити українське козацтво, уживано їх у всіх походях воєнних, в котрих українською кровю шафовано як водою. Окрім того засуджувано тисячі козаків на смерть, виплаючи їх на тяжкі роботи, до котрих козаки на підставі договору України з російським царем не були обовязані. Роботи „на лініях“ і при копанню каналів знищили більшу силу нашого козацтва ніж всі війни

Лініями називано оборонні окопи з кріпостями, які Росія будувала здовж границь. Такі лінії будовано здовж південної границі, для охорони царських земель перед нападами Татарів, Запорожців, Черкесів і інших воєнних племен. Одна така лінія тягла ся від Царицина над Волгою через Дон, Донець, Дніпро аж до устя Орелі. В часі від 1743 до 1744 і від 1768 до 1774 будовано лінію кріпостей над рікою Спихою (часть західної границі між Україною а Запорожем). Сі кріпости мали здержувати Запорожців і Гайдамаків від нападів на польську і російську Україну, а також, щоби унеможливити зносини Українців з Запорожцями.

В 1716 р. вислано під Царицин велике військо козацке з генеральним хорунжим Іваном Сулимою сипати лінію і копати канал для злуки Волги з Донцем. Те саме було

в 1717 р. В 1722 під Царицин пішло 10.000 українських козаків. В 1731 р. вислано на лінійні роботи здовж українсько-запороскої границі між Донцем а Дніпром 20.000 козаків і 10.000 хлопів, разом 30.000 Українців під проводом кївського полковника Антона Танького. В 1732 р. вислано на Орелю 20.000 козаків і 10.000 хлопів під прилуцьким полковником Галаганом. В 1733 р. лубенський полковник Данило Апостол повів на роботи над Орелю 20.000 козаків і 20.000 хлопів.

Робітники мусіли іти на лінію із зброєю і харчами. Окрім того кождий мусів мати сокиру, лопату, заступ і мішок, котрим носив землю. Кождих 10 людей мусіло мати власного коня або пару волів з возом, а на кождих 50 людей мусів бути їх власний плуг з волами, плугатирями і погоничами.

Як сі роботи винищили Україну, свідчить сам фельдмаршалок Мініх. „Перше — пише він в 1735 р. — Гетьманщина могла вислати в поле 100.000 козаків. Сего року зібрано лише 20.000. З того в кримській похід вислано 16.000. По 300 верстах маршу лишило ся їх тільки 12.730, по більший часті безкінних, або з сухоребрими шкапами. За те Запорожці, котрі що лиш вернули з під татарського підданьства, добре узброєні і кождий з них прийшов з 2 або й 3 добрими кіньми.

На лінії ходили Українці еще в часі війни з Татарамп і Турками в 1737—1739 р. Сі лінійні роботи руйнували також народ, що лишив ся на Україні, бо забирали найліпших робітників (в піснях: „пшениця не жата!⁴“), а в додатку треба було ще й на

лінійю посилати харчі, щоби сі тисячі не впибли з голоду.

Про роботу українських козаків на ладожскім каналі знаємо, що в 1721 р. пішло туди під чернигівським полковником Полуботком, лубенським полковником Марковичем і генеральним хорунжим І. Сулимою 12.000 козацького війська (Сулима помер в дорозі). В 1722 повів на Ладогу 12.000 козаків полтавський полковник Іван Черняк. Сі козаки робили о голоді і холоді днем і ночью, навіть в неділі і свята, в додатку з приказу бригадира Леонтиєва по звіврски биті палками. Козаки страшно хорували, але що недужими ніхто не журився, вмирали як мухи, так що в живих не лишила ся навіть трета часть. Плата була дуже мала і не вистарчала на жите, але і сеї не виплачувано їм. Козаки випродували все що мали, щоби лише не згинуть з голоду (В піснї: „Ой ви хлопці, де ваші жупани?!“).

В часі походів за Кавказ (1722—1729 за Петра I, Катерини I і Петра II) в р. 1722 ходило над Каспійське море 10.000 українських козаків. Вони укріпляли фортецу над рікою Сулаком. В 1724 р. вислано на Сулак дальших 10.000, а в 1725 р. 2000 козаків з Гетьманщини а 1000 з Слобідщини. Також в рр. 1726 і 1729 вислано на Кавказ багато нашого народу. Сі походи і роботи коло кріпости над Сулаком страшно винищили наше козацтво. Нищила їх спека, нездоровий воздух, всякі пошести, тяжкі роботи і голод. Козаки домагали ся лїпшої плати, домагали ся, щоби їх відіслано до дому, а на їх місце

прислано інших (давай батьку пореміну), але все те не помагало, бо Росія рішила ся знищити українське козацтво, а такими походами і роботами найлекше можна було їх вигубити.

Бранка.

Судариня дрібні листи писала,
По губерням розсилала,
Кого в некрути взяти...
Ой ти зима, ти зима, ти холодная була.
Завіяла, замела, решетовскі ворота.
Ні проїхать, ні пройти, ні коника провести.
А як схочу, той пройду, коника проведу.
А до того, до двора, лежить стежка-доріжка.
Сидять пани за столом, вони пють і їдять,
Пишуть, пишуть радять: кого в салдати оддать:
Де пять, там не брать, де чотири, не велять,
А де три, тим не йти, а де два, там нема.
У вдови оден син, і той пішов під аршин.
І аршина не дійшов, у салдатушки пішов.
Пани його пожаліли і коника купили;
І коника і шабельку, пішов хлонець до полку.
Іде мати, ридає, всю старшину збирає.
„Ой старшина моя мила, випускайте мого сина“.
Обізвав ся одинець, уродливий молодець:
„Не плач мати, не ридай, карих очий не терай.
Годі ти заплачеш, як на муштрі побачиш.
А й у полку, у полку, у червонім кошаку.
Ще й шабельки при боку.
Як вийдемо на майдан, та вдаримо в барабан“.
От матери на жалість, а старшині на радість.

Пішла мати плачучи, а старшині радощі.

А чий-же то лани позасівали пани?

А то того одинця, вродливого молодця.

Рекрут.

Ой із лісу із темного вилітала голубонька,
Виносила от гетьмана листи-письма пописані.

„Ходім братя у ліс темний, вирубаєм три
[жереби

Та будем ся вимірати, кому братя припадець ся
Піч кидати, списи брати, за ким буде плакати

[мати :

Чи за старшим, чи за меншим, чи за сере-
[дульшим?“

А старшого та шкода, та шкода, в нього
[діти дрібні;

Середульшого та шкода, та шкода, в нього
[жінка молода;

Молодшому збирати ся, отцю, матці покла-
[няти ся.

Ой старшого батько хова, середульшого мати
[бере.

А молодший коня сідлає, коня сідлає, про-
[мовляє :

„Прощай батьку, прощай мати,

Рідні сестри, рідні брати!

Тоді мене згадаєте, як із двора ізгаєте

Тоді, батьку, заплачете, як на кони побачите“.

Вдовин син.

Через сад зеленій доріжка лежала,
Туди-ж наша судариня некрут вирижала.
Написали, найменували вдовиного сина:
„Хорош-хорош удовин син на воронім коні!“
На воронім коні грає в голубім жупані:
„Вийди, вийди дівчинонько, вийди моя пані“.
Ой не вийшла дівчина, вийшла стара мати:
„Скажи мні мій синочку, де тебе шукати?“
„Шукай мене, моя мати, в степу край дороги,
В степу край дороги, на лютім морозі.
Там будемо, стара мати, зиму зимувати,
Свою кровю горячою море доповняти,
Своїми жовтими кістками мости помощати,
Своїм чубом кучерявим степи устеляти!“
Іде за ним стара мати і слезно ридає,
Вона своїх близьких сосід сильне проклинає:
„Бодай же ви сосідоньки всі разом пронали,
Як ви сюю тайну знали, да мні не сказали;
А сказали вже тоді, як руки звязали“.
Повязавши білі руки, везуть до Прилуки,
А з Прилуки до Полтави до вічної присяги.
„Присяг царю, присяг Богу, одрік ся від роду.
Прощай сину, мій голубе, не думай до дому!“

Козаки в гусарах.

Ай зацвила калпінюшка в лузі
Тепер моя головонька в тузі,
Що всіх хлопців в гусари забрали,
Мене молодого офіциром записали.
Та дали ж мені коня вороного,
Та післали мене попереду війська всього,

Та звеліли мені серед полку стати,
Та сказали мені у суремочку грати.
Ой ви грайте суремки, ви суремочки граїте,
Мені молодому жалю не завдавайте.
Та завдайте жалю-тугу темному лугу,
Темному лугу, або коню вороному,
А ніж мені, парню молодому.
А не жаль мені а у дому нікого,
Тільки жаль мені: матуся старая,
Матуся старая, сестриця малая.
Сестриця малая, а жона молодая.

В панській службі.

І.

Ой горе нам на Гетьманщині:
Надокучила нам вража панщина,
Що ходячи наїсесь, сидячи виспнш ся!
Як на панщину іду, — торбу хліба несу
А з панщини іду, — ні кришиночки
Обмивають мене дрібні слізочки.
Посилає мене пан в велику дорогу,
В небувалую дорогу: на степ, на сторожу.
Тай дає мені пан коня вороного,
Коня вороного, нез'їзжалого.
Тай дає мні пан три копійки гроший,
Ой сіна купити, коня накормити...
І щоб було впить ся, щей похмилить ся,
Молодому козаку ні в чім не журить ся.
Як поїхав-же я долом-долиною
Та дорогою, та широкою
Та в чисте поле, до долиночки,
Та привязав-же я коня до билночки,
А сам ляг спати край могилочки.

Ой спав, чи не спав, таї прокинув ся,
Бідна моя голова — коня дома нема!
Ой піду-ж я гукаючи, свого коня шукаючи;
Ой виїду я на могилку і гляну я на долинку;
Та увиділось мені, що огонь горить,
Коло того огню Татарин сидить.
„Ой Татарину мій, ти невіро моя!
Чи не бачив-же ти вороного коня?
— А чи то твій кінь, що золота грива,
Що золота грива перста покрила?
А чи то твій кінь, що по степу ходить,
Що по степу ходить, траву виїдає,
З тихого Дунаю воду випиває?
Із'їв трави на три милі,
Випив води пів Дунаю?“

II.

„Вари, мати, вечеряти: на сторожу згадали“..
— Кажи, синку: „коня нема“.
„Казав, мамцю, не раз, не два,
Що в козака коня нема.
Да мені з скарбу коня дають,
На сторожу висилають“.
— Да кажи, синку, „сідла нема“.
„Да казав, мамцю, не раз, не два,
Що в козака сідла нема.
Да мені сідло в скарбу дають
На сторожу висилають“.
— Да скажи, синку: „нагайки нема“.
„Казав, мамцю, не раз, не два,
Що в козака нагайки нема.
Мені нагайку в скарбу дають,
На сторожу висилають“.
Ох заслали на сторожу,
В чисте поле на могилу.
Пуцу коня на долину

Повішу зброю на ялину,
А нагаєчку на дубочок,
Сам ляжу спати на часочок.
Щасливая годнионька, —
Аж приходить дівчинонька...
Виломала черешеньку,
Да вдарила по личеньку,
Да вдарила по білому,
Затужила по милому:
„Встань, козаче, годі спати,
Турки ідуть, коня займуть.
Коня візьмуть до прилуки,
Тобі звяжуть назад руки.
Коня візьмуть, — другий буде,
Тебе візьмуть, — вже-ж не буде!“

III.

Ой кажуть, що наш пан лихий...
Ой кажуть мені на варту йти
В Чорний Ліс на могилу,
Ой кажуть, що я загину.
Приїхав козак на могилу,
Пустив кониченька поміж дубиною.
Стало сідельце на конику купиною,
А нагаєчка гадиною
„Віжи, коню, під новий двір..
Козак велить коневі сказати матери, що він
„оженив ся“, — себто: вмер.

Смерть в Московщині.

Стоїть явір над водою, в воду похилив ся,
Сидить козак у неволі, гірко закурив ся.
Не хили ся явороньку, ти ще зелененький,

Не жури ся козаченьку, ти ще молоденький!
Не рад явір хилити ся, вода корінь мнє,
Не рад козак журити ся, так серденько мнє.
— Нехай мнє, нехай мнє, воно перестанє,
До козака молодого журба не пристанє —
„Ой рад бия не журитись, самі сльози льють ся,
Бо на мене молодого кайдани кують ся...
Хожу-нужу, хожу-нужу, як те сонце в лузі,
Чи я встану, чи лягаю, завше серце в тузі.
Летить орел понад море, тай летючи крикнув;
Ой як тяжко в сих сторонах, що я не при-
[викнув!

Ой є в мене на Україні рідненькая мати,
Вона-ж мене пожалує, як свого дитяти,
Ой є в мене на Україні ріднесенький батько,
То він мене приголубить, як своє дитятко.
Ой поїхав в Московщину козак молоденький,
Горіхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой поїхав в Московщину та там і загивув,
Свою рідну Україну на віки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину:
„Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,
Будуть мені приносити од родоньку вісти.“
В неділеньку рано всі дзвони дзвонили.
То по тому козакови, що сидить в неволі.
Тешуть явір, тешуть явір, яворину тешуть,
Молодому козакови чорні кудрі чешуть.
Тешуть явір, тешуть явір, тай вже обтесали,
Молодого козаченька на лавці поклали.
Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину,
Молодому козакови тай на домовину.
Атаману коня дано, а соцькому зброю,
Щоб позволив поховати козака з стрільбою.
Козака несуть, коня ведуть, кінь головку
[клонить,

А дівчина за козаком білі ручки ломить.
Та ломить вона, ломить з мизинного пальця,
Нема, нема, таї не буде козака коханця.
Хиліться густі лози звідки вітер віє,
Дивіте ся гарні очі, звідки милий їде.
Хилили ся густі лози, таї вже перестали,
Дивили ся гарні очі, таї плакати стали.
Умер козак, умер козак таї тихая мова;
Лиш лишив ся кінь вороний, золота зброя.

Робота на лінії.

У Глухові, у городі во всі звони звонять,
Да вже наших козаченьків на лінію гонять.
У Глухові, у городі стрельнули з гармати,
Не по однім козаченьку заплакала мати.
У Глухові, у городі стрельнули з рушниці,
Не по однім козаченьку плакали сестриці.
У Глухові, у городі поплетені сітки,
Не по однім козаченьку заплакали дітки.
На бистрому на озері, геть плавала качка,
Не по однім козаченьку плакала козачка.
Посіяли, поорали, да нікому жати,
Пішли наші козаченьки лінії копати.
У Грицькові огонь горить, а в Полтаві димно,
На могилі гетьман стоїть, геть там його видно.
„Допевняйся пан гетьману, допевняйся плаги,
Як не будеш допевнятись, будем утікати“.
„Ой ідіте же панове, до Петра, до свата,
Ой там буде вам панове велика заплата...
По заступу у рученьки да ще і лопата!“
Сидить козак на могилі, сорочку латає,
Ой кинув ся до черешка, копійки чорт має
Сидить пугач на убочу, на вітер надув ся.

Їде козак в Україну, на лихо здобув ся.
Їхав козак на лїнїю, тай вельми надув ся,
Їде козак із лїнїї, як лихо зогнув ся.

Гусари на лїнїї.

Оїй зза гори, зза чорної хмари
Виступають молоді гусари:
По крилечкам пани генерали,
По переду все бють барабани.
„Не журіть ся молоді гусари!“
„Оїй як же нам, братці, не журить ся?!
Молодими в гусари забрали,
В чужу землю робити послали.
Не дають нам ні їсти, ні пити,
Заставляють роботу робити:
Штихами білїй камінь бити,
Камінь бити, а ровп копати,
Киверями землю викидати.

Канальна робота.

„Оїй ви хлопці, прекрасні молодці,
Та де ваші рушницї?“
— Наші рушницї в царя на столицї,
Ми молодїї сидимо в темницї.
„Оїй ви хлопці, прекрасні молодці,
Та де ваші жупани?“
— Наші жупани позносили пани,
Нас молодих забили в кайдани!
Оїй дали хлопцям широкі лопати,
Да послали хлопця молодого

Да канави копати.
Ой понад річкою, понад Синюхою
Та терни погоріли —
Гей вже-ж наші, наші сіромахи
Без харчів помарніли!
„Ой за річкою, та за Синюхою
Та зацвили ожини,
Ох давай батьку, давай перемену,
Бо лихая година!
Ой понад річкою, понад Синюхою
Там зродили вожици,
Ой давай батьку, давай перемену,
Бо я марно загину!
Ой за горою, та за крутою
Заросла їй ожина,
Ой дай нам батьку, дай перемену,
Бо на віки загину!“
— Ох не моя воля-ж, пани молодці
Вам перемену давати...
Гей просіть собі в пана воеводи
Щей за більшую плату.
Гей ідїть же ви в столицю к цариці,
Та просіть заплати.
„Ой продай же, тату, да воронї конї,
Та викупи мене, хлопця молодого,
Із темної неволї.
— Ох не буду сину коний продавати,
Ой не буду тебе, хлопця молодого,
Із неволї викупляти...
Ой летїв ворон да з чужих сторон
Да летючи краче,
Ой сидить хлопець та над канавою
Та жалісно плаче.
Ой летїв ворон да із чужих сторон
Да летючи в гору крикнув,
Ще-ж бо я хлопець молоденький

Ой тутечки не привикнув!
Ой і обізвав ся парень молоденький
У цариці заплати...
[ей та цариця пожалувала,
Та дала заплату:
Набили-ж хлопцям на ноги кайдани,
Таї дали у руки лопату!
Ох та післали на „легку“ роботу
Та ганави конати.
Ой дали над ними, дали калавури:
Чотири салдати.
Говорили хлопці-молодці з Уманя ідучи:
Що будем носити чоботи сапанці
А з китайки онучі.
Ой копав парень, копав молоденький
Да ї сїв спочивати...
Ой летить ворон та із чужих сторон
Таї летючи краще.
Ой сидить козак по над канавою
Таї жалібненько плаче.
Ой летів ворон та із чужих сторон
Да летючи в гору крикнув:
Ще-ж бо я козак на чужій стороні
Таї доси не привикнув!
Ой летів ворон та із чужих сторон
Крильцками махає,
Ой сидить сірома та над канавою
Та сорочку латає.
Дере поли, дере й рукави
Та плечинці латає.
„Не дивуйте мені, милі братіки,
Що я жалібно плачу,
Єсть у мене в кармані копійка
Я ї ту з вами потрачу.“
„Ой помяни Боже, царя Петра,
Царицю Катерину,

Ой як мя Господь помилує,
І тутечки не загину!
Поздоров Боже, царя Петра,
Царицю Катерину,
Що нас, нещастних сіромах,
На білий сьвіт пустила“.

„Ой продай же, тату, та воронії коні,
Та викупи мене, хлопця молодого
Із темної неволі“!

— Ох не буду сину, коний продавати,
Ой не буду тебе, хлопця молодого
Із неволі викупляти.

Ой продай батьку, ой продай рідний
Да сірії корови,
Ой визволяй же мене молодого
Із сеї неволі!

Ой не буду сину, ой не буду рідний
Сірих коров продавати,
Ой як заробив ти, а сину рідний,
То так будеш і одвічати.

„Ой продай мила, голубонько сива,
А сірії телиці ;
Ой визволяй же мене молодого
Із цієї темниці.

Хоч би мала милий, голубоньку сивий
І сорочку продати,
А таки буду тебе молодого
Із неволі викупляти.

Поздоров, Боже, царя Петра,
А царицю Катерину,
Що будем обдерті, та будем топтати
Із китайки онучі.

„Ой не сумнівайте ся панове молодці ;
Мед вицо кружляйте, з тонкої китайки
Портянки латайте!“

На граници трех держав.

А в неділю против понеділка шука-риба грала,
А Омельчиха свого сина сильне проклинала.
Не проклинай, матусенько, грізними словами,
Бо обіллеш ся да потім того дрібними слъзами!
А в понеділок да проти вівторка сильне

[роздрімав ся,
Та Омельченко татарюзі дай до рук увався.
Татарюга Омельченку назад руки вяже,
А Омельченко татарюзі усю правду каже.
Не велику Омельченку кароньку давали:
Із живого Омельченка серденько виймали.
Посадили Омельченка в темні темниці:
„Сиди, сиди Омельченку, за красні дівци“.
Пушкар Хведор, Пушкар Хведор гармати
рештує,

А капитан Василевич салдати муштрує.
Ой як крикне на салдати: „салдати до стройку!“
Да забили ляхи отамана да у дубову колодку.
Да побили ляхи отамана понад Синюхою...

Да нехай-же се не Синюха, нехай-же се не
[річка,
Ізбігли ся ляхи до купочки, як собача тїчка!
Над річкою Синюхою огнища горіли,
Тепер наші козаченьки без харчі змарніли.
Над річкою Синюхою да великі кручі,
Поскучали наші козаченьки, переміни ждучи
Як поїхав наш пан наказний дай у ранці по
зайці...

„Казав еси, пан наказний, до дому одпускати,
А тепер еси згадуєш землянки копати“.

В сій пісні говорить ся про якусь граничну пригоду в місци, де до війни в рр. 1768—1774 сходили ся межі російської України, польської України і Запорожа, котре тоді було під татарско-турецкою властю. Очевидна річ, що тут, над Синюхою сиділи російські, польські і татарські відділи військ, та що між ними приходило до частих конфліктів. В пісні згадують ся також роботи (Гетьманців) над Синюхою (1743—1744).

Мені нема переміни!

І вітер віє, і сонце не гріє
Напротив сонечка віточка завяла.
Ой зацвила калинонька в лузі,
Тепер чогось моя головонька в тузі.
Ой зацвила калинонька вяла,
Тепер моя головонька п'яна!
Ой не так же п'яна, як похмельяна:
Усім козаченькам переміна дана,
Мені молодому — служити самому;
Мені переміна — служба неперемінна.
Ой буду я, буду неділеньки ждати,
Чи не прийде мати мене одвідати.
Неділя минає, — матіньки не має.
„Треба мині мати, переміну дати:
Коня вороного, брата молодого;
На коня сіделце, братіку весельце,
На коня попругу, салдацку услугу...“
А всім козакам переміна стала
Но тільки одному нема переміни,
Тому, що ходить щодня до дівчини.
„Дівчино Уляно, переночуй мене,

Козака молодого, її коня вороного.
Мій коничок тобі стаїні не простойть.
Моя тобі зброя кілочка не вломить,
Я сам молод ліжка не перележу.
Ой дівчино Уляно, збуди мене рано ;
Так рано, щоб ще не свптало,
Щоб турки брами відтворили,
Щоб козаки коней не сїдлали,
Щоб москалі в поход не ступали“.
А дївчина твердо заснула,
Таї не чула, як нічка минула.
Пробудив ся козак — вже день біленький!
Схватив ся за голову: „пропав я молоденький!
Ой дївчино - зрадниченко, зрадила мене
[молодого.
Через тебе втратив я коня вороного.
Втратив коня вороного, втратив і сїделце,
Через тебе дївчинонько, любес серце ;
Втратив я дротяну нагаїку,
Через тебе, дївчину молоденьку“.

Воєнні походи.

В походї російської армії в Крим в 1735 р. брало участь 16.000 гетьманських і слобідських козаків і чумаків, що служили за погоничів. Вони перевозили власними волами гармати, харчі і багаж російської армії. Сей похід був дуже нещасливий. Армія дійшла до Кам'яного Затону і звідтам вернула зимувати на Україну, бо було страшно зимно і сніги, а всякі хвороби десяткували військо і худобу. Одним гетьманцям пропало 12.000 коней. Захист можна було знайти в запоро-

скім Великим Лузі. Котрі чумаки і козаки утїкли туди, тоті спасли ся від смерти. Сї пригоди висьпівані в пісні „Чумаки в кримскім поході“. В пісні є насьмішка над московскими гренадирами, (гордими на свою вроду і пишні мундури,) котрих наші козаки і чумаки перевозили через ріки і з котрих неоден втопив ся.

В 1736 р. Росіяни, з котрими були також українські козаки і чумаки, взяли татарську кріпость Перекоп і усадовились там. В середині Криму Татари напали на відділ армії зложеної з Українців і дуже побили їх. Командант російської армії вислав козакам на поміч кілька полків і ті вирагували решту козаків (Пісня „Під Перекопом“). Не менше винищила Українців участь в поході російської армії під Мініхом в Молдавщину в 1739 р. Память про се лишила ся в піснях про „Похід в Молдавщину“. В пісні під „Хотимом“ згадує ся бомбардація турецького табору коло Ставучан в 1739 р. Турки не видержали палїби і утїкли в глїб Волощини Через день і Хотин здав ся Мініхови.

Навіть до Німеччини водила Росія наших козаків. В російскім поході в Пруси в 1757 р. було 1000 Гетьманців і 5000 Слобідчан. В 1760—1762 пішло з російською армією 2000 Гетьманців. Під пруским містом Кістрін був дуже кровавий бій, в котрім Прусакі перебили майже всіх наших козаків. В пісні сьпівак, котрий вже забув про що сьпіває, з Прусаків зробив Орду (Драгоманів). Під Кістріном Орди не було, тож я Орду відмінив назад на Прусаків.

В пісні „Чумаки за Десною“ лишилася пам'ять участі українських погоничів і чумаків в російській поході через Литву і Польщу в Пруси. В р. 1757 вислано туди 8000 українських погоничів. Всі вони вигибли майже до одного.

Чумаки в кримській поході.

Сидить пугач на могилі,
Та все пугу! та пугу!
Збирайтеся славні чумаченьки
Зимувати до Лугу!
Котрі умні, розумні, та поспішалися,
До Лугу припірали,
То ті в Лузі зимували.
А котрі перозумні, воли отоцали,
В Кримській степу марно пропадали.
Лежить чумаки між возами,
На важницю схилився,
Рученькою лиш правенькою
За серденько захопився.
„Коли-б я знав, що тут мині помирати,
Свому-б роду уклонився;
Вийшов на той битий пляшок,
Слізеньками-б облився!“
„Ой ви чумаченьки, славні бурлаченьки,
Ви хлопці вгожі,
Робіть тому чумакови
Домовину з рогожі“.
В суботоньку, против неділеньки
Цілу нічку не спали:
Через той Лиман-річеньку
Переправу й мали.

Переправляли вози з волами,
Ще й казенні гармати...
Біжить миргородський козак
Гренадира ратувати.
Ішли чумаки, славні бурлаки
Та дивили ся в воду :
„Коли-б нам побачити
Гренадера на вроду!“
Ішли чумаки, славні бурлаки,
На них жупани сині,
Поки приставали до армії
Нічого не осталось на спині.
Лежить чумака межи возами,
Та все думає та гадає ;
Дере поли, дере рукава,
Та все плечі латає.

Під Перекопом.

I.

Ой хто в Криму не бував, Перекопа не видав!
Перекопський командант Запорозцям дає знать:
„Годі-ж вам, Запорозці в Калачах стоять.
А біжіть до Салгирю чумаченьків ратувать!“
Ой прибігли до Салгирю, аж лежать наші
[чумаки ;
Лежать наші чумаки, де три, де й чотири ;
Ой лежать наші чумаки, як вялая риба,
На них платя і одежа кровю накипіла.
А казав князь Довгорук, що не здійме Орда рук
А Орда руки ізняла, чумаченьків забрала.
Ой пігнали чумака на три битії шляха ;
На три битії шляха, та четверті озера.

II.

Ой хто в Криму не бував, той і дива не видав;
А ми в Криму бували, ми там диво видали.
Перекопський командант Запорозцям дає знать:
„Ой годі-ж вам, Запорозці, в Калантарі про-
[бувають,

Ой ходімо на Яли, козаченьків ратувать!“
Запорозці як пішли, вперед голову найшли;
А в Жадченка Степана облуплена голова,
В московского капітана спина обідрана.
Біжать наші козаченьки, як біленькі смички,
А в Жадченка Степана поза нігтями спички.

Похід в Молдавщину.

I.

Чи тим тая Молдава славна, що жовтії піски?
На Молдаву вєли по шість пар волів,
А з Молдави пішки.
Чи тим тая Молдава славна, що густії лози?
На Молдаву ішли в сапяхах,
А з Молдави босі.
Чи тим тая Молдава славна, що крутії гори?
У Молдаву пішли в каптанах,
А з Молдави голі.
Миргородський капітан, він розумний чоловік,
Слдить-же він, пише письма, та у Крим
[посилає:
„Годіж вам та чумаченьки сеї соли лупати;
Приганяйте воли, запрягайте в вози,
За башту тікайте!“
Которі-же та чумаченьки сеє зачували,
Приганяли воли й запрягали в вози,
За башту втікали.

А которі чумаченьки сего не чували,
То пропали воли, пропали й вози,
У паровишники сьми.
Миргородський капітан, він розумний чоловік,
Сидить же він, пише письма,
Та в Перекоп засилає :
„Ой годі вам та Москалки в Перекопі стояти,
Біжіть до річки Савгирі, чумаченьків ратувати!
Недалеко до річки Савгирі: сорок миль і чотири
Лежать наші чумаченьки, де три, де й чотири.
Над річкою Савгирою покопані шанці,
Стоять вози, та до гори ярма, та усе чумацкі.“

II.

Похилили ся густі трави,
Де чумаки воли гнали;
Пожурили ся наші чумаченьки,
Як хури набрали
Ой у неділю рано пораненьку
Усі дзвони дзвонять.
Ой там наші, наші чумаченьки
Вози її воли гонять.
„Ой по чім тая Молдава славна,
Що жовтні піски?“
— Ой у Молдаву гнали по чотири воли,
З Молдави пішки. —
„Ой по чім тая Молдава славна,
Що крутії гори?“
— Ой у Молдаву йшли чумаки в жупанах,
Назад да голі. —
Ой сидить пугач на могилі,
Та на вітер надув ся;
Неоден чумак та в Молдославі
На воші здобув ся.
Ой сидить чумак межі возами,

Та все думає-гадає —
Дере поли, дере рукави,
Та все плечі латає.

Під Хотинном.

В славнім місті під Хотинном, гей-гей у потоку
Бєть ся Турок із Москалем більше як пів року.
Коли стали да москалі від рана до почи:
Да неоден турок-баша замкнув свої очі.
Коли стали тай Москалі яко в половині:
Нехай знає турок-баша которий день нпні!
Коли крикне турок-баша да на свої турки,
Голос іде: „досить буде! погинемо тутки!
Утікаймо в Волощину, в волоскее місто,
А чей би нас боронило від москалів міцпо.“
Чорні кави, чорні врони круглу гору вкрили,
А молодих турків-башів москалі побили.

Під Кістріном.

Ой на мори, на мори синенькім,
Там плавала біла лебідонька
Із маленькими лебедятами.
Ой, як мині море переплисти,
Малих діток на той бік одвести?
Ой, як мені думати й гадати,
Ой, як мені їх позабувати?“
Гдєсь ся взяв сизопірий орел,
Став лебедку бити й забивати,
Малих лебедяток тай поспротити.
Стала лебедка до нього промовляти:

Ой не бий мене, сизопірій орле
Та з малими діточками.
Скажу тобі всю щирую правдоньку:
„Лети орле, біленькими шляхами
Ой там бють ся Пруси з Москалями.
Ой там козак із Прусаком беть ся,
Аж по лицю чорна кровця ллеть ся.
Ой у городі у Кістріні
Да бють ся Прусаци уже три дни:
Бють ся вони три дни й три години,
Та на четверту стало повертати,
Козацкого трупу тай конем не з'їзжати.
В городі Кістріні все поле посіяне
Головками козацкими, в половині з москов-
[скими ;

Текли річки кровавії,
Козацкії, вітязькії в половині із прускими.
В городі Кістріні мости викладані
Толубцями козацкими, в половині з москов-
[скими ;

Мостять мости, да все головками,
Головками, да все московскими.
Уже-ж тее тіло, як напір біле,
А вже-ж тее тіло від сонця згоріло.
Як би-ж мене отець-мати зпели,
Вони-б мене з двора не пустили,
Як би-ж мене сестриці в дорогу виряжали,
Вони-б мене рано оплакали.“
Деся узяв ся сизокрилий орел,
Дай узяв руку з козацкого трупу.
Да поніс руку у чистее поле...
Ой ніс поле, ой ніс і другее,
А на третім сів орел спочивати ;
Ой став же він ту руку клювати,
Да й став руку бити-побивати.
Стала рука к орлу промовляти :

„Та не клюй мене, сизокрилий орле,
Скажу тобі усю щирю правду :
Коли-б сее отець-мати знали,
Вони-б сее тіло поховали
Та що суботоньки поминали,
Що неділеньки панахиду наймали ;
Коли-б сее рідні брати знали,
Вони-б сее тіло поминали ;
Коли-б сее рідні сестри знали,
Вони-б сее тіло оплакали.
Вони-б мене, як зозулі обкували.

Чумаки за Десною.

Ой в неділю в ранці, рано-пораненьку
Виходила мати чумаків питати :
„Ой ви чумаченьки, ой ви новобранці,
Чи не має мого сина а у вашій валці?“
„Ой є, стара мати, в полі ріжного цвѣту,
Ой є нашого брата а по всьому свѣту!“
Ой заплакала мати, ідучи до хати,
Що не можна за сина й опита взяти.
„Ой, коли-б я багата, або прежня сила,
То-б я за свого сина обіт постановила“.

*

Ой поїхав чумаченко, поїхав за Десну,
Обіцяв ся вернути ся та на другу весну.
Ждала, ждала чорнавая, тай плакати стала.

*

„Ой якби я сива зазуля, щоб я сизі крила мала,
Тоб я ту превражу Польщу кругом облітала,
Тоб я свого миленького могилу пізнала.

Прилетілаб до його гробу, тай сказалаб: куку;
Подай, подай мій миленький, хоч правую
руку!"
„Ой рад би я, моя мила, обидві подати,
Насипано сирої землі, не могу підняти.“

Карa за дезерцію.

Ой весна красна, ой весна красна,
Із стріх вода капле;
Ой либонь тобі Тарасенку,
Да маандрізонька пахне.
Ой маандруй, маандруй, да Тарасенку
Із Лубен до Прилуки.
Ой проклинала да дівчинонька
Здіймаючи в гору руки.
Ой спускав ся да Тарасенко
А із муру по шнурі;
Ой завдав, завдав отцю матці
Да великую тугу.
Ой либонь тебе, да Тарасенку,
Мати змалку не любила,
Ой що тебе, да Тарасенку,
Дай у Крим одружила.
Ой у Києві да її огонь горить,
А в Василькові димно,
А в Білій Церкві да гетьман стоїть,
Тільки намет його видно.
А Тарасенко, а Тарасенко
Крижем к землі припадає:
„Ой гетьман, гетьман, да гетьманочку,
Ізмилуй ся надомною.
Ой пускай коня в сріблї-злотї
За тілом за мною“.

Драгоманів припускає, що Тарасенка засуджено на смерть за се, що він утік від служби в царськiм вiйську. Козакiв, котрi не хотiли iти на Ладогу, або ухилили ся вiд служби в часi кримських походiв, карано публично смертю „для постраху прочим“.

Москалi на Украiнi.

Москалики, соколики !
Поїли ви наші волики,
А коли вернетесь здорові,
Поїсьте й останні корови !

В Прибалтійськiм краю.

В часi кримської вiйни утворено в Полтавськiй губернiї кiлька козацьких полкiв, котрi через цiлий рiк робили службу в Прибалтійськiм краю. В 1856 р. вертали наші козаки до дому через Курск, де записано двi їх пiснi.

I.

Книьмо, братцi, батька й неньку, родиму
[хатину,
Жiнку мшу, молоденьку, малую дитину !
Книьмо ! Во прийшла година, щоб козацка
[слава
Знову встала з домовини. де так довго спала.
Нехай знову степ широкий регоче i плаче,
Як в травi його високiй козаки проскачуть !

Нехай Лпман червоніє від вражої кровп,
Нехай пова зачорніє могила в діброві!
Нехай скажуть, що ми діти старої Вкраїни
Вмієм голови зложити за божі руїни.
Вмієм поле застеляти не тільки снопами,
Вмієм його засівати вражими тілами.
Вдармож в землю по поклону, гостру шаблю
Разом хлопці! Мах на коней, гайда, скілько
[в руку,
[духу!...

II.

Виходили козаченьки рано з Юнаківки, *)
Схиливсь оден молодецький конику на гривку.
Хиба-ж він так утомив ся, ідучи походом?
Чи, бідаха, закурив ся за домом і родом?
Нї! Козак не знає стоми, за родом не плаче;
І не згада про хороми, як на кони скаче!
А він дума про родину, стару нашу матір...
О, як тяжко, Україно, тебе покидати!
А він дума, що послїдний, може, раз витає
Твої степи, Україно, дуброви і гаї...
І послїдне його слово, послїдная мова
Понесуть ся до престола — за тебе голубко!
Щоб ти більше багатїла своїми синами;
Щоб козацка добра сила в тобі процвітала,
Щоб до віку не змарїла козацкая слава...
Щоб тебе, мамо, кохали свої і чужі люде,
І кобзарі щоб співали про все, що ще буде!

*) Село в полтавській губернії.

Фелікс Потоцкій.

Ой ти пане Потоцкій, воеводський сину,
Запропастив Литву і всю Україну!
Думка твоя була — королем зістати,
Тай пішов до цариці, помочи шукати.
А Бог, що високо видить
І за твою невірність вже тобі не звидить.
Прийде суд на тебе, страшная година,
Візьмуть тебе за лоб, як вражого сина.

Бесіда про Фелікса Потоцкого, участника торговицької конфедерації (р. 1792).

Капніст.

Капніст був Греком в російській службі. Яко миргородський полковник брав участь в походах Мініха на Крим (1737—1739). В 1743—1745 кермував будовою кріпостей на Спінюсі. Там він нищив гайдамацькі відділи, що з Запорожя переходили на Україну. Через донос що він хоче строїти гетьмана Розумовського і подруживсь з Татарами, его арештовано в 1750 р. В 1751 его увільнено і зроблено командиром над усіма слобідськими козаками. З сими козаками Капніст був в пруській війні, де погиб під Грос-Герсдорфом в 1757 р.

„Коли-ж тії гайдамаки та такев чинять,
Так послати Капністого, нехай їх припинить!
Коли-ж тії гайдамаки та такев роблять,
Так послати Капністого, нехай їх половить!“

Ой наловив два острога, аж нігде дівати,
Сам поїхав пан Капністий до хана гуляти.
Ой не Капніст, та гуляє в хана обіді,
Він не знає, він не відає о своїй о біді.
Як замили Капністого в тяжкі кайдани,
Та цариці у столицю скоро знати дали.
Як забили Капністого в тугій скрипиці,
Пообрубували обіддя, повезли на спицях.
Ой повезли на столицю, усім дали знати:
Ой щоб знали Капністого благодирем звати;
Ой повезли Капністого драбичатим возом,
А відтіля їхав пан Капністий великим обозом.

Паньські розбої.*)

В неділеньку рано Сулимові коні гнали;
А Сулим, неборак, по риночку похожа,
Горілочку попива: він у своєму добрі пан!
Сулимова жінка, Переяслівка
Перед паном упада, як та ластівка:
„Ой пане, мій пане!
Всю худобу забори, а Сулима не бери,
Бо в Сулима дітки, остались сирітки“.

Козак і лях.

А вже наші козаченьки а вже попили ся,
Посіддали козаченьків, в степи подалися.
Оден козак, превражий син, не пє, не гуляє.
Під ним коник вороненький як метель літає.
А приїхав до трактиру, горілки напився,

*) Сею пісню і 8-ма дальшими доповняємо нашу збірку пісень з часів борби з Татарами і Поляками.

В чистім полі на роздолі із ляшком ізбігся.
Козак ляшка здоганяє, на штих піднімає,
А ляшенько козаченька сильно проклинає:
„Бодай тобі козаченьку три літа боліти:
У сироти, у панії ще малейські діти!“

Дівчина прашає козака.

Коло млина, млина червона калина,
Ой то-ж не калина — молода дівчина.
Молода дівчина козака любила.
Полюбивши парня, в військо вирижала.
Вирижавши в військо, коня осідлала.
Осідлавши коня в сьвітлоньку зазвала.
У сьвітлоньку зазвала, вечерять давала.
Дала йому рибку, та щей хліба скибку:
„Оце тобі, милий, вечера нашвидку.
Вечеряй, вечеряй, лягай спочивати,
Доведеть ся, милий, в степу почувати.
Вечеряй, вечеряй, та моли ся Богу,
Як не має жінки, то ляж із мною“.
„Як мені, серденько, з тобою почувати,
Є в мене, серденько, отець, рідна мати.
І отець і ненька, жінка молоденька;
Жінка молоденька, дитина маленька.
Є в мене, серденько, ще малії діти,
Ой рад би я серденько до них полетіти“.
„Вже-ж тобі, серце, до них не літати,
От-тут собі серденько в степу помирати
Чорненькими кудрями степи устеляти,
Своїм білим тілом орлів годувати,
Червоною кровю річки доповняти,
А жовтою кісткою мости вимощати.“

Татаре йдуть!

Ой піду я понад лугом, шукаючи свого друга ;
Аж мій милий при яллі, пасе коня на долині.
Вийв трави на пів милі, випив води пів Дунаю;
А мій милий спочиває... А я стану, подумаю,
Що бідная чинить маю! Ой піду я до садочку,
Да виломлю терпичку, да поведу по видочку:
„Ой встань, милий! Татаре йдуть,
Татаре йдуть, тебе возьмуть“.
— Десь ти мене вірне любиш,
Що ти мене тут будиш! —
„Коли-б тебе не любила, то-б я тебе не будила ;
Кожда вдова слізки ронить,
А нас нехай Бог боронить!“

Ч у м а к.

Ой по горах сніги лежать,
По долинах води стоять,
А по шляхах маки цвітуть.
То-ж не маки червоненькі
То чумаки молоденькі
Витим шляхом у Крим ідуть.
Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина прикликає:
„Вернись, сину, до домоньку,
Я постелю постелечку!“
— Постели, мати, сама собі,
Або своїй дочці коханочці.
А я постелю сірачину,
А в головах кулачину,
А вкрию ся калпновим листом,
Щоб не розстать ся з товариством.
„Вернись, сину, до домоньку,

Змию тобі головоньку!“
Ізмиї, мамо, сама собі,
Або моїй рідній сестрі.
Мене змиють дрібні дощі,
А розчешуть густі терни;
А висушить ясне сонце,
А розкуїдить буйний вітер;
А рознесуть кости чорні ворони!
Пішов чумақ співаючи,
Стара мати — ридаючи...

Смерть в Кримі.

Ой сїв пугач на могилі,
Да як пугу! да пугу!
Ой повертайтесь швидче козаченьки
Да до зеленого Лугу!
Ой які-ж швидче повернутись мали
То ті в Лузі зимували,
А деякі, гаючись не дбали,
То ті в степу загубали.
Ой заслаб козак, тай ліг край могили
І на шабельку схилив ся;
Гей, либонь-же він рученькою сильне
За серденько ухопив ся.
„Ой ви брати мої, славні товариші!
Ой ви козаченьки гожі!
Гей, та зробіть-но трупу козакови,
Помагай-же вам Боже!
Ой ви брати мої, славні товариші,
Та зробіть-но тую славу:
Гей викопайте-ж мині молодому
Хоча шабельками яму!
Ой винесьте мене, славні товариші,
Та на високу могилу,
Гей, нехай лиш-бо я ще подивлю ся

Та на свою милу Україну!
Ой ви други мої, славні козаченьки,
Загину-ж я на чужині
Гей обіллеть ся-ж сльозами гіркими.
Моя мила та й на Україні.

Смерть Янчука.

Ой у лісі, в лісі на дубочку
Там убив Янчук сву голубочку.
На дубі сиділа, ой, тай воркотала,
Їму молодому спати не давала
То-ж не голубка — турецького царя дочка.
Вона-ж там сиділа, тай письма писала.
Ох писала-писала
Янчукови спати в ночі не давала
„Ох ти, Янчук, що-ж ти робиш :
Білими ручками в крові бродиш!“
А в неділю рано, як дзвони дзвонили,
Вже за Янчуком Турки гонили.
Дзвони дзвонили, разом перестали,
Вже Янчука в рученьки спіймали.
Ой повели яром, селом-вулицею,
Завязали ручки назад сировицею,
Закували ніжки в залізнее цуто.
А в неділю рано сонце припікає,
Проклята спиця в ручки ся відає.
Ведуть Янчука селом коло корчми,
Там стояли дві дівчині.
Ох одна каже : „то мій брат“.
А друга каже : „хотів мене взять“.
„Не правда, руда, я не твій брат,
Правда, чорнява, хотів тебе взять.
Ведуть Янчука я в чисте поле!“
„Ой чи бачиш Янчук тую кам'яницю,
Та ще на себе тую шибеницю?“

Що заглянеш Янчук, то все твоє!“
Заглянув же Янчук в полі каплицю,
На чотирех стовпах, а шибеницю.
„Як був би я знав, що з сього смерть буде
То бим я казав та мур змалювати,
Ой змалювати, тай талярем побити,
Тай казав його грішми обсіпати.
Ой як хто тії гроші буде брати,
Ой то той мене буде споминати“.
Таляр-таляр, таляр зелененький,
Тут похований Янчук молоденький !

Смерть Морозенка‘

Ой Морозе Морозенку,
Ой ти славний козаче,
За тобою Морозенку
Уся Україна плаче.
 Не так тая Україна,
 Та як та стара мати...
 Заплакала Морозиха
 Та стоячи біля хати.
Не плач не плач Морозихо,
Не плач не жури ся,
Ходи з нами козаками,
Та меду — вина напий ся.
Ой щось мені козаченьки
Мед пиво не петь ся,
Ой десь син мій Морозенко
З татарвою бется.
Ой з за гори із за кручі
Мале військо виступає;
Попереду Морозенко
Сивим конем виграває.
 Та схиливши голівоньку
 Сиву коню на гриву;

Тай розпустив чорні кудрі
Сиву коню до кониту.
Тож не грім в степу горгоче,
Тож не хмара сьвіт закрила;
Тож татар велика сила
Козаченьків обступила.
Бились з ранку козаченьки
До ночі глухої;
Козаків лягло чимало
А татар у трое.
Ні оден козак не здав ся
Живим у неволю;
Полягли всі, не вернув ся
Ні один до дому.
Не вернув ся й Морозенко
Голова завзята;
Замучила удалого
Татарва проклята.
Вони-ж його не стріляли
І на четі не рубали,
Тільки з його молодого
Живцём серце виривали.
Взяли його поставили
На Савур могилу,
Дивись тепер Морозенку
Та на свою Україну.

Смерть Гнатка.

Гнатко був гайдамацким ватажком, що набігав на Уманьщину і у Дзвіногородку (1743). Поляки убили его. В інших варянтах бабуся сховала Гнатка, защо Поляки замордували єї. „Кравчиною“ зве сьбівак хлопців-ватажків.

Та ще не світ, та ще її не світ,
Та ще не світає,
А вже Гнатко з кравчиною коники сідлають.
Осідлавши кониченьки, став горілку пити,
Наїхали вражі синки, що нігде її стунити,
Стали ляшки, вретичні сини, з мушкетів па-
[лити.
Ударило два ляшенки навхрест шабелькамц,
Тікав Гнатко з кравчиною да попід ручень-
[камц.
Біжить Гнатко понад Росью, аж зимная її
[роса;
Одна нога у сапаянцях, а другая боса.
„Почкай Гнате, почкай брате, порадьже ти
[мене;
Скинь із себе чорний сапая, та надїнь на
[мене“.
Біжить Гнатко понад Росью, чорний ворон
краще,
Оглянувся назад себе, її аж кравчина плаче:
„Почкай Гнате, почкай брате, порадьже ти
мене;
Скинь із себе голуб жупан, та надїнь на мене“.
Побіг Гнатко до матусі: „Сховай мене нене“.
„Ой не буду, дитя мов, я тебе ховати,
Будуть мене через тебе по тюрмах тягати“.
„А бач Гнате, а бач брате, не сховає її мати.
Було-ж тобі жидів різать, ляшків не займати!“

По полтавськiм бою.

Піснями „Царські обіцянки“ аж до „Не-
богато погуляли“ доповняємо пісні про події
на Україні від бунту Мазепи. В „Царські обі-
цянки“ задержала ся пам'ять листів розкида-
них по Україні від коли тільки Мазепа при-

став до Шведів. В сих письмах цар обіцявав, що не буде на Україні робити ніяких змін противних договорови України з царем. Цар натякає також на свою побіду над Шведами і Запорожцями. Пісня склала ся на Гетьманщині, поки народ еще не закоштував порядків, які цар заводив на Україні, а про які народ співав пізнійше в піснях про рекрутчину, панщину, роботи при каналах і на лініях, та про воєнні походи з російскою армією. „Союз з Шведами“ говорить про се, що Мазепа, коли з шведским королем був в Бендерах, дораджував ему не опускати рук, а старати ся направити се, що поцсував погром під Полтавою.

В 1711 р. цар Петро I. ішов против Турків на Прут (пісня: „Цар не вірить Україні“). Він бояв ся, що українські козаки з Запорожцями виступлять против него. Оден Голіцин Михайло був київским губернатором і в часі походу російскої армії доглядав за Запорожцями, а другий, Михайло Голіцин був командантом російскої армії і вів її до молдавської границі через Правобічну Україну, котра тоді звалась „людскою стороною“, або „межою“.

„Тепер гірше жити“ — рекрутська пісня і слідує, доказують, як цар сповнював свої зобовязання супротив України. „В чужій службі“ доповняє пісні про грабарські роботи Українців за Катерини II., а може й пізнійше.

В 1711 р. Росія розпочала війну з Туреччиною. По невдачнім (прутским) поході в договорі з Туреччиною (12/VII. 1711) цар відступив від Запорожа за Орелью, котре перейшло під татарско-турецкий протекто-

рат і від Правобережної України, котру ще в 1667 р. подаровано Польщі. По смерті Мазепи козаки (ті що були на турецькій території) вибрали гетьманом військового писаря Орлика. Орлик разом з запороским отаманом взяли ся відбирати від Польщі Правобічну Україну під протекторат турецький. В 1711 р. Орлик з Запорожцями і Татарами підняв ся аж під Білу Церкву. Богуслав і Корсунь самі йому здали ся. Польского панования боронив воївода Любомірський. Против него виступали полковник Перебийніс і запороскі ватаги Поповича, Горленка і Швачки. Полякам помагали Москалі і Гетьманці, що лишили ся вірними Росії. Що стало ся з Швачкою — не знаємо. Можливе, що зловили его Москалі і москвофільські Гетьманці з Білої Церкви (1715). Сего Швачки не треба мішати з пізнійшим гайдамацким ватажком Швачкою.

В Гайдамаччині на Україні (1750—1768) брали участь численні ватаги Запорожців. Народ гадав якийсь час, що царске правительство солідаризує ся з гайдамацким рухом і дозволило нищити польских панів. Тому то Запорожці, що були при уманській різни дякують (в піснi: „Не багато погуляли“) за сей дозвіл. Однак вони пізнійше розчарували ся, коли російські війська стали разом з польским нищити гайдамаків.

Царські обіцянки.

Ой залітає орел сизий по високій могилі,
Засплає государ листи по всій Україні:

„Живіть, живіть Українці, не бійтесь нічого,
Звоював государ Шведа і Запорожців много“.

Союз з Шведами.

Ой по Туркам, по кавулкам
Часто веселять ся,
Король шведський з Мазепою
Собі радять ся.
Ой Мазепа та королеви
Вірно присягає,
Король шведський да Мазепу
.

Співак забув, як пісня співає ся далі,
а казав, що шведський король питаєсь Мазепу:
„чи не зрадиш ти мене з козаками і з усім
війском своїм?“

Цар не вірить Україні.

Восточний цар на Україні не діймає віри,
Посилає Голіцпна, щоб не було зміни:
„Ой, іди-ж ти Голіцину, людскою межою,
А я піду із Москвою слідом за тобою.
Станови ся Голіцину, все на крутих горах,
А я стану із Москвою по вельможних панах“.

Тепер гірше жити.

Добре-ж було жити, добре було бути,
Доки не писали пани комісарі хлопців у ре-
[крути.
А тепера пани комісарі хлопців пописали.
Ой забрали, тай спарували, як голуби в парі,

А в п'ятницю рано девятого числа в рекрути
[забралц,
Засмутилась Україна як сонечко в хмарі.
Ой красне місто, де Біла Церков, мальовані
[шанці,
Тудаж вели до прийому молодії новобранці.
Ой красне місто, де Біла Церков, мальовані
[квіти,
Ой заплакали тай отець-матц, ще її дрібненкїї
[діти.
Ой повезли хлопців битими шляхами,
За ними ненька вмиваєть ся дрібними сльо-
[зами.
„Лучче-ж було, стара нене, мене в купелі за-
[лити,
Нїж тепер мавш за мною дрібні сльози лити.
Згадай мене, серце миленька в недїленьку
[в ранці;
А я тебе згадаю, як на війну стану
В турецькій границі“.

В чужій службі.

„Почім-же ти та Мозиру знаєш,
А що жовтії піски?“
— Туди ішли з сірими волами,
А назад прийшли пішки. —
„Почім-же ти та Бобруйську знаєш,
А що різанії фосої?“
Туди ішли в червоних чоботах,
А назад прийшли босі!“

Запорожець Швачка.

„Ой не буде краще, та не буде ліпше, як на
[тій Україні:

Що не буде жидів, не буде Ляхів, та тре-
[тньої унії!
Ой, не звіть мене та Швачкою, а звіть мене
[Кіійло:
Позганяв жидів, позганяв Ляхів, в Білу Цер-
[кву на стійло!"
Ой, уже-ж тая Біла Церква та обжитая ки-
[тайками!
Ой тепер вона та завойована та славними ко-
[заками:
Ой, хвалив ся батько Швачка, та до Хвастова
[їдучи:
„Ой, будем дроти, панове молодці, з кптайки
[опучі!"
Та ходить Швачка та по Хвастові та у жов-
[тих чоботях;
Ой, вивішав жидів, ой вивішав Ляхів та на
[панських воротах!
Та ходить Швачка та по Хвастові, тай став
[собі в кутку:
„Ой не має жидів, ой не має Ляхів; ох, мій
[тяжкий смутку!"...
Та пішли старці-торбищники та стали Лашків
[бити.
„Ой, не подобає, панове молодці, з неживого
[глумити!"
Та на козаків, та на молоденьких пригудонька
[стала:
Ой, у середу у обіді їх Москва забрала.
Ой, як крикнув батько Швачка: „та із коней
[до долу!
Ой, не даймо ся, панове, молодці, та у тяжку
[неволю!"
А Москалики та не дурні, та розуму до-
[брали

Ой, на самій перед батька Швачку з осау-
[лою звязали.
Ой побрали, попарували, усіх по два до ку-
[почки.
Заглядають оден на другого, як сизі голу-
[бочки.
Ой забрали, попарували як голубів в парці,
Ой засмутила ся Україна, та як сонечко
[в хмарці.
Ой атамана з осаулою таї до купи звязали,
Ой забрали, таї повязали і на вози поклати.
Ой, повезли батька Швачку та густими ло-
[замп;
Ой, оглянув ся батько Швачка таї умив ся
[сльозами!
Ой, вивезли батька Швачку та в чисте поле,
Оглянув ся батько Швачка: „ой, тут мені
[горе!“
Ой вже Швачки нема, вже го осадили в са-
[мім ринку у місті.
Та летить галка, та летить чорна, та на Дніпр
[рибу їсти...
Ой, пише батько, ой пише Швачка та до ко-
[шового листи.
Ой, уже-ж галці, ой, уже-ж чорній та на Дні-
[прі не бувати,
Ой, уже-ж Швачці та від кошового та листів
[не читати!

Не багато погуляли.

Ой у неділю, рано по раненьку,
Да всі дзвони дзвонили...
Ой доумились славні Запорожці:
Взяли Умань запалили.
Ой горить Умань, ой горить Умань,

Да й нікому ратувати :
„Ох було-ж вам, превражі Уманці
Запорожців не займати!“
Ой горить Умань, ой горить Умань,
Да й нікому погасити :
„Ох було-ж вам, превражі Уманці
Запорожців не дрочити!“
Ой там у полі, в полі на роздолі
Там зацвили ожини,
Ох там-же, там-же превражі Уманці
Да й по воду ходили.
„Ох і не ходіть, превражі Уманці
Та до броду по воду...
Ох, як займемо, то так заженемо
Як ту череду в воду!“
Поздоров, Боже, Петра Павловича,
Судариню Катерину,
Ой що пустили славних Запорожців
Погуляти на Україну ;
Ой що дозволили славно погуляти
Та на всю Україну.
Гей, та не довго-ж вони погуляли.
Тільки день, три години,
Та потекли річки лядкої крові
На чотири половини !
Ой хвалили ся славні Запорожці
Таї з України ідучи,
Що будем носити сукні та жупани
А з китаїки й онучи.
Ой поздоров Боже царя Петра
А царицю Катерину,
Ой що пустили нас погуляти
Та на славу Україну.
Ой не багато та ми погуляли
Тільки три дні й години,

Ой текли річки та з нас кроваві
На чотири половини!

Знищене Запорожа.

Нищене Запорожа розпочала Росія зруйнованем Чортотлицької Січі в маю 1709 р. Як тільки цар Петро I. довідав ся, що Запорожці разом з Мазепою пристали до Шведів (до шведського табору в Будищах отаман Гордієнко привів 8000 Запорожців), вислав три полки під командою Яковлева, щоби зруйнував столицю Запорожа. З Яковлевом був український полковник Галаган, котрий зрадив Україну і відступив від Мазепи. Галагана вислано тому, бо він був колись Січовиком, знав добре околицю Січі, саму Січ і більшу часть Січової старшини. Яковлев взяв штурмом граничний город запороский Переволочну і оба Кодаки. Коли Яковлев станув під Січю, отамана Петра Сорочинського, вибраного заступником Гордієнка, не було в Січі. Він був в Крими, звідки мав привести на поміч Орду. Яковлев вислав до Січовиків посольство з жаданем, щоби вони покорили ся. Січовики посла утопили і стали борозити ся. Вже погиб оден російський майор, 8 офіцирів, 295 салдатів і 178 коний, а 1 офіцир і 141 салдатів качало ся ранених по траві, коли стала ся ось яка пригода: Січовики побачили, що іде якесь військо. Вони гадали, що се Сорочинський веде Орду. (В пісні сказано, що то Галаган здурив Січовиків). Січовики вийшли з своєї кріпости,

але запізно пізнали свою похибку, що се не Орда, але московські драгуни. Москалі вдерли ся до Січи і опанували її. Москалі увязнили отамана (певно наказного), судию, 26 курінних отаманів, 2 черців і 250 козаків. З того замордували 156 козаків і всіх отаманів. По зруйнованю Січи цар поставив в Кам'янім Затоні (московске укріпленє пизше Січи) більше війська, щоби не допустити до відбудованя столиці Запорожа, як би схотіли вернути ті Запорожці, що утікли, або ті, що разом з Мазепою були в Бендерах.

Січовики, котрі при руйнованю Січи спасли ся бігством, зібрали ся в землі кримського Хапа, а піднявшись горі Дніпром пробували заложити Січ при устю Кам'янки в Діпро, але гетьман Скоропадский (наслідник Мазепи) з генералом Бутурлином вигнав їх звідтам. Січовики уступили на татарську територію і заклали Січ під ханьскою протекцією над Дніпровим Лиманом на лузі Олешки. Отаманом став Яким Богуш.

Запорожці, що били ся під Полтавою, по скінченім бою переправились через Дніпро під Переволочною, прибігли степом до Лиману Богу, щоби іти під Очаків (в пісню: „понад Богом рікою, та понад Лиманами), відтак Лиманом Дністра в Бендери (в пісню: „в Молдаву лежати“). Пізнійше і сі Запорожці пішли до Олешок.

Пісня „Затяжники“ згадує переслідуване Росією і вірними їй Гетьманцями Запорожців, що ходили під Полтаву (Затяжники). Сих затяжників проклинають козаки, що не мали сьмілости боронити волі і чести свого краю, та лишили ся вірними Росії.

Усадовивши ся на Запорожу, Росія розпочала роздавати своїм панам запороскі землі (пісня: „Межованв Запорожа“). Запорожці надіють ся, що „король (шведський) очистиць“ їх землю, себто прожене Росію і її панів.

Коли Орлик організував разом з Гордієнком дальшу борбу против Росії, старав ся позискати до сеї борби решту Запорожців, що лишили ся дома (пісня: „Орлик“). Сі Запорожці здаєть ся не вірили в успіх сеї борби і викрутили ся фразами, що вони вже присягли цареві і сеї присяги не можуть ломити.

В часі війни з польськими конфедератами і Турками в рр. 1768—1774 часть Запорожців плавала з дніпрового лиману в дунайські горла, а часть стояла в кріпостях на ріці Синюсі, де козаки страшно бідували і ждали, що їх покличуть на Дунай, коли російська армія мала переходити за сю піку. Пригоди з сего часу згадують ся в пісні „Над Синюхою“.

Олешківські Січовики вертають на Запороже в 1733 р. (пісня: „Поворот на Запороже“). До повороту спонукали їх головно обіцянки царского уряду, між иншим, що Правобічна Україна буде сполучена з Гетьманщиною і що Росія буде шанувати права так Запорожа як і України. Січовики вертають і закладають (1734) Січ між ріками Підпільною і Базавлуком. Росії Запорожці були потрібні до воєнних походів, в котрих вони дійсно беруть участь (1734—39).

Цариця Катерина розширювала границі Росії на схід і на полудне, отже мусіла та-

кож підбити Запороже і прилучити сей край до Росії. Але саме підбите Запорожа без винищення Запорожців, не вистарчало Росії. Запорожці були виховані в власній державній самостійности і в вічній борбі о з'єднене українських земель в одну державу, так само самостійну, як Запороже. В додатку на Запорожу не було панів, всі були вільні і рівні не лиш під національним і горожаньським зглядом, але і під зглядом суспільно-економічним. Мішаючи ся вічно в українські справи, Запорожці піддержували на Україні ідеал національної єдности і независимости, піддержували борбу против паньства. Вони підбурювали українських селян і простих козаків против роздачі земель панам і против панщини, та всяких драчок, які під протекцією російського правительства вводили пани і самоправительство. Щоби вигубити елемент, котрий піддержував ідею національної самостійности і горожаньської та соціально-економічної рівности, Росія мусіла не лиш на Україні винищити елемент, котрий піддержував і боров ся за сі ідеї. Росія мусіла винищити, розігнати на всі чотири вітри все козацтво запороске, а навіть все, в традиції самостійности і рівности виховане населене Запорожа. Як довго існувала держава запороска і самі Запорожці, так довго Росія не могла бути певна, що удержить ся лад, який Росія заводила на Україні.

Початок зроблено знищенєм столиці Запорожа і розігнапєм головного сталого гарнізону запороского. Дня 4. червня 1775 російські війська одержали наказ напасти неожидано на Запороже і обсадити головні мі-

спевости Запорожа. Генерал Текелі дуже форсовним і скорим маршем прийшов під Січ, котра тоді була над рікою Підпільною. Стало ся се третого дня Зеленої неділі, в ночи з середи на четвер. Коли козаки в головнім коши пробудили ся, вся Січ за кошем, всі укріплення, артилерія і всі судна на Підпільній були вже в руках москалів. Козаки в коши хотіли зразу боронити ся, але отаман Кальнишевський, бачучи, що вже ніяка оборона не pomoже, казав впустити до коша російске військо. Три російські полки, що обсадили кіш, кинули ся рабувати. В січовій церкві вирубали царські ворота, вилиті з чистого срібла, а з образів зривали шати і привіски. Більша часть січового гарнізону утікла Дніпром і морем до Туреччини. Січову старшину арештовано і відставлено в Петербург (в пісню „Січова Старшина“ вони самі їдуть до царяці). З Петербурга вислано в як найбільшій тайні: отамана Петра Кальнишевского в монастир на Соловецькім острові (Біле море), де він прожив 27 літ і умер в 1803 р.; судю Павла Головатого і писаря Івана Глобу держано до смерти в Сибірі першого в Тобольску; другого в Труханску.

Священик Січової церкви, вромонах о. Володимир Сокальський, котрому Москалі рабуючи січову церков, „служити не дали“, утікає (як каже пісня „В дорозі до Турка“) разом з Запорожцями до Туреччини. Припливши до Акерману, Запорожці вислали до султана 40 людей, „по чоловіку від курія“, заявили, що їх є сорок тисяч і коли він дасть їм в своїм царстві землю, то вони будть ему

служити. (Пісня: „Запорожці у султана.“) Султан боїть ся „ізміни“, бо вже раз зрадила его Олешківська Січ і вернула під Росню. Остаточно султан прийняв їх і депутація зложила сейчас в імени всего війська запорозкого присягу вірности.

В 12 літ по здобутю Запорожа Росня прийшла до переконання, що за скоро зруйнувала і розігнала запорозке козацтво. Запорожці були тепер потрібні до війни з Турком, отже Патьомкін (Грицько), той що колись „пораїв“ знищити Запороже, порадив тепер відтворити запорозке військо, хоч — борони Боже — не на самім Запорожу. В 1787 р. утворено з решток Запорожців Чорноморске військо, котре організували Сидір Білий, Захар Чепіга і Антін Головатий. На поселене царици надала Запорожцям землі між Богом а Дністром. („Ой дали нам землю.“) Після рапорту Чепіги у Чорноморців було 12.622 козаків. (Ті Запорожці, що утікли до Туреччини, мимо візваня Катерини, лишили ся ворогами Росії і разом з турецькою армією оперували против російської.)

Заслугою, чи виною Чорноморців є, що ся війна закінчила ся для Росії ліпше, ніж прутський похід. Лише через поміч Запорожців російська армія взяла штурмом турецькі кріпости Очаків і Ізмаїл (в грудни 1790, пісня: „Під Ізмаїлом“). Турецьку кріпость на острові Березань здобули самі Запорожці під командою Головатого в падолисті 1788 р.

По війні (1791) покриті славою Чорноморці зачали поселяти ся на дарованих їм землях між Богом а Дністром. Але царица не на те утворила Чорноморске військо, щоби

в сусідстві України удержати зорганізовану силу з традиціями Запорожців. Сейчас по війні порішено розігнати Чорноморців, або перекинути їх десь далеко від Запорожя і України. Вже в 1792 р. Чепіга жалує ся, що козаків привертають в підданство. Старшина Чорноморців знала, що Росія винищить сі рештки Запорожців, з огляду на свій плян зросійщення і спанщення України і Запорожя. Щоби ратувати останок „славного війська запорозкого“ старшина рішила ся виторгувати для сего війська — хоч би дальший від України шмат землі. В тій цілі вислано до цариці військового судию Головатого. Результатом его поїздки було се, що 30. липня 1792 р. доручено Головатому грамоту, в котрій цариця дарує Чорноморцям землі на правім березі Кубані під Кавказом (Тамань) і каже туди перевести чорноморських Запорожців. Старшину, котра зрозуміла, що се одинокий спосіб уратованя більшої організації Запорожців від загибелі, утішила ся ласка цариці (Пісня: „На Кубань“). Загал Чорноморців не був вдоволений з сего перенесеня і просить (в пісні „До Грицька Нечоси“) покійного гетьмана всіх Катеринославських і Чорноморських козаків (гетьман Грицько), котрий виторгував був для Запорожців землю між Дністром а Богом, щоби вставив ся за ними у цариці. Перший відділ Чорноморців прийшов над Кубань в серпни 1792 р. З другою частию прийшов Чепіга, а в 1793 Головатий з рештою.

Не всі Чорноморці перенесли ся на Кубань. Велика часть лишила ся, а часть, котра не хотіла ні на Кубань іти, ні гнути шию

в ярмо панщини, утікла на Дунай, де була запороска Січ (пісня: „Не підемо на Кубань!“)

В піснях „Запороже під Москалем“ маємо образ російського панованя на землях знівченої республіки. Хлопців стали брати в рекрути, так як на Україні; землю, котра доси не знала панів, роздавано російським „сєнаторам і генералам“, а народ закріпощувано. Козаків уживано до тяжких робіт, приміром над Синюхою. Наслідок того такий, що народ утікав від панщини і рекрутчини за Дунай, де сиділи „тверді“ Запорожці, котрі ані гадали вертати до рідного краю під панованє зненавидженого „Москаля“. Росія робила утікачам за Дунай різні перепони, про що лишила ся память в пісні „Запороже під Москалем, VII“.

Коли по зруйнованю Січи в 1775 р. більшість Січовиків утікла до Туреччини, султан дозволив їм жити на дельті Дунаю. Вони там жили здаєсь до 1785 р. розкинені по цілій дельті без правильної організації, змішані з російськими Некрасовцями, з котрими мусіли вести безперивну борбу. В 1785 р. часть Запорожців (8.000) бере на службу Австрія і дає їм землі в Банаті а відтак в бачскім комітаті. З сих, що лишили ся в Туреччині, в 1806 р. частина вертає до Росії і входить в склад „усть-дунайских“ полків.

В російсько-турецкій війні 1807—1809, беруть Запорожці участь по турецкій стороні против Росії (в кріпости Рушук під командою кошового Самійла Кальніболоцького)

В 1811 р. більша часть Запорожців, що служила в Австрії, вертає назад до Туреч-

чини і осідає коло Силістрії (Семейни). Там правильної Січі не було.

По завзятій війні з російськими поселенцями на дельті, Запорожці здобути місто Липованів Тульчин і вирізали его населенє. В 1812 р. Запорожці виїшли з Семейн і заложили Січ в Катирлезі, при устю одного рамени дунайської дельти. Війна з Некрасовцями скінчила ся тим, що Запорожці взяли їх місто Дунавець. Рештки Некрасовців вивнесли ся до Малої Азії, а Запорожці заложили Січ в Дунавци (1814—1828). Число наддунайских Запорожців постійно збільшало ся утікачами з Запорожа і з України, про що згадують численні пісні. Навіть ті Запорожці, що помагали Росії в війні против Туреччини, по заключеню мира (1811. утікали з російської армії і лишали ся на Дунаю. Наддунайська Січ була взагалі прибіжницем утікачів з під російского і польского ярма.

„Під Турчином“ жило ся Запорожцям дуже добре; навіть в власнім краю не могли мати такої широкої волі, як під „бусурманьским“ царем. Лише дві річі мучили їх: туга за рідним краєм і родиною, (пісні: „Жіте в Туреччині), та се, що нераз мусіли „на брата“, та „на віру бити“. Наддунайські Запорожці брали разом з Турками участь в війнах против Росії, мусіли бити ся з Українцями та Запорожцями, що служили в російській армії. (Пісня: „Брат на брата!“) Запорожці мусіли також на власпу „віру бити“. бо яко турецькі васалі ходили в рр. 1817/8 під кошовим Олексою Сухимою против православних сербских повстанців. Коли вибухло

грецьке повстанє, наддунайські Запорожці в 1821 р під проводом Мороза на 40 турецьких кораблях брали участь в облозі Місольонґи. В повороті грецька мина розірвала оден корабель, при чім погибло 600 козаків. Під проводом Півторака брали козаки участь в облозі якогось грецького міста і здобули єго. Козаки били ся також з грецькими відділами „на Молдаві.“

Російське правительство, котре потребувало тоді багато вишколеного війська, раз у раз звертало ся до Наддунайських Запорожців з пропозиціями, щоби вертали до краю. Росія не щадила при тім ріжних обіцянок. Запорожці в сї обіцянки не вірили і рішучо не хотіли вертати під російське панованє. (Пісні: „Ой брешеш Москалю!“, „Не вернемо на Русь!“

Коли мала розпочати ся нова війна з Туреччиною, Росія знов наслала агітєв, котрі агітували за поворотом Запорожців. Дійсні Запорожці ані гадали вертати. За поворотом були тільки утікачі з під панщини, котрі на Україні мали родину і тужили за нею. Їх провідником був Гладкий, вибраний в 1827 р. кошовим. Коли розпочала ся війна, Гладкий зібрав лише 500 охочих до повороту, утік з ними з Січи так, що козаки про се навіть не знали і пристав до російської армії (1828). Турки і Молдоване пімстили ся за сю зраду на оставших ся Січовиках. Напали на Січ, зруйнували єї і багато народу вирізали. Так пропала послїдна Січ Запорожців і послїдна їх самостійна організація. Запорожці розбігли ся по цілій Дельті і змішали ся з прочим населенєм. По війні Росія

не усадовила козаків Гладкого на Запорожу, лише перекинула їх під Азов (Азовске військо). Звідтам козаки зачали утікати назад на Дунай, особливо коли їх зачали „голити“.

Запороже знищене, а Запорожці розігнані на всі сторони світа. (Братя не в купі). Нині вони розсіяні: по Запорожу, між Дністром а Богом, в Банаті, в Слявонії, в Добруджі, під Азовом, на Кавказі; навіть чи не на Мальті, бо і „у Мальтиза служить“. Росця осягла свою ціль.

Зруйноване Чортомлицкої Січи.

I.

У Кіїві на риночку пила Москва горілочку.
Пила-ж вона, та гулила, собі порадоньку

[мала:]

„Порадьмо ся млі б́ратя, як Січи дістати.
Пішлемо по Галагана, по црилуцкого пана;
Той у Січи добре знає, той нам Січи ді-

[стане“.

Казав еси пане Галагане, що в нас війська

[не має:]

А як вийде на таракана, як мак процвітає.

Казав еси, пане Галагане, що у Січи Москви

[не має:]

Коли гляну: поміж курінями, як мак про-

[цвітає.

Стоїть Москва кінець моста тай дивить ся

[в воду]

А на свою хорошую вроду.

Що сама себе одвоювала, кров свою проли-

[вала,

Червоними прапорами базар красувала.
У неділю рано пораненько обманонька стала:
Виманили наших козаченьків у чисте поле;
Виманивши взяли повязали по два до ку-
[почки;
Вони скликають ся та озивають ся як свії
[голубочки.
Ой уже-ж наші славні Запорозці тай невесе-
[лі стали;
Ой облягли їх, облягли Москалі та всіма сто-
[ронами..
Ой ударив Яковлев з високої біїниці:
Посипались Запорозці як зимній кислиці.
Ой зашуміли густі лози щей круті кручі,
Заплакали славні Запорозці та з Січи ідучи.
Та летить крячок, та по той бочок,
Де взяв ся шуліка:
„А не буде в Січи города од нині до віка!“

II.

Та казав еси, пане Галагане, що у Січи
[мудро;
Ой, як вийшли із Січеньки, на серденьку
[нудно..
Та казав еси пане Галагане, що у Січи
[грече;
Ой, як вийшли із Січеньки, оббив ворог
[плечі.
Ой, у Січи на базарі побито колочки;
Ідуть наші Запорозці та і без сорочки.
Та у Січи на базарі загачена гребля;
Ой як вийшли із Січеньки, оббив Москаль
[ребра.

III.

Ой, із-за гори, із-за крутої вітер повіває;
Та хитрий Москаль край запорозкий кругом
[обнімає.

Наші козаченьки, наші молоденькі
Нігде в страху не бували;
Сорок тисяч москви, виборного війська
У пень вибивали.

Наші козаченьки, наші молоденькі
Да невеселі стали,
Гей обступила вража драгунія
Да всіма сторонами.

Ой, обнявши та запорозкий край, в курині
[вступає;

Ой, уступвши та у курині, запас відбирає.
Ой, по тім боці та у Підпільні широкая
[гребля;

Ой, неодному же Запорозцю оббив Москаль
[ребра.

Ой, по тім боці та у Підвальні залізне
[круця;

Ой, заплачуть славні Запорозці, із Січи ідучи.

По полтавськiм бою.

I.

Запорожці, небожата, — пшениця не жата!
Ой, пійдіте, оглядіте, — пшеницю зажніте! —
— „Ой, хоч підемо оглядати, не будемо жати!
Похвалялись славні Запорожці Полтаву узяти.
Поутру вони рано вставали, добрих коний сі-
[длали;
А до вечера славні Запорожці всі в полон
[попали.

- Хвалили ся Запорожці Полтави дістати...
Ще Полтави не дістали, а вже Швед іздав ся.
На бідную головоньку кошовий зостав ся.
„Ой, умерла в кошового старенькая мати,
„Ой, нікому кошовому порадоньки дати.
Наорали, ой, да насіяли, та нікому жати :
Пішли наші славні Запорожці та в Молдаву
[лежати...
„Ой, полети галко, ой, полети, чорна, да на
[Січ ри-у їсти,
„Ой принеси галко, ой принеси, чорна, від ко-
[шового вісти.
— Да вже мені не літати на Дніпр риби їсти,
Да вже мені не носити від кошового вісти! —
„Ой, ви Запорожці, ой, ви молодії!
Повдавались оден в одного, як брата ріднії.
„А де-ж ваші, славні Запорожці, та воронії
[кові?“
— Наші коні в царя на припоні, Запорожці
[в неволі! —
„Ой і деж ваші, панове молодці, а срібнії
[узди?“
— Наші узди в конії на занузді, а самі ми
[у нужді! —
„Ой, де-ж ваші, славні Запорожці, золоті пі-
[столі?“
— Наші пістолі в царя на престолі, а ми й
[у неволі! —
„Гей, а де-ж, ваші славні молодці, громкії
[рушниці?“
— Наші рушниці, в царя у столиці, Запо-
[рожці в темниці!“
„Ой, а де-ж ваші, панове молодці, ясненькії
[списи?“
— Наші списи в батюшки на стрісі, ми самі
[у лісі!

- „Ой, ви Запорожці, ой, ви молодці, деж ваші
[луки?“
- Наші луки побрали гайдуки, сами-ж ми
[в розлуці!
- „Гей, Запорожці, ви славні молодці, де ваші
[жупани?“
- Наші жупани поносили пани, самі-ж ми
[пропали!
- „Ох, а де-ж ваші, панове молодці чоботи са-
[п'яні?“
- Наші сап'яніці забрали гетьманці у неді-
[леньку в ранці!
- „Ой, де-ж ваше, славні Запорожці, хоробре
[лицарство?“
- Наше лицарство пропало для царства...
- „Ой, де-ж ваша, славні Запорожці... та воль-
[ная воля?“
- Наша воля по тім боці моря... така наша
[доля!
- Ой, полети, полети, да чорная галко, да на
[Дніпр рибу їсти,
- Ой, принеси, принеси, да чорная галко, від
[кошового вісти.
- Ох, уже-ж галці, ох уже-ж чорній та назад
[не вертать ся,
- Ой, уже-ж нам, панове молодці, із кошовим
[не видать ся!

II.

- Ой хвалили ся славні Запорозці та із Січи
[їдучи ;
- Що будем носити сукні та жупани, а з ки-
[тайки онучі
- Ой, казав еси та козак Гордієнко, а що сла-
[вонька буде :

„Гей, будемо, брате, та поли драти та плечі
[лагати!“
Ой на козаченьків, ой на Запорозців, та при-
[годонька стала.
Що у середу да у обіді їх Москва забрала.
Ой, ішли наші славні Запорозці понад Бо-
[гом рікою,
Ой, широкою та глибокою, та понад лиманами.
Ой, вже наші славні Запорозці у великому
[жалю:
Ой, та не знали кому поклонить ся, та ко-
[троду царю.
Ой, уклонили ся тому турецькому бо за ним
[добре жити,
Ой, тільки за одно да неприємно, що на свою
[віру бити.
Пише цар листи та до кошового: „та ідїть
[до мене жити,
Віддам землю та по прежнему, по Дніпро
[границю.“
— Ой, брешеш, брешеш, превражній Моска-
[лю. Се-ж ти хочеш обманити,
Ой, як підемо у твоє царство, то будеш нам
[лоби бити.“
... „Ой ви молодці, славні Запорозці, та не
[бійте ся нічого;
Ще-ж я в своїому білому царстві та не зра-
[див нікого.“
„Ой що ваші пани, вретичні сднн, не гаразд
[зробили,
Край веселий, степ широкий таї занаста-
[ли.“
Ой, летїла бомба з московського поля, та по-
[серед Сїчи впала;
Ой, хоч пропало славне Запорожя, та не про-
[пала слава!

Затяжники.

Нешчасливий козаченько без долі вродив ся;
Взяли його в неволеньку, він сльозами вмив ся.
А узявши в неволеньку, забили в кайдани,
А забивши у кайдани, ведуть перед пани.
Да летить орел сизий да і сів на бучині;
Плаче, плаче козаченько по своїй причині.
Чом калшні в воду не хилить ся, коли вітер

[віє?

Ой як козаку тому не журить ся, що сер-

[денько ние?

Погоріли стени-поля, пусті балки стали,
А вже наші затяжники в зимовниках стали.
Не багато уступили: по Лядекії Шанці,
Вже нас стали доганяти козаки-гетьманці:
— „Сучі сини, затяжники, не гаразд вчинили,
Що степ добрий, край веселий дай занана-

[стили!“

— „Ворскла річка невеличка — тече вода

[зтиха,

Ой, хто не був у Полтаві, той не знає лиха“.

Ой іде вже гусарія, заблистала списа:

— „Утікайте затяжники, бо буде вам лихо!“
Утікали затяжники да й стали гадати:

— „Ой не могли ми, пани молодці, москалів

[рубати!“

Встань Богдане з того світа; просять тебе

[люде,

Упади цариці в ноги, а ось по старому буде“.

Межованє Запорожа.

Та ще не світ, та ще не світ, та ще не свитає,
Та хитрий Москаль запорозьку землю та кру-
[гом обіждає.
Ой, обіхавши запорозьку землю, став степ ме-
[жувати,
Ой, став городи, панські слободи, по річках
[сажати.
Ой, обсадивши панські слободи, та не будуть
[владіти;
Ой, очистить кроль сюю Україну, по саму
[лінію.

Орлик.

Ой, ізза гори, ізза Дніпра вітрець повіває,
Ой якийсь то човник, філя до берега при-
[биває.
Ой прибила філя човник, човник лебедочку,
Ой вискочив з него Орлик таї почав бесі-
дочку:
„Пугу, братя, пугу... пугу Запорожці!“
„Стоїть козак в Лугу,“ — кажуть єму хлопці.
„Ходім братя, до кошового, будем радить
[раду;
Зазвім малого і старого, на сю важну по-
[раду.“
Ой пішов Орлик до кошового, та в пояс по-
[клонив ся.
Та начав із діла Карлового, що з царем не
[помирив ся.
„Ой, батьку Іване, отакая то річ:

Кажіть Малюшевиче пане, чи станете нам
[в поміч ?
Ой над Україною Гетьманскою громовая
[хмара стоїть,
Ой прийшов цар з армію рускою, та хоче її
[та розорить
Чому-ж не помагаєте, коли сусіди просять ?“
„Чому-ж нам Татар не рубати, коли руки
[сверблять“.
„Та то не Татар рубати; то Мазепа просить
До нас пристати, нашій Вкраїні поміч дати
Опісля до Шведа привернуть ся, від царя
[відвернуть ся.
От тогди будем на волі, як: птах під небом
[в чистім полі !
О що-ж, батьку Іване, прошуж мені сказати,
Чи з твоїх слів буде що гарне,
Бо я хочу Мазепі звісточки післати.“
— „А ти-ж те і забув, що ми присягнули ?
Нам не можна присяги ломати,
Нам не можна помочи вам дати.
От се, Орлику брате, одвези Мазепі одвіт.“

Над Синюхою.

Над річкою Синюхою трави погоріли
А вже-ж бо ми сіромахи без харчів помар-
[ніли.
„Та казав есп, отамане переміну дати,
А тепер велиш, отамане, за Дунай ступати.
За Дунаєм, за бистреньким гармати ре-
[хтують,
Е, вжеж бо наш пан отаман козаків муштрує.
Бийте хлопці, вражих ляхків правою рукою,

Женіте їх, вражих ляшків понад Синюхою!⁴
Не звіть їй Синюхою, а звіть її річка,
Розбігли ся вражі ляшки, як собача тічка.

Поворот на Запороже.

Гей братці, як би воно не було,
А лучче християнській цариці служити,
Нїж в Олешках нам жити,
Під кримским ханом у ярмі ходити.
Ой, Олешки, будем вас знати,
І той лихий день і тую годину;
Ах, будем довго пам'ятати,
Тую погану вашу личину!

Зруйноване Нової Січи.

I.

Свїт великий, край далекий, та нїде прожити:
Славне вїйско запороске хотять погубити.
Ой, царця загадала, а Грицько пораїв,
Щоб зігнати Запорожців та аж до Дунаю.
Ой, в суботу у полудне Москва наступила,
А в недїлю до сїд сонця лягери розбила.
Вже-ж на річці Базавлуці і Москалі стали.
Славні-ж хлопці-Запорожці пили та гуляли.
Ой вже-ж москаль Запороже кругом облягає,
А наш батько Кальнишевский того її не гадає.
Ой із Низу, із лиману вітер повіває,
А вже-ж москаль, а вже москаль Сїчу обступає.
Васюрцьнський козарлюга не не, не гуляє,
Та все свого отамана рано пробужає.

„Та встань, батьку отамане, кличуть тебе
[люде,
Ой як станеш ти на башті, москаля не буде!“

А москалі не дрімали, запас одбирали,
А московській старшій церкву грабували;
Беруть срібло, беруть злото, войскової сьвічі,
Ой заплакав пац кошовий з старшиною в Січі.
Ой як крикнув Кальниш кошовий

„Да на хлопця малого:

Гей, біжи хлопче, та біжи малий,

Сідлай коня вороного;

Да біжи хлопче, да біжи малий

До царя пового...

Гей, почувеш хлопче, гей, почувеш малий,

Що цар буде говорити“.

Гей остушила вража драгунія,

Хоче розорити.

Ой зійшов-же пан кошовий та на круту гору:

„Не руйнуйте, люде добрі, хоч божого дому!“

А запорожські отамани як орли літали

Та свого батька кошового вірненько благали:

„Та позволь батьку-отамане, нам на башні

[стати,

Неодному генералу з пліч голову зняти!

Москва стане лягорами, а ми курінями,

Москва стане із штихами, а ми з кулаками,

Щоби слава не пропала поміж козаками!“

„Не позволю, милі братя, вам на башні стати,

Однакове християнство, грішно вигубляти!“

А вже-ж уступила одна дивізія та серед са-

[мої Січи.

Ой, взяла-ж вона січові гармати, всі козацкі

[здобичи.

Ой крикнув-же Кальниш кошовий

Да стоячи серед церкви:

„Прибирайтесь славні Запорожці,

Так якби ік смерти!“

Ой крикнув-же та Кальниш кошовий

Да стоячи на дзвіниці:

„Гей, відкидайте славні Запорожці

Списи і рушниці!“

Ой пливе щука з Кременьчука, розбита із
[лука...

„О тепер-же нам Кальниш кошовий,

Та з тобою розлука...

Оставай же наш отаман в Січч з писарями!“

Ой остушили превражі драгуни

Тай усіма сторонами...

Ей остушили превражі драгуни

Усі стени тай усі плавні;

А вже-ж вступили та дві дивізії

Та в покровські базари,

А вже-ж славні Запорожці пяти показали ..

„Ой ходімо братя, Турчина просити,

Чи не дасть нам землі віка дожити“.

Пішли наші славні Запорожці

Не з добра а з печали.

Ой як утікали, то усе забирали...

І з церков ікони,

Тільки покидали золотую зброю

Та воронії коні.

Ой пустили ся наші Запорожці

Через море дубами,

Ой як оглянуть ся до славної Січч,

Умивають ся слезами:

„Чорна хмара наступає, либонь дощик буде.

Вжеж нашого Запорожа до віку не буде!

Бо цариця мати наша напуст напустила,

Славне войско запороске тай занастила“.

Ой прийшли до Дунаю тай у голос гукнули,

Ой напяли паруса, тай за Дунай махнули.

Прийшли до Тураса, тай вклонили ся низько:

„Ой дайже нам землю тай коло границі
[близько“.

„Як будете хлопці мині вірно служити,
То дам я вам землю та по прежнему жпти.
Дарую вам землю, ще й обидва лимани,
Ловіть хлопці рибу, та справляйте жупани“.

*

Та встань, батьку з домовини, кличуть тебе
[люде!

Ой як підеш на Україну, попрежнему буде.
Ой піди-ж ти до столиці прохати цариці,
Чи не вступить царство землі по прежні гра-
[ниці;

Чи не зерне нам степи, поля і всі клейноди
[наші.

„Ой царице, наша мати, змилуйся-ж над нами!
Оддай-же нам наші землі, з темними лугами!“

— „Не на те-ж я, Запорожцю, москаля за-
[слала,

Ой щоб твої луги й землі назад повертала!
Не на то я, славні Запорожці, Січ розруй-
[нувала,

Щоб назад вам степи, поля і клейноди вер-
[тала!“

Текла річка із під саду тай упала в кручі:
Заплакав-же пан кошовий від царці йдучи.
Текла річка, мала-невеличка, заросла лозами,
Заплакав-же пан кошовий дрібними слезами.

„Ой великий світ, цариця, і всім ти владаєш,
А вже-ж ти нас Запорожців, з місця спомі-
[щаєш,

Та вже-ж ти тих вражих панів, та все награ-
[ждаєш“.

Та летить крячок та по той бочок, та летячи
[краще;

Та усе військо запорожське та на Кальниша
[плаче.
Та летить крячок та по той бочок, — де взяв
[ся шуліка:
— Ой, не буде в Січі города, от нині й до
[віка!

II.

Із-за гори, з-за Лиману вітер повіває,
Да вже-ж Москва нашу Січу кругом обсту-
[пає.
Ой, облягла, обступила, да в город вступила,
Московскими знаменами город закрасила.
Пішла Москва по куріням запасу збирати.
Прокляті драґуни запас одбпрали,
Запорожці в чистім полі як орли літали,
А російські генерали церков грабували.
Кругом церкви січової караулом стали,
Священику, отцю Владимиру служити не дали.
Взали судию, кошового і писаря полкового:
— Що-б не було Запорожя поки сьвіта того!
Ой покрилось Запорожя густими лозами,
Не повернем щастя-долі, гіркими сльозами.

Січова старшина.

I.

Сказали нам депутати: їдьмо до столиці,
А щоб було по старому, прохати цариці.
А ті наші депутати гаразд учинили...
Ой, писаря Глобу і Головку в кайдани забили.
О! тепер ми діждали лихої години:

За що взяли степ великий, з батька десятину!
Устань Зинов з того світа, просять тебе [люди;
Пади до ніг у цариці, по старому буде.

II.

Ой встань батьку, ой встань Петре!
Кличуть тебе люди.
Та підемо до цариці, по старому буде.
Ой ходім всі до столиці, прохати цариці,
Нехай-же нам Січ приверне по прежні гра-
[ниці.
Тече річка невеличка, проливає піски;
Туди їхав пан кошовий, назад прийшов пішки.
Тече річка невеличка, промиває кручі,
Ой заплакав пан кошовий від цариці йдути.

В дорозі до Турка.

Ой на лиман-мори зашуміла філя,
Та стали чайки поринати.
А отець Владимир, піднявши хрест у гору,
Став Господа Бога благати:
„Ой пішли ти Боже, Запорожцям згоду
Від москалевої неволі втікати!
Як не твоя-ж воля, підем всі у воду
Спасення за гріхи шукати.“
Аж ось гукнув батько, отаман Сверидло:
„Чого-ж нам, дітки, журить ся?
Бились ми з Татарвою, бились із Ляхами,
То й філі не будем корить ся!
Піднімайте-ж стерна,]
Нехай вода грає, стогне завиває,
Козачу недолю з моря викликає,

А ми будем Богу молить ся“.
І, схиливши чуби до чесного хресту,
Козаченьки щиро молились.
Заяснилось море, крички налетіли,
І філі до разу не стало.
Полетіли човни, мов птахи по вітру,
Шукати козачої волі.

Запорожці у султана.

Ой, Москалю, ой Москалю,
Ой що так худо робиш?
Що наше славне Запорожа
Усе у кінець переводиш?
Ой не жалуйте Запорожці
Ви на московські генерали,
А жалуйте Запорожці
Та на свої вражі пани.
Бо вони пани-пребісові-сини,
А уже вони поробили,
Що усі степи, усі плавні
Москалеви уручили!...
А тепер наші Запорожці
У великому жалю —
Що не знали кому поклонить ся,
Та котрому царю!...
Поклонили ся-б ми восточному,
Та той нас не приймає,
Ходім служити ми до Турчина,
Турчин нас добре знає!
„Ти турецький царю,
Змилуй ся над нами,
Прийма нас в свою землю курінями!“
— „Ой рад же-ж я, Запорожці

Вашу волю вчинити,
Колиж все будете славіні Запорожці
Мені зміну робити!“
„Ми не будемо, турецький царю
Тобі зміни робити,
Бо нас присягає усіх сорок тисяч
Тобі вірно служити!“

Ой дали нам землю.

Ой дали нам землю
Від Дністра до Богу,
А границею дали нам
По Бендерску дорогу.
Ой будемо жити,
Та Бога хвалити,
І до ляха в гості
Все таки ходити!

Під Ізмаїлом.

Ой стояли ми да на якорі против Тплигула;
Там біла нас хуртовина із Чорного моря.
А як тая хуртовина стала утихати,
Став у трубу пан кошовий на військо гукати:
Піднімайте Чорноморці, паруса у гору;
Бе Турчин із Кермену з пушок на тревогу.
Як увійшли Чорноморці в лиман лодками
[водою,
Паша керменьський у ночі виїшов з кріпо-
[сти з ордою.
Ми від Кермена до Сафяну бекетами стали,

На Дунаї турецького языка достали:
Скажи, скажи, татарюго, скажи ти нам правду,
Через що ми не можемо Змаїлова взяти?
Підїть славні Чорноморці Дунаєм, водою,
Відберіте запас турецькій і лодки з ордою.
Підїїшли славні Чорноморці Дунаєм водою,
Відбили весь запас турецькій і полонили па-
[шу з ордою.

На Кубань!

I.

Ей, годї нам журити ся, пора перестати,
Дождали ся від цариці за службу заплати:
Дала хлїб, сїль і грамоти за вірні служби,
От тепер ми милі брата забудем всі нужди.
В Таманї жить, вірно служить, границу
[держати,
Рибу ловить, горівку пить, ще й будем богаті.
Та вже-ж треба женпти ся і хлїба робити,
Хто прийде з невірних, то як врага бити.
Слава Богу і цариці, а покой гетьману,
Злічили нам в серцях наших великую рану.
Благодарім імператриці, помолїм ся Богу,
Що вона нам показала на Тамань дорогу.

II.

Ой тисяча сімсот дев'яностоп'ятого року,
Ой виїшов указ від нашої цариці
Із Петербурга города.
Бувай же здорова, Дніпр ріка мутная!
Підемо в Кубань, кращої найем ся;
Бувайте здорові, всі курині наші —
Тут вам без нас повалить ся!

Ой ходімо братця, на Кубань річку жити,
Там будемо пити, та Бога хвалити;
Там будемо жити і рибу ловити.
А старого Черкеса, превражого сина,
Будемо як зайця по скалах гонити!"

До Грицька Нечоси.

Ой Боже наш, Боже, Боже милостивий,
Що ми народили ся в світі нещасливі.
Служили вірно в полі і на морі,
Та остались убогі, босі і голі;
Старались ми землю заслужити,
Щоб в вольности нам віку дожити.
Тай дав-же гетьман від Дністра по Богу,
Границею по Бендерску дорогу,
Дністровий і Дніпровий обидва Лимани,
В них добувати рибу, справляти каптани.
Прежнюю взяли тай сю відбирають,
А нам дати Тамань обіцяють.
Ми-б тудя пішли, аби-б нам сказали,
Аби не загубить козацької слави.
Устань батьку, великий гетьмане!
Будь милостивий, вельможний наш пане
Устань Грицьку, промов до нас слово,
Проси цариці, все буде готово:
Дасть грамоту на вічність нам жити,
А ми і їй вірнійше будемо служити.

Не підемо на Кубань!

I.

Ой Боже-ж наш милостивий, Боже милостивий,
Що породились ми в світі нещасливі.
Ой хотіли-ж ми та землі заслужити.
Аби у вольности хоч віку дожити.
Ой служили-ж ми на землі, на морі,
Тепер zostали ся нагі, босі й голі.
Дарували нам землю від Дніпра до Богу,
А границю по Бендерску дорозу.
Дарували, дарували, тай назад відобрали,
А нашу землю на вражих панів роздали.
Дарував нам цар землю, а тепер відбирає,
А нас Запорожців на Кубань висилає,
А ми-ж козаченьки там жить не схотіли,
Посідали на лодочки тай за Дунай махнули.

II.

Ой ісходились та у кінець Дунаю
Та до купи лимани,
Бо там наших Запорожців
Сорок тисяч проживали.
Добре буде Запорожцям
І під Турком жити,
Посідали на лодочки,
Тай за Дунай махнули.

Запороже під Москалем.

I.

Ой зажурив ся сивий соколонько:
Бідна моя, ой, да головонька,

Ой що я рано тай із вирю ввійшов.
Нігде сісти, да гнізда звити,
Малих дітей розплодити.
Ще й по горах сніги лежать,
По долинах, річки протікають,
А по шляхах маки цвітуть.
То-ж не маки, то-ж наші козаки;
Наші козаки, наші новобранці,
Що забрали в неділеньку в ранці.
У неділю рано, до схід сонця,
Сидить мати, плаче у віконці,
Кличе маги сина Запорожця:
„Ох іди, сину, іди до домочку,
Змню тобі твою головочку“.
-- Ох ізмій, мати, ти собі, не мені;
Мені змнюють єї дрібні дощі,
А розчешуть колючі терни,
А пригладять зелена ліщина,
А пригорне молода дівчина!

II.

Та ще не світ, та ще не світ, та ще не світає,
А хитрий Москаль Запороже та кругом
[обіждає.
Ой, обіхавши Запороже, став степ межувати,
Ой став городи, панські слободи, по річках
[сажати...
Наступала чорна хмара, настала ще й сива:
Була Польща, була Польща, тай стала Росія.
Ой з під города, з під Єлисавета, сизі орли
[вилітали,
А в городі, та в Єлисаветі, все пани собі-
[рались.
Пани сенатори, пребольшії генерали, вони
[думали гадали:

„Ой як би нам панам сенаторам, запорожську
[землю взяти ?
Ой як би-ж нам, ой як би-ж нам їх вольности
[одібрати?“
Ой одібрали всі вольности запорожські, почали
[лани ділити.
Ой одібрали та всю запорожську землю, тепер
[самі овладають,
А до Запорожців, низових молодців, часто
[листи посилають :
А Запорожці та добрі молодці, усе теє та
[гаразд знали,
Посіддали воронії коні та під Турка втікали.

III.

„Ой понад річкою, понад Синюхою
Та зацвили ожини ;
Ой давай, батьку, давай переміну,
Бо на віки загинем!“
Ой да яку-ж вам, славні Запорожці,
Переміну давати ?
Ой накладуть вам на ноги кайдани,
Дадуть в руки лонати.
Ой да летів ворон та із чужих сторон
Ой да летючи краче ;
Ой сидить сіромаха понад кановою
Да жалібненько плаче :
„Ой поздоров, Боже, царя Петровича,
А царицю Катерину,
Що нас випускала з тяжкої неволі
Та на цю Україну.
Перше випускала, перше випускала,
Послі стала відбирати,
Ой та звеліла молодих козаків
В москалі забирати.
Ой да бо ви хлопці, славні Запорожці,

Та моліте ся Богу,
Щоб нам показав, щоб нам показав
Через море дорогу.
Ой молоді хлопці, славні Запорожці
Та тее слово вчули,
Ой сіли на лодку, ой сіли на другу,
Таї за море махнули!

IV.

Ой поздоров, Боже, царя Павловича
І царицю Катерину:
Дарували землі від Дністра до Богу,
Понад границю по Бендерску дорогу.
Дарували землі, ще й три широкі лимани;
„Ловіть хлопці рибу та справляйте жупани!“
„Ой уже-ж жупанів либонь нам не носити,
Коли-б хоть ції свити нам ізносити.
Дала судариня, таї веліла назад відобрати,
Й нас, козаків Чорноморців у рекрути за-
[брати!“

Козаки-ж цеє почули стали утікати,
Стала судариня та на них гукати:
„Не тікайте козаки Чорноморці!
Не велю вас в рекрути брати“.
„Ой не можна себе спинити...
Було степів наших на тров не ділити!“

V.

Ходив, блудив молодий козак по річці по
[Дону,
Пришатав ся, примотав ся ік самому Дунаю:
„Ой ви хлопці перевозці, перевезіть мене на
[той бік Дунаю,
А я вам сімсот рублів заплачу,
А що мало-небагато, до тисячі доложу!“

Оглянься добрий молодець, аж не має ніт
[нічого :
„Що мені робити? — чи обнявши свою го-
[довоньку,
Та йти у військо служити?...

VI.

Ой ізза гори, зза гори летіло два орли ;
Летючи говорили стиха о своїй гіркій біді.
Ой годі летіти, треба спустити ся...
Ой в степу, брате, дві доріжки ;
Трежа, брате, розлучить ся.
Одна доріжка аж до зеленого гаю,
Друга стежка доріжка до тихого Дунаю.
Та кругі беріжки у далекі України.
Ох плавлю я плавию по тихому Дунаю.
А оглянусь я на обидва боки,
Сам не знаю, води поки.

VII.

Ой та Дунай річка та широка,
Та на перевозі усе глибока,
Та луги із лугами,
А береги з берегами...
Ой там Запорожці проїзжали
І молодих бурлак провожали..
А тепер не проходять
І бурлак не проводять —
За превражими панами !
Ой та пани, пани усе Поляки,
Пишуть письма про бурлаки :
„Та коли-б нам їх піймати,
Та кого-б нам оддати
Та у ті нещаснії салдати !“

Житє в Туреччині.

I.

Сидить, сидить сїромаха, думає гадає...
Сам зостав ся на чужинї, родини не має,
Нема роду нї родини, нї щастя, нї долї...
Сам зостав ся на чужинї, як билина в полі.
Ой на тую блинцоньку тихий вітер віє..
Тож то тяжко без дружини,
Аж серденько мліє...

II.

Ой безщасная та волокита,
Та журба-ж мене зїла;
Ой що найменша у степу пташка,
Таїй та мене біла...
А за що-ж вона мене біла?
— Що я сиротина...
А за що-ж вона мене лає?
— Що роду не має!
Єсть у мене родиночка, та далеко від мене,
Ой чую-ж я через люде, цурав ся мене.
Нехайї собі цураєть ся, як же собі знає.
Прийде той час і година, що й мене згадає.
Ой перебреду тую биструю річку
Очеретом перетичу
Доки-ж свою та родиночку
Та на цей бік переґличу.

III.

Ой там за Дунаєм молодець гуляє,
Молодець гуляє, на той бік гукає;
На той бік гукає: „подай перевозу! —
Подай перевозу, я й перевезу ся,
На свою Україну хоч раз подивлю ся“.

IV.

Ой хто братя не був за Дунаєм,
Той горя не знає.
А ми, братя, були за Дунаєм,
То все горе знаєм.
Ой Дунай річка, братя, не велчка,
Переходу ніту.
Ой тільки братя, переходу:
Виростало древо.
Ой то-же не древо, братя, не зелене,
Білая береза,
Що на тій то на білій березі
Сидить птиця пава;
Ой кричить пава, братя: „запропала
Козацкая слава!“

Брат на брата!

Ой нарobili та славні Запорожці
Та великого жалю,
Що не знали кому поклонить ся,
Та котрому царю...
Ой поклонили ся Турецькому;
Під ним добре жити,
А за все добре, за одно не добре,
Що брат на брата бити.

II.

Ой крикнула лебедонька із степу летючи,
Заплакав наш кошовий від царіці йдучи.
Великий сьвіт милі браття нема де прожити;
Заприсягнім Турчинови на сто-триїцять літ
[жити.
За все добре, миле браття під Турком жити,
Тільки одно неприємно, що на віру бити.

Ой брешеш Москалю!

Ой пише Москаль тай до кошового:
„А ідіте до мене жити!
Ой дам я вам землю та по прежнему
А по Дністер — границу“.
„Ой брешеш, брешеш, преражії Москалю,
А ти хочеш обманити...
Ой як підем ми у твою землю,
То будеш лоби голити!“

Не вернемо на Русь.

Закричала ластівонька
Зо дна моря виринаючи;
Говорили Запорожці
Тай по Січч походяючи:
„А що будем, брати, робити,
А що будем ми починати?
А чи будемо на Русь іти,
Чи в Турчина проживати?“
— „А чим-же нам на Русь іти?
Вже-ж нам братя з родиною
Тай до віку не видати ся!“

Зруйноване Задунайскої Січч.

Ой летіла бомба — серед Січч впала,
Пропало військо запорозке — не пропала слава..
А нас Гладкий отаман поголив ще й поголить.,
А все-ж нам козацьку славу зробить.

Братя не в купі.

I.

Гірко, гірко в світі жити,
А ще гірше, що братя не в купі:
Оден у синоді та за синодчика,
Другий у губернії та за майорчика,
А я молоденький понад Дністром ходжу,
Девятеро коній за собою воджу..
Девятеро маю, то сам проїзжаю,
Дністрового отамана батьком називаю.
„Батьку-батьку, батьку отамане!
Яка в тебе плата за твої перевози?“
„В мене перевози ніщо дорогії,
Від кожної валки по три золотці,
А котрі важчі, то по чотири“.

II.

Ой повійте вітри та усе низовії,
Та на наші лодки, та усе дубовії,
А на наші реї та усе кедровії,
На наші паруса — та усе шовковії!..
Ей зажурив ся сивий соколочок:
Ей бідна наша, наша головочко,
А що не у купі наші брати сіли
Наші брати сіли тай пісні запіли..
Оден у Москаля, другий у Турчина,
Третій у Мальтиза служить за оджу.
І той гірко плаче за польську межу:
„Ой ти Москаль, ой єретичний сишу,
Запропастив Польщу, ще й нашу Україну!“

Занапастила військо.

Дурні люде — Запорожці,
Що землю пустили,
Що степ добрий, край веселий,
Москалю вручили.
Ой край добрий, край веселий;
Забісовані люде,
Що не знали де поклонитись,
А котрому царю.
Поклонили ся московському;
Ще ми його не знали;
Тепер-же ми Запорожці
На віки пропали!
Ой великий сьвіт, мати Катерина!
Ой що-ж ти зробила?
Нащо усї степи і усї клейноди
Москалеви доручила?!
Гей, ти Катерино, ти царице наша!
Та що-ж ти починила —
Що ти своїх славних Запорожців
На поталу пустила?!
Ти царице — ворог лютий,
Що великий напуст напустила,
Та що все військо запороске
Тай занапастила!

Знаменитая книга

Вот книга — знаменитая, которая
для многих является источником
знаний и вдохновения. Она
содержит в себе много ценного
и интересного. Каждый, кто
ее прочтет, получит много
полезных сведений и
увлечется ее содержанием.
Эта книга — настоящее
сокровище для всех любителей
знаний. Она поможет вам
расширить кругозор и
получить новые знания.
Не упустите этот прекрасный
случай и получите эту
книгу сегодня же!

